

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
KUTATÁSI JELENTÉSEI

63.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:

Spéder Zsolt

ISSN 0236–736–X
ISBN 963 7109 67 6

Írta:

Illés Sándor

Lektorálta:

Langerné Rédei Mária
Dövényi Zoltán

KSH NKI
Budapest
Angol u. 77.
1149

kshnki@mailop.ksh.hu

**BELFÖLDI VÁNDORMOZGALOM
A XX. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBEN**

A kötet az OTKA F23198 sz. és az OKTK 1485/VI. sz. források
támogatásával készült

Témavezető: Illés Sándor

Budapest
2000/2

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
I. A MIGRÁCIÓ ÉRTELMEZÉSEI ÉS STATISZTIKÁJA	11
II. TERÜLETI MOBILITÁS MAGYARORSZÁGON A XX. SZÁZADBAN	32
III. A TERÜLETI MOBILITÁS MENNYISÉGI JELLEMZŐI ÉS A VÁNDORLÓK SZERKEZETE	54
IV. VÁNDORLÁSI SÚLYPONTOK	78
V. FŐBB KÖVETKEZTETÉSEK.....	100
BEFEJEZÉS	106
IRODALOMJEGYZÉK.....	108
ABSTRACT.....	116
FÜGGELÉK.....	117

BEVEZETÉS

A dolgozat alapjául szolgáló PhD értekezést az ELTE TTK Doktori Iskolájában „A földrajzi környezet természeti és társadalmi rendszereinek vizsgálata” alprogram keretében, egyéni felkészülés során készítettem el. Tekintettel az idő múlására, a rendelkezésre álló új adatokkal frissítettem fel az idősorokat, és magától értetődően aktualizáltam a tartalmat is.

A dolgozatban összefoglalt kutatás során, lényegében három cél megvalósítására törekedtem:

1. A jeles elődök (*Acsády György, Bene Lajos, Bies Klára, Sárfalvi Béla*) munkásságának nyomdokain haladva, be szeretnék kapcsolódni a migráció tudományos igényű tanulmányozásába, megismerni a téma kutatásának főbb irányzatait, és folytatni a belföldi vándormozgalom egyes aspektusai alakulásának leírását és elemzését. (Az európai összehasonlításban is gazdagnak tekinthető magyarországi belső vándormozgalomra vonatkozó adatoknak, minél teljesebb kiaknázása és hasznosítása sem volt mellékes szempont a témaválasztás során.)
 2. Hozzá kívánok járulni ahhoz, hogy nagyobb figyelmet kapjon a migráció ezen szeglete is. Talán felesleges hangsúlyozni, hogy erről a területről részben a nemzetközi vándormozgalom vonta el a figyelmet. Pedig a kevésbé látványos belföldi vándormozgalom, a méreteinél és az általa kiváltott hatásoknál fogva, az ország egésze szempontjából igen nagy jelentőséggel bír.
 3. Eredeti megoldásokat igyekeztem találni, hogy ne egyszerűen csak folytassam a belső migráció kutatásának egyes vonatkozásait, hanem a vándorlási egységek és a vándorlási súlypontok vizsgálatával hozzá is tegyek a témakör kutatásának továbbfejlesztéséhez.
- I. A migráció értelmezése és statisztikája.** A hétköznapi és tudományos szóhasználatból kiindulva jutunk el a különböző értelmezésekig, néhány kiragadott példával bemutatva azt, hogy szerzőnként (tudományáganként) mekkora eltérések vannak a definíciókban és a magyarázatokban. A meghatározások közös tartományának elkülönítése alapján javaslatot teszünk egy fogalmi hálóra, melyet a dolgozat további fejezeteiben következetesen használunk. A klasszikus migrációs elméletek bemutatása után a vándorlási statisztika forrásai, az adatgyűjtés módszerei és az ezekből adódó elemzési korlátok a vizsgálódás tárgyai. A vándorlási adatokból kiindulva a vándorlási egységek, azaz együtt költöző személyek meghatározása, tipizálása egy kísérletnek tekinthető – végső soron – a vándorlási statisztika továbbfejlesztése céljából.

II. A területi mobilitás Magyarországon a XX. században című fejezetben rövid történeti áttekintéssel illusztráljuk, hogyan függhetnek össze egymással a külső és belső vándorlások, valamint a belföldi térbeli mobilitás egyes formái.

III. A területi mobilitás mennyiségi jellemzői és a vándorlók szerkezete. Itt elsősorban arra keressük a választ, hogy az állandó és ideiglenes jellegű vándorlások csökkenésének fázisai, milyen összefüggésben vannak a napi ingázások és a településen belüli költözések alakulásával. A vándorlások motívumrendszerét a makro- és mikro-szintű okok és célok irányából közelítjük meg. A mozgó népesség összetételének vizsgálata során a vándorlók szerkezetéből adódó szelektív mechanizmusokat tárgyaljuk. A térbeli mobilitás, a társadalmi mobilitás és az urbanizáció összefüggéseit magyar és külföldi példával érintjük, a térbeli mobilitás közvetítő funkcióját kiemelve.

IV. Vándorlási súlypontok, vagyis a távolságok és irányok vizsgálata direkt módszerrel az utolsó fejezet tárgya. A megvizsgálandó kérdések a következők voltak: valóban csökkent-e a vándorlások átlagos távolsága és ha igen, akkor mennyivel? Változtak-e a jellegzetes belső vándorlási irányok?

A továbbiakban a vizsgálati módszerekről és az elkerülendő elemzési csapdákról (*Majone, G.–Quade, E. 1986*) lesz szó.

Az *első fejezetet* elméleti alapvetésnek szánjuk melyben tisztázni szeretnénk a fogalmak eredetét, jelentés-árnyalataikat, egymáshoz való viszonyukat. A vándorlások (és ezeken belül a nemzetközi migráció) reflektorfénybe kerülésével a fogalomhasználat sajnos egyre pongyolábbá vált. Manapság mindenfajta mozgó személyt migrálónak vagy migránsnak neveznek. A fentiekből kitűnik, hogy ebben a fejezetben a definiálás problémáival, választási kényszerekkel és a lényeg kiemelésével lesz elsősorban dolgunk. A definiálásnál tömörségre, egyszerűsége törekszünk, és a migráció leglényegesebb jegyeit próbáljuk kiemelni a klasszikus migrációs elméletek ismertetésével. Magában a nyelvben rejlő csapdák elkerülésére kell ügyelnünk e fejezet tárgyalása során. A fejezet nívója a vándorlási egységek (együtt költöző személyek) vizsgálata lesz. A kutatás nem előzmények nélküli és így szerencsére empirikus adatok alapján állíthatok fel hipotéziseket és vonhatunk le következtetéseket. Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején Pásztón végzett problémafeltáró kérdőíves felvétel (*Illés S. 1993*) után 1996-ban a teljes népességre vonatkozó adatállománnyal is dolgozhattunk. A vándorlási egységek megállapítására és tipizálására a statisztikák készítésén túl azért van szükség, mert az együtt költözők körülményei és motívumai egy csoporton belül – igaz egyénenként más nézőpontból – szinte ugyanazok, és gyakran kölcsönösen feltételezik egymást. Fontos megemlíteni, hogy az együtt költözők bemutatásával elszakadunk az elemzés egyéni szintjétől és csoportszintű elemzést valósítunk meg (*Illés S. 1993*). Különösen érdekes a csoportszintű döntéshozatal problémája (*Olson, M. 1997*).

A *második fejezet* a vonatkozó szakirodalom áttekintésén alapul, és az eddigi ismeretek fényében „nincs más dolgunk”, minthogy előzetes szelekció után az időrendhez igazodva logikusan vezessük le a mondanivalót.

A *harmadik fejezetben* be fogjuk mutatni, hogy az állandó vándorlás, ideiglenes vándorlás, településen belüli költözés és a napi ingázás egymás alternatíváiként lépnek fel akkor, amikor a szokásos két kérdés felmerül a potenciális vándorlókban: 1. Költözzek-e, vagy maradjak? (Pozitív válasz esetén a 2. kérdés következik.) 2. Hová költözzek? (Sajnos a vándorlásokat kutatók mellőzték a településen belüli költözések vizsgálatát, pedig ez a vándorlásoknál jelentősebb folyamattá vált az 1970-es évektől kezdődően.) *A vándorlásokkal való egyoldalú foglalkozásnak és ezáltal jelentősége eltúlozásának egyik oka az volt, hogy csak erről rendelkeztiünk részletes adatokkal (kényelmi szempont). A másik ok pedig a megállapodás eredményeként létrejött vándorlás-fogalom „túl komolyan vétele” volt (a valóság helyett az adatok tanulmányozásának csapdája).* A folyamatok egyszerű leírásán túl elemzésre is sor kerül ebben a fejezetben. *Valkovics Emillel* közösen, kettős standardizálás módszerével, a tendenciámódosulásokat jelző időpontok közötti mennyiség-változásokat, két összetevőre vezettük vissza. Az egyik a népesség számának és korösszetételének változásából eredő alkotórész, a másik pedig a gyakoriság változásából eredő komponens. A harmadik fejezet további részében a vándorló alnépesség összetételének ismert jellemzőit mutatjuk be, és felhívjuk a figyelmet a masszív feminizálódási tendenciára. A korösszetétellel kapcsolatban a Rogers-görbe „univerzalitását” emelem ki.

A *negyedik fejezetben* a két rendezettségi térparaméternek: a távolságnak és iránynak a vándorlások tanulmányozása során betöltött szerepét vizsgáljuk meg. A távolságok csökkenésére utaló közvetetten igazolt szakirodalmi jelzések igen gyakoriak, azonban a közvetlen bizonyítás hiányzik. A távolságok és irányok változásának megragadása a vándorlási súlypontok kiszámításával kezdődik. A népességi súlypontokhoz képest, a vándorlási súlypontok kiszámításának eredményéül nem a teljes népesség területi elhelyezkedésének tömör mutatóit kapjuk meg, hanem egy speciális alnépességét, a vándorlókét. Az elvándorlási és a bevándorlási súlypontok egy ponttal jellemezik a vizsgált területi egységet. Lényegében a vándorló alnépesség területi elhelyezkedését hivatottak jellemezni a vándorlás aktusát közvetlenül megelőzően és követően. Több időszakra vonatkozó vándorlási súlypontok segítségével igazolni vagy cáfolni tudjuk, hogy a vándorlási távolságok rövidültek-e, és azt is ki lehet mondani, hogy ha csökkentek, akkor milyen mértékben estek a vándorlási távolságok. A vándorlási súlypontok kiszámítása eredeti megoldás, folytatása és tovább fejlesztése egy, az 1960-as években virágzó kutatási iránynak (*Bene L. 1961; Bene L.–Tekse K. 1966; Tekse K. 1966; Nultsch, H. 1968*), melynek módszertanát az 1980-as és 1990-es években is sikerrel alkalmazták (*Nemes Nagy J. 1987; Mészáros Á. 1995; Nagy G. 1996; Sümeghy Z. 1998a, 1998b*). A módszer alkalmazásával részletes képet kapunk a vándorlások földrajzi irányának alakulásáról is. Valószínű, hogy a területi mobilitás mennyiségének jelentős csökkenése, és a városokból a falvakba áramlás

mérsékelt növekedése mellett az irányok és távolságok alakulásában jelentős módosulások következhetnek be, melyeknek megismerése izgalmas kutatási feladat. A vándorlási súlypontok meghatározását a népességi súlypontok kiszámításának ismert módszertani apparátusával végezzük. A számítás módszere tehát ismert és kidolgozott, demográfus alkalmazói alkalmaznak tartották az összes népmozgalmi jelenség – közöttük a vándorlás – elemzésére is. Az eredmények adekvát ábrázolásának és a szemléltetésnek nem elhanyagolható problémáját a súlypontok digitalizálásával próbáltuk meg feloldani (*Detrekői Á.–Szabó Gy. 1995*) és a térképi ábrázolás segítségével szemléletessé tenni.¹

A kissé hosszúra nyúlt bevezetés befejezéseként meg kell jegyeznem, hogy a migráció szerteágazó természete miatt sok, egyébként lényeges vonatkozást csak érinteni tudok a dolgozatban, vagy esetleg – az ide-oda kapkodást elkerülendő –, még a pusztá megemlítésre sem lesz módomban.

E helyen szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, *Berényi Istvánnak*, aki szelíd tanácsaival próbált a helyes irányok és arányok felé terelni, továbbá *Nemes Nagy Józsefnek* és *Sárfalvi Bélának*, akik figyelemmel kísérték a dolgozat létrejöttét, és kritikai észrevételeikkel gazdagították azt. Köszönet illeti a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben dolgozó kutatókat és nem kutatókat, akiknek hasznos tanácsai nélkül nem készülhetett volna el a diszsertáció.

¹ Ezúton is meg szeretném köszönni *Horváth János* térképész fáradozásait az illusztrációk elkészítéséért.

I. A MIGRÁCIÓ ÉRTELMEZÉSEI ÉS STATISZTIKÁJA

A migráció – igaz eltérő intenzitással – mindig a tudományos érdeklődés tárgya volt a jelenség összetettségének² és az általa kiváltott hatásoknak köszönhetően. A közérdeklődés szempontjából nem mondható el ugyanez, hiszen a migráció általában akkor került a társadalmi érdeklődés homlokterébe, amikor valamilyen okoknál fogva tömegessé és ezáltal mindenki által láthatóvá, tapasztalhatóvá vált. Magyarország vonatkozásában a belső vándorlások ilyen korszaka volt az 1950-es évek második fele és az 1960-as évek, amikor a faluból városba, vagy másképpen kifejezve az agrár térségekből az ipari zónák felé áramlott a népesség. A külső vándorlások vonatkozásában – a legutolsó példát említve – az 1980-as évtized végén, 1990-es évtized elején mérhettünk jelentősebb nemzetközi vándormozgalmat, az ismert politikai változások eredményeképpen. A téma napjainkban észlelhető divatossága is az utóbb említett hullámnak köszönhető. A fokozódó érdeklődés – melynek önmagában örülnünk kell – árnyoldalaként, a vándorlás fogalom „önálló életre kelt”. Ma már szinte mindenféle térbeli mozgással kapcsolatban a bűvös migráció, migráns szavakat hallhatjuk, a pontosabb költözés, ingázás, turizmus helyett. A fogalom felhígult. Ebbe vagy belenyugszunk és akkor még az azonos nyelven beszélők sem értik meg egymás gondolatait, vagy teszünk ellene valamit.

1.1. A vándorlás³ fogalma

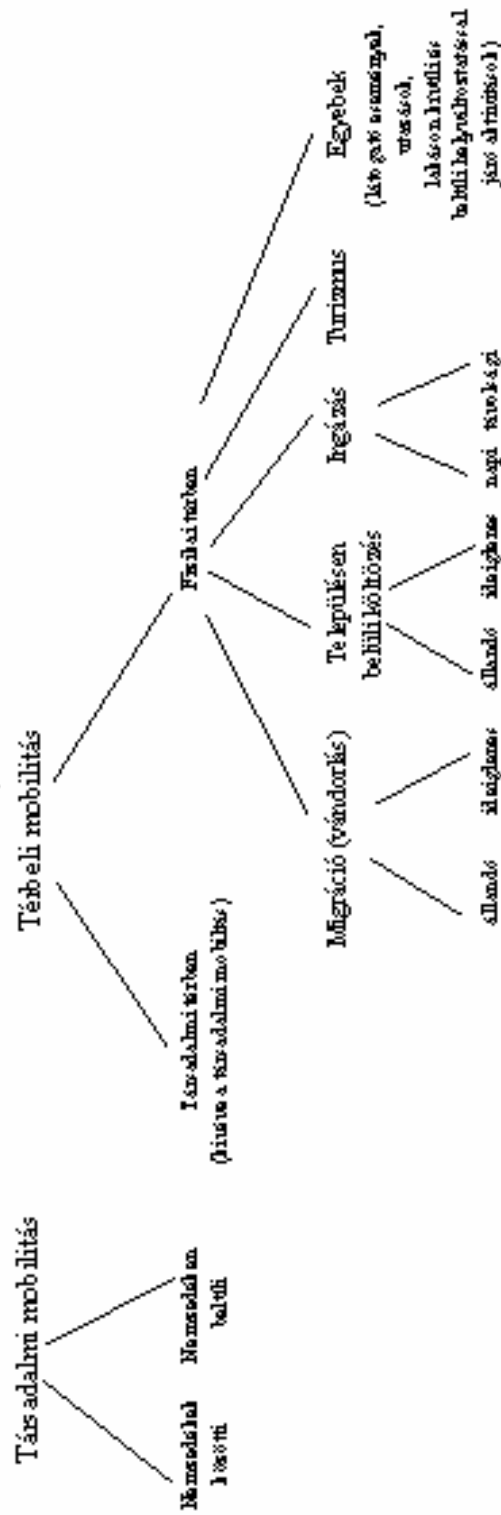
A vándorlást sokan és sokféleképpen határozták meg. Ahány szerző és megközelítés, annyi definíció-kísérlet olvasható a témával foglalkozó szakirodalomban. Nem kívánunk egy teljesen új fogalmat megalkotni, mindössze arra teszünk kísérletet, hogy megadjuk az általunk ismert meghatározások legkisebb közös tartományát, melynek eredményeképpen a jelenséget önmagában szemléljük. Megközelítésünk szükségszerűen leegyszerűsítéssel jár, de reméljük, hogy az általánosítás olyan fokú lesz, ami az érthetőséget nem sérti (*lásd az I. ábrát*).

² A vándorlás olyan térbeli jelenség, amely szükségszerűen legalább két területet érint (indulási és érkezési terület). Hosszabb távolság, illetve kicsi elvándorlási és odavándorlási helyek esetén harmadikként közvetítő vagy más néven tranzit-terület(ek) is közbeiktatódnak.

³ Érdekes, hogy a népvándorlás sodrában a Kárpát-medencében letelepült, addig permanensen vándorló magyarság, annak idején nem használhatta a vándorol szót. *Kecskés Judit (1998)* bemutatta, hogy a vándorol ige német jövevényszó a magyar nyelvben. A középfelnémet wandern (mozgásban van, megy, költözik, utazik) igéből származtatható. Első előfordulása 1519-ben a Jordánszky-kódexben található meg. Eleinte két jelentésben használták: huzamosan úton van, zarándokol. A jövevényszóból hamar szócsalád fejlődött ki a nyelvünkben és gyors elterjedéséhez *Zrínyi Miklós*, *Mikes Kelemen* és a nyelvújítás korában *Kazinczy Ferenc* munkássága nagyban hozzájárult.

MOZGÁS

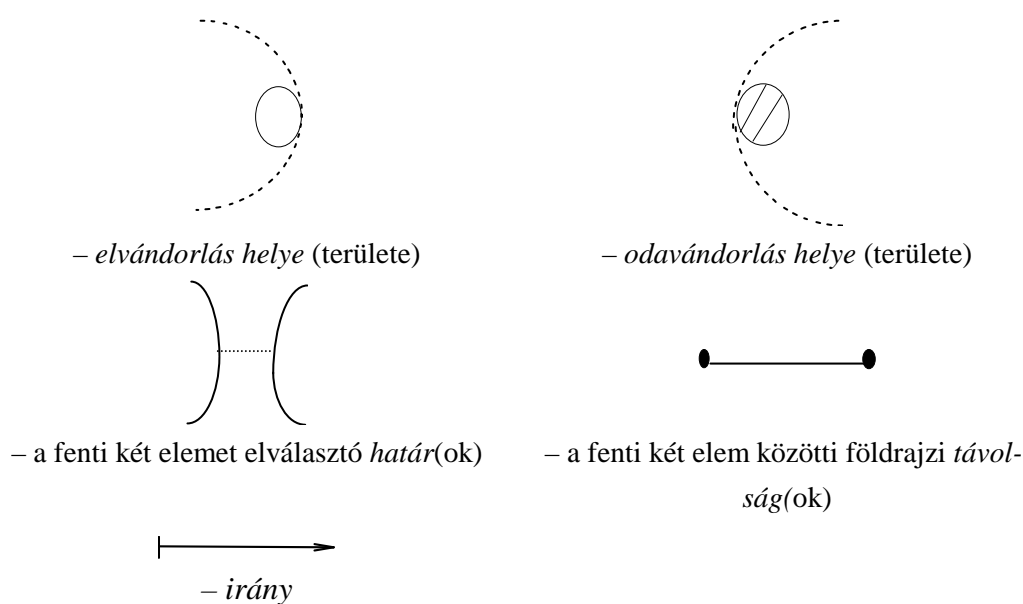
MOBILITÁS (mozgékonyaság)

I. A vándorlással kapcsolatos fogalmak hierarchiája és összefüggésvázlata

A vándorlás alapvető vonása, a *mozgás* irányából – mely az élő és élettelen világra egyaránt jellemző – közelíthető meg. A tisztább és egyértelműbb fogalomhasználat érdekében egyfajta hierarchiát állítunk fel. A mozgás után a mobilitást tekintjük a legáltalánosabb fogalomnak, melynek eredményeképpen megfigyelésünk már csak az élő természetre korlátozódik. A *mobilitás* mozgékonytságot jelent. Két fajtáját különböztethetjük meg: térbeli és társadalmi mobilitást. Az élővilág minden fajára jellemző a mozgékonytság és/vagy térbeli mozgás, azonban a társadalmi mobilitás kizárólag a társadalmakba szerveződő emberiség specifikumának látszik. *Térbeli mobilitáson* tehát a népesség helyváltoztató mozgását értjük (megállapodáson alapuló elemként a térbeli mobilitásba nem tartozik bele a helyzetváltoztató mozgás). A *vándorlás (migráció)* a térbeli mobilitás egyik formája, a településen belüli költözés, az ingázás⁴, a turizmus⁵ és egyéb (látogató események, utazások, valamint lakáson belüli és napi szokásos helyváltoztatással járó térbeli aktivitások) mellett. Végeredményben *vándorlás*on a *népesség adminisztratív határt átlépő lakóhely-változtatását* értjük.

A vándorlások elmaradhatatlan vándorlókon kívüli elemei a következők (Nemes Nagy J. 1998a):

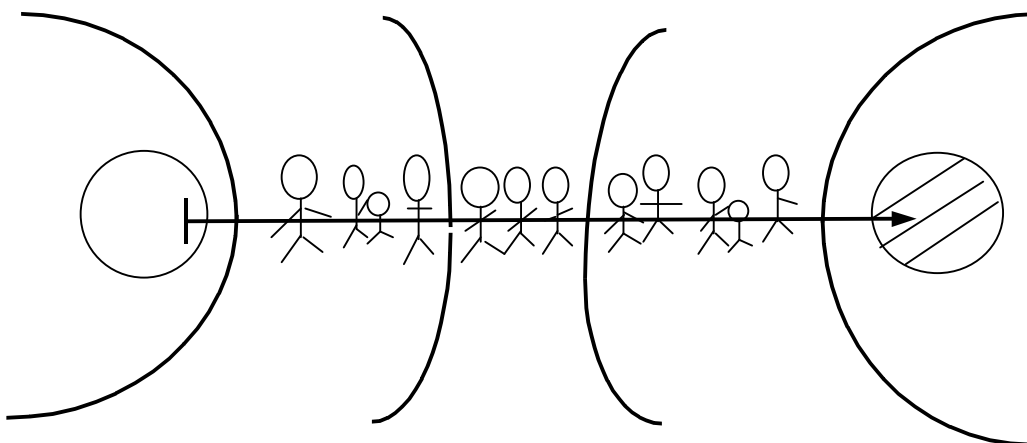

Ez az öt elem egyértelműen meghatározza az önmagában vett vándorlást. A vándorlást azonban vándorlók végzik, akik millió szállal kapcsolódnak természeti és társadalmi környezetükhöz, és akik részei el- és odavándorlási településüknek, megyéjüknek, országuknak. Tehát az elvándorlási és odavándorlási hely határai, és ezáltal területének kiterjedése is megállá-

⁴ Az ingázásokat tárgyaló munkájukban *Böhm Antal és Pál László (1985 12.)* sajnos tévesen értelmezték az általuk vizsgált jelenséget, amikor azt a migráció sajátos formájaként fogták fel. Az ingázás során nincs lakóhelyváltás, így az nem lehet migrációs forma, csak a vándorláshoz hasonló, rokon jelenség.

⁵ A turizmus meghatározásait lásd *Lengyel Márton (1994 37.)*, továbbá *Mundruczó Györgyné és Graham Stone (1996 27.)* közös munkájában.

podás eredményei. Magát a térség nagyságát tetszőlegesen lehet változtatni.⁶ Egyetlen korlátozó feltétel létezik, nevezetesen, hogy az adminisztratív halmazoknak lehetnek találkozási pontjai, de nem lehet közös tartományuk. Minimum egy határ szükséges az el- és az odavándorlás helye között (közös határ), de akár végtelen számú is lehet, és ekkor tranzitterületek iktatódnak közbe. A határokat nem csak földrajzi, hanem a társadalmi térre is értelmezhetjük. E kiterjesztés a távolságokkal és irányokkal kapcsolatban is érvényes.

II. A vándorlás sematikus ábrázolása

Amennyiben a migrációt értelmezni kívánjuk, vagy esetleg a szerepére vagyunk kíváncsiak, akkor véleményünk szerint a funkcionális megközelítést célszerű előtérbe helyezni. E megközelítés következtében a vándorlás egyfajta *közvetítő mechanizmus*ként fogható fel (például az urbanizáció és a társadalmi mobilitás vizsgálata során) és legjellemzőbb vonása a *szelktivitás*.

A migráció igen összetett folyamat. E kijelentést azzal tudjuk leginkább illusztrálni, hogy magát a témát különböző tudományok saját nézőpontjukból egyaránt vizsgálódási területeknek tekintik. A téma irodalma meglehetősen szétaprózott, és az elszigetelt területek között ritka a kommunikáció. A szétaprózottság miatt gyakori az egyet nem értés abban, hogyan kellene értelmezni, tanulmányozni, modellezni és magyarázni a migrációt. Ugyanakkor az interdiszciplináris megközelítés elismerésének szükségessége mellett, bizonyos tartózkodás jellemző az általánosítás, az elméleti kiterjesztés, a rendszerezés, a definiálás és a tipizálás vállalásától (Gellén J. 1978).

⁶ A településhatár növelésével (környező falvak városhoz csatolása) megszűnik a vándorlás és növekszik a településen belüli költözés lehetősége az említett területek viszonylatában. Országok egyesülésével a korábban külsőnek tekintett vándorlás belsővé válik, és ugyanennek az ellenkezője is igaz egy felbomlott birodalom és az utódállamok tekintetében.

E dolgozatban kissé önkényesen a közgazdaságtudományt, a földrajzot és a demográfiát emeljük ki a tudományok sorából.⁷ Ezen területek művelőinek tollából született a legtöbb definíciós próbálkozás.

A migráció fogalma alatt, a potenciális munkaerő nemzetállamokon belüli szabad, több-kevésbé rendszeres és céltudatos áramlását érti a közgazdász (*Lévai I. 1993*). A tértudományokat képviselő egyik földrajzi meghatározás rendkívül szikár: egyének és csoportok állandó, vagy ideiglenes lakóhely-változtatása (*Johnston, R. J. 1981*). A demográfusokat képviselő definíció már utal a migráció interdiszciplináris megközelítésének szükségességére: a vándorlás olyan egyensúlyra törekvő folyamat, amely két eltérő társadalmi környezettel rendelkező földrajzi pont között jön létre. Ennek során kölcsönhatás alakul ki a változó tartalmú emberi igények és a környezeti adottságok között, a hosszabb távon kialakítandó összhang céljából, amelynek egyéni szintű hordozója az ember (*L. Rédei M. 1985*).

A háromféle megközelítésből az szűrhető le, hogy az elsőt a potenciális munkaerő, vagyis a vándorló maga, és nem a folyamat, vagyis a vándorlás érdekli. A második meghatározás a térbeli mozgás, vagyis a vándorlás folyamatát emeli ki. A harmadik definíció egyensúlyra törekvő folyamatként már nem csak meghatározni, hanem értelmezni is kívánja a migrációt, miközben a meghatározásból hiányzik a mozgásra utaló momentum. A közgazdasági meghatározással szemben a demográfiai megközelítés pozitívumaként említhető az, hogy vándorlóknak nem csak a potenciális munkaerőt tekinti, hanem az egyéneket, vagyis az összes élő embert.

A vándorlások definiálásakor a térdimenzióhoz az idődimenzió is hozzákapcsolható. Világosan mutatja ezt az, hogy a nemzetközi vándorlás során, gyakran csak azokat tekintik bevándorlóknak, akik egy bizonyos időtartamot (ez általában egy év) a fogadó országban töltenek, és várhatóan a küldő országok is csak azokat tekintik végleges kivándorlóknak, akik erre vonatkozó kötelezettség esetén bejelentették távozásukat, vagy egy bizonyos időtartamon belül nem tértek haza (*Hovy, B.–Zlotnik, H. 1994*).

1.2. A vándorlások osztályozása

Kiindulásképpen le kell szögezni, hogy az emberek vándorlása semmiképpen sem tekinthető kivételes folyamatnak, hiszen a lakóhely-változtató mozgás természetes, az élettel együtt járó jelenség, így az emberek migrációja magával az emberiséggel egyidős. A történelmet a helyben lakók és vándorlók kettős nézőpontjából is meg lehet írni. Talán a történészek már fel is

⁷ Az antropológia, a pszichológia, a szociológia, a történettudomány, a regionális tudomány képviselői is foglalkoznak –a saját aspektusukból – a migrációval, és a felsorolás ezzel még közel sem teljes.

használták ezt a sokat ígérő szempontot, vagy szempont helyett nevezhetjük akár szemléletnek is.

Mivel az előző alfejezetben azt állítottuk, hogy a migráció meglehetősen összetett folyamat, ezért szükségszerűen be kell mutatnunk az osztályozási lehetőségeket is. A vándorlásokat az elkülönítési kritériumok függvényében többféleképpen bonthatjuk csoportokra (Acsádi Gy.–Varga I. 1964; Tóth J.–Trócsányi A. 1997; Haaga, J.–Keely, C.–Reed, H. 1998). Amennyiben egy országhatár átlépése, vagy annak elmaradása a kritérium, úgy külső, illetve belső vándorlásról beszélhetünk. *Külső* vándorlásokon az országhatárokat átszelő, *belső* vándorlásokon az országhatárokon belüli lakóhely-változtatásokat értjük.

Második leghasznosabb, de egyben legproblematisabb megközelítési mód a vándorlási döntést meghozók irányából történhet. A kristálytisztán *önkéntes*, és másik póluson a kizárólag *kényszer* által végbemenő, szélsőségeknek tekinthető típusok között, végtelen nagyszámú és a legkülönbözőbb arányú „elegyek”, a valós életben előforduló formák. A kényszer-vándorlások leggyakrabban valamiféle rendkívüli külső tényezők hatására válhatnak jellemzővé, és ölthetnek tömeges méreteket. Ilyen külső tényezők lehetnek természeti és ökológiai katasztrófák, éhínségek, háborúk és üldözések. A rendkívüli külső tényezőkön a taszító erők kizárólagosságát értik, amikor idő hiányában nem igazán nyílik lehetőség az egyéni vagy csoportos döntéshozatali módok kialakulására. Ez esetekben pusztán az élet megmentése a cél. Az önkéntes- és a kényszervándorlás közötti határsáv meghúzósa azért lényeges, mert ha valaki manapság igazolni tudja az elvándorlásra kényszerítő faktorokat (rendkívüli külső tényezőket), akkor menekült státuszhoz juthat a fogadó országban. Menekülés esetén pusztán az élet megmentése a cél. A menekültekre jellemző leginkább az az élethelyzet, amikor az egyén akaratán kívül eső okok miatt kényszerül otthona elhagyására (*Jelentés 1991*). Az üldözésen kívül a kényszerhelyzetek „enyhébb” formái is léteznek, például amikor az állam politikai céloktól vezéreltetve egész nemzetiségeket, vallási felekezeteket és egyéb nem kívánatosnak minősített csoportokat utasít ki az országból, vagy amikor demográfiai és gazdasági okokkal magyarázott városokból falvakba költözéseket, illetve falvakból elköltöztetéseket erőszakol ki. A fentebb említett esetekben a „Ki menjen, ki maradjon?” gyakorlati kérdése fel sem merül. Rendkívül nehéz, sőt valószínűleg lehetetlen az önkéntes és kényszervándorlások precíz elkülönítése, hiszen a kikényszerített vándorlásoknál is megfigyelhetünk egyéni elhatározásból származó elemeket és a szabad akaratból eredő elköltözések motívumrendszere is tartalmaz kényszerhelyzeteket. A vonzó és a taszító erők minden döntési helyzetnél jelen vannak, és a kettő közötti arány határozza meg a vándorlás relatív típusát. *L. A. P. Gosling (1979)* a fejlődő országok telepítési akcióit tanulmányozva, az állami beavatkozás erősségének négy fokozatát különítette el, amely a fentebb említett skála gyakorlati alkalmazásaként fogható fel:

- A kormány erőszak alkalmazásával a kijelölt közösség minden egyes tagját kötelező módon áttelepíteti. (E formát kényszervándorlásnak nevezi.)

- Támogatott telepítés, amikor a kibocsátó területen telepéseket toboroznak a már kijelölt benépesítendő területre. (Figyelemre méltó, hogy a legtöbb telepítési kritérium-rendszerben nem egyéni jellemzőket említenek meg, hanem csoportosakat. Mindenekelőtt a fiatal gyermekes házaspárokat részesítik előnyben.)
- A népesség területi átrendeződésének segítése, bátorítása a küldő térségben, vagy az érkezés előkészítése a befogadó területen. A kétféle aktivitás azonban nem kapcsolódik össze.
- Szabad akaratból eredő költözés, amikor direkt állami beavatkozás nem figyelhető meg. (A spontán vándorlás nyilván nem zárja ki a közvetett befolyásoló erőkre reagálás lehetőségét az el-, illetve odavándorlás térségében.)
- Harmadik megközelítési mód újra a vándorlókra vonatkozik. A vándorlók száma szerint megkülönböztethetünk *egyéni és csoportos* költözést. A vándorlás jelenségének hagyományos megfigyelési, számbavételi és elemzési kerete az egyén, vagyis a vándorló. A vándorlók könnyen meghatározhatók személyes jellemzőikkel, nemükkel, korukkal, családi állapotukkal, iskolai végzettségükkel, foglalkozásukkal, anyanyelvükkel, nemzetiségükkel, állampolgárságukkal, vallásukkal. Amennyiben ezeket az ismérveket a vándorlók sokaságára is ismerjük, akkor rögtön elő tudjuk állítani a vándorló alnépesség szerkezetét. Belső vándorlás esetén ezt összehasonlíthatjuk az egész népesség, vagy a küldő, illetve fogadó területek lakosságának struktúrájával. Az össznépességhez viszonyítás végeredménye rendszerint a vándorlók szerkezete szelektivitásának a hangsúlyozása (*E. Zamárdi I. 1994*), vagyis hogy a vándorlók fiatalabbak, ebből következően reprodukcióban aktívabbak, iskolázottabbak és gazdaságilag aktívabbak, mint a viszonyítási alapul szolgáló népesség. Ezen szelektív mechanizmusok miatt, a kivándorlás hatására – egy nehezen meghatározható kritikus tömegén túl – a küldő terület általában nemcsak népességet veszít, hanem a maradék korösszetétele öregszik, az aktivitás romlik és az eltartási teher növekszik. Ugyanezek a tényezők ellenkező irányban hatnak a fogadó területen.

Az egyéneken kívül statisztikai számbavételi egységeknél tekinthetők a családok és a háztartások is (*Thirring L. 1958; Szűcs Z. 1990*), hiszen ezek az emberek együttélésének alapvető közösségei. A csoport-specifikus szemléletmód robbanásszerű elterjedése nem hagyta érintetlenül a statisztika mellett a többi tudományágat (*Mérei F. 1996; Cseh-Szombathy L. 1979*), így a földrajztudományt sem. A funkcionális emberföldrajzból eredeztethetően alakult ki a szociálgeográfiai koncepció, mely a társadalmi csoportok létfunkcióival összefüggő térképző folyamatokra, és területi szervezeti formákra koncentrál (*Berényi I. 1992; 1997*). A csoportos együtt költözés igen változatos formákban végbemehet, a szűk családmagok költözésétől, egészen a népek vándorlásáig. A kiscsoportos önkéntes vándorlásoknál az egyéni döntéshozatali folyamat mintájára családi döntéshozatali folyamat figyelhető meg (*Leinbach, T.*

R.–Watkins, J. F.–Bowen, J. 1992). A közös döntést rendszerint a család életstratégiájába illő, együttes érdekeik felismerésén és képviselésén nyugvó, harmonikus mechanizmusként jellemzik.

Egy kérdőíves felmérés adatainak felvétele során a fentebb jellemzett idillikus helyzetet nem tapasztaltunk. Legtöbbször megfigyelhető volt egy domináns, akaratát érvényesítő személy jelenléte, aki a család „érdekeit” megalkotta és azután képviselte. A csoportos döntéshozatal folyamatának tanulmányozása nem szerepelt a pásztói felvétel céljai között, így az elemzés során – kissé bátortalanul – mindössze azt fogalmaztuk meg: „...az egyéni döntési szinten túl volt egy családi döntési szint is, mely leginkább az olyan típusú érdekegyeztetésre hasonlított, ahol nem egyenrangú felek ülnek egymással szemben, mégis kompromisszumot keresnek.” (Illés S. 1994). E sejtések realitását a szakirodalmi jelzéseken túl (Riley, N. E.–Gardner, R. W. 1993) egy közelmúltban megjelent könyv erősítette meg, melyben a szerző kimutatta, hogy a racionális önérdékből fakadó cselekvés általánosan elfogadott premisszájából logikailag nem következik, hogy a csoportot alkotó tagok összessége saját csoportérdekeik realizálására törekednének. Sőt, logikailag összeegyeztethetetlen, hogy a közösségek tagjai önzetlenül a csoportérdeket érvényesítenék. M. Olson (1997) elismeri, hogy a fenti állítások csak korlátozottan érvényesek a kiscsoportokra. Márpedig az együtt költöző személyek ritkán érik el az öt főnél magasabb tagszámot. A kiscsoportokat általában hatékonyabbnak tartják, mivel méretüknél fogva néhány tagjuknak, vagy éppen minden tagjuknak érdekében áll, hogy a csoport törekvéseit siker koronázza. Meglepő megfigyelés azonban az, hogy a közös cél megvalósítására irányuló erőfeszítések elosztása során a kicsik kizsákmányolják a nagyokat, vagyis a kicsik a tőlük elvárható aktivitást sem mutatják a célok megvalósítása során, hiszen így is hozzájutnak az elérendő javakhoz. Úgy vélem, e gondolatok lehetnek a legvalószínűbb magyarázatai annak a megfigyelésnek, hogy a pásztói interjúk során miért találtam a költözésük motívumait lelkesen magyarázó apákat vagy anyákat, és a téma iránt teljes közönyt tanúsító házastársat, gyermekeket a bevándorló családokban.

Negyedik elkülönítési kritérium a vándorlások *indokai, vagyis okai és céljai* lehetnek. Megkülönböztethetünk makro-, illetve mikroszintű indokokat aszerint, hogy a vándoráramlások általános, vagy egyéni vándorlások egyedi motívumait vizsgáljuk. Az egyedi indokokra jellemző, hogy azok a társadalmi-gazdasági-politikai élet bármely szférájából, illetve az egyének mikrokörnyezetéből is származhatnak, és mindig összefonódva hatnak (Massey, D. 1990), bár elkülönítésük és rangsorolásuk nem megoldhatatlan feladat.

Az ötödik szempontot a jog adja. A *legálisnak* minősített vándorlások során a vándorló nem követ el törvénybe ütköző cselekedet, míg *illegális* vándorlás során egyes törvények kijátszása vagy egyenesen megsértése folyik. (A helyzetet bonyolíthatja, amennyiben a küldő ország és a fogadó ország szabályozása eltérően ítéli meg az általunk egységesen szemlélt migrációs folyamatot.)

Hatodik, és egyben utolsó bontási szempont, a távolmaradás és tartózkodás időtartamát és szándékát használja föl a távollét, vagy tartózkodás *véglegességének és ideiglenességének* megállapítására. Érdekes, hogy a nemzetközi vándorlás állandóságának megállapítását viszonylag éles határhoz, nevezetesen egy éves tartózkodáshoz kötik az európai államok többségében. A magyarországi belföldi vándorlásoknál a típust egyértelműen a bejelentő szándéka határozza meg. Az állandóság vagy ideiglenesség nincs semmiféle időtartam-kritériumhoz kötve.⁸ A fent tárgyalt típusokat az 1. táblázatban foglaltuk össze és ahol lehetséges volt, ott a típusok után zárójelben megemlítettük a legjellemzőbbnek tartott példákat is.

1. A migráció osztályozása

Az elkülönítés kritériumai	Jellegzetes típusok	
1. Országhatár átlépése	Külső	Belső
2. Döntéshozók köre és a döntéshozatal módja	Önkéntes	Kényszer (menekültek)
3. Vándorlók száma	Egyéni	Csoportos (családok vándorlása)
4. Indokok	Okok	Célok
5. Törvényi szabályozás	Legális	Illegális (más országba disszidálók és fekete munkások)
6. Távolmaradás ill. tartózkodás időtartama	Végleges (letelepedők)	Ideiglenes (vendégmunkások)

A táblázatból látható, hogy a migráció főbb típusai attól függenek, hogy milyen kritériumot választunk a kategorizálás alapjául. A fenti típusok természetesen nem tekinthetők egymást kizáró jellegűeknek, hiszen például az Ausztriában munkavállalási engedéllyel nem rendelkező, átjáró magyar pincér egyszerre külső, önkéntes, egyéni, munkavállalási célból, illegális és ideiglenes vándorló is egyben.

1.3. Klasszikus migrációs elméletek

A térbeli mobilitást modellező, magyarázó és értelmező főbb elméletek bemutatása azért tanulságos, mert kidomborítja, hogy a vándorlási folyamat egyes részeit hogyan próbálják meg kiemelni. Azon egyszerű oknál fogva sem haszontalan megismerni ezen elképzeléseket, mert bizonyos migrációs politikák, vagy intézkedések mögött, elméleti háttérként, egyértelműen fel lehet fedezni hatásukat.

Az egyes törvényszerűségek felismerésében klasszikusnak számít a német származású statisztikus-geográfusnak, *Ravenstein*-nek a múlt század végén megjelent két tanulmánya (*Ravenstein, E. G. 1885; 1889*). Az éles szemű megfigyelő lényegében hat jellegzetességet

⁸ 1994-től kezdődően a hivatalos államigazgatási nyelvhasználatban az állandó vándorlást lakóhelyváltogatásnak, az ideiglenes vándorlást pedig tartózkodásihely-változtatásnak nevezik. Az első fejezetben tárgyaltak tükrében e változtatásokat nem tartjuk igazán átgondoltaknak és talán elnézhető nekünk, hogy az érthetőség érdekében a vándorlások régi (állandó, ideiglenes) megkülönböztetését használjuk a továbbiakban is.

sorolt fel, mely jellegzetességek (semmiképpen sem törvények) máig is hatással vannak a migrációval foglalkozó gondolkodókra (*Hampl, M.–Kühnl, K. 1993*). Két szakavatott olvasó interpretációja alapján (*Lévai I. 1993 20–22.*; *Todaro M. P. 1976 15–16.*) hat jellegzetesség bontakozott ki.

- Az első összefüggés a vándorlás és a földrajzi távolság kapcsolatát taglalja. A vándorlások intenzitásának növekedése, fordított arányban áll a távolsággal.
- A második törvényszerűség annyiban hasonlít az elsőre, hogy az is a távolsággal kapcsolatos összefüggést taglal, azonban a szerző a fizikai térből átlép a társadalmi térbe – társadalmi téren a településhálózat nagyságrendi hierarchiába szerveződő elemeit értve. A vándorlók az első lépést a szomszédos város felé teszik meg, majd csak azután áramlanak tovább a leggyorsabban fejlődő centrumokba. Tehát egyfajta fokozatosságra törekvést, a nagy ugrások elkerülését véli felfedezni a szerző.
- Legkevésbé vitatható, és megszületése óta a legnagyobb hatást kiváltott gondolata az volt, hogy minden egyes jelentős migrációs áramlás – nyilván időbeli fáziseltolódással – létrehozza saját tükörképeként az ellenáramlását is. (A vándorlások mérlegének, vagyis a vándorlási egyenlegnek a hangsúlyozása sem mellékes momentum ebben a pontban.) E hipotézist minden jelentősebb súlyú vándormozgalom tanulmányozása során igazolni tudták, vagy ha ezt nem tették meg, akkor a cáfolatára sem voltak képesek.
- A városok szülöttei kevésbé vándorolnak (vándorlási intenzitásuk csekélyebb), mint a vidéken születettek, ezért a belső vándorlásokban a vidékről a városba irányuló áramlás túlsúlyban van.
- Az ötödik pont a technológia, a kommunikáció és a vándorlások összefüggésére vonatkozott. A közlekedés, az ipar és a kereskedelem fejlődésének eredményeként azt jósolta, hogy a migráció szükségszerűen növekedni fog.
- A gazdasági motívumok mindig dominálni fognak a migrációs döntést befolyásoló tényezők sorában.

Bár *Ravenstein* is elismerte, hogy törvényei a népesedési és gazdasági törvényekhez hasonlóan nem bírnak a fizikai törvények szigorúságával, azonban a korabeli bírálatok ellenére sem változtatott az elnevezésen, és csökönyösen ragaszkodott a törvények kifejezéshez (*Lévai I. 1993 20.*). A jelenlegi felfogás szerint állításai törvényszerűségeknek, szabályszerűségeknek tekinthetők, amennyiben az érvényességi tartomány meghatározásához megadják a korlátozó feltételek sorát (*Hampl, M.–Kühnl L. 1993*).

A vándorlásokat magyarázó általános elmélet nem létezik, azonban a demográfiai átmenet mintájára *Zelinsky (1971)* megalkotta a *vándorlási átmenet elméletét*, melyben kissé önkényes jellegzetességek alapján korszakokat lát elkülönülni az emberiség vándorlástörténetében.

A premodern társadalmakban a vándorlás csekély mértékű és cirkuláris jellegű, vagyis az oda- és elvándorlók nagy területi egységeket figyelembe véve hozzávetőlegesen kiegyenlítették egymást.

A modernizálódás kezdeti szakaszában felerősödik az ellenáramlások nélküli falvakból, városokba irányuló vándorlás, és a gyéren lakott, benépesítésre váró határterületekre irányuló mozgás.

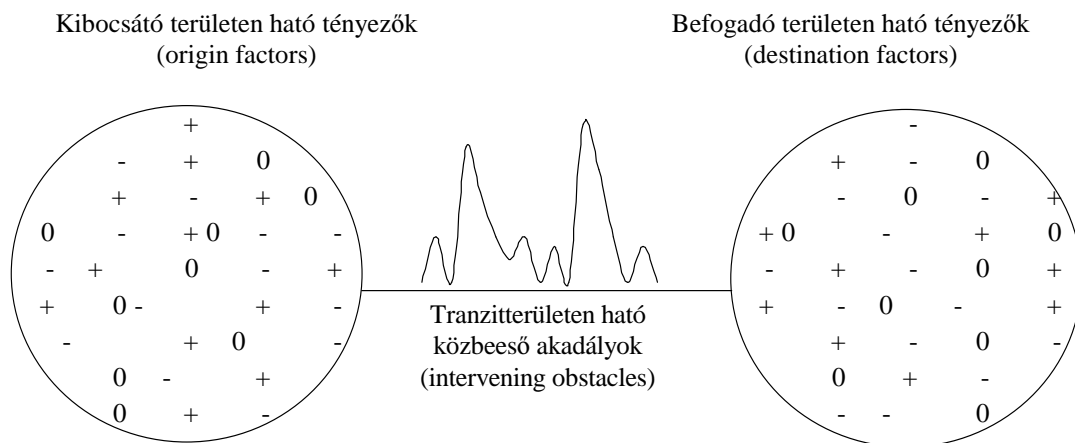
A fejlett ipari társadalmakat eredményező modernizálódás második szakaszában ugyan kisebb intenzitással, de maradnak a falvakból városokba és a ritka népsűrűségű területekre irányuló vándorlások, azonban kialakulnak az ellentétes irányú áramlások is.

A fejlett magas urbanizáltsági fokú társadalmakban megnő a városok közötti cirkuláris vándorlás. Mobilitási akadályok hiányában, a legmegfelelőbb munka- és lakóhely keresése válik elsődlegessé az egyének számára.

A posztindusztriális társadalomban a feltételezések szerint az információ-áramlás akkora mértékű és olyan gyors lesz, amely a területileg egyenletesen elosztó magas fokú szolgáltatásokkal egyetemben, csökkenteni fogja az emberek térbeli mobilitásának mértékét. Más igen gyors áramlások (tőke, áru, szolgáltatások és információ áramlás) helyettesítik az emberek mozgását.

A posztindusztriális társadalmakban a migráció volumene csökkenésének hipotézise annyiban tekinthető hosszabb távon irreális elképzelésnek, hogy amikor az évszázados trendeket szemléljük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy ez idáig a technikai fejlődés a közlekedésre gyakorolt hatásával egyértelműen a térbeli mobilitás növekedésének irányába hatott. Nem igazán érthető az a feltételezés, hogy a távközlés és a telekommunikáció fejlődése miatt hatna kizárólag a migráció csökkenése felé, hiszen a fent említett tényezők (térlegyőzési technikák) inkább az egyre nagyobb távolságok áthidalásának lehetőségét növelik, vagyis újabb formájú migrációs áramlások megjelenését teszik lehetővé (Erdősi F. 1992).

A vándorlás folyamatára összpontosító elméletek bemutatására rátérve, először *Everett S. Lee modelljét* tekintsük át.

III. Everett S. Lee migrációs modellje

A leíró-magyarázó modell négy faktort különít el. Az első kettő a küldő és fogadó terület, a maguk taszító, semleges és vonzó tényezőivel. Amennyiben ezt a két területet lokalizáljuk, azzal máris meghatározzuk a közöttük lévő távolságot, és a mozgás irányát is egyben. E megoldással a szerző lehetőséget teremtett saját maga számára, hogy a fizikai térből kimozdulhasson és a társadalmi térben ható tényezőket is bevonhassa a harmadik közbeeső akadályok elnevezésű faktorába. Lee negyedik tényezője maga a vándorló, az ő személyes jellemzőivel, aki észreveszi, felismeri a területek adottságai nyújtotta lehetőségeket, és legyőzi a vándorlást akadályozó gátakat (távolságot, közlekedési költségeket, esetleges válogatási mechanizmusokat, pszichés tényezőket) (Lee, E. S. 1966).

Lee modelljét bírálat érte a magas fokú általánosítási szintjén túl azért, mert nem nevezte meg és rakja párba a küldő és fogadó területek viszonylatában a pozitív, a semleges és negatív tényezőket, továbbá azért, hogy a vándorlást elősegítő és gátló tényezők közül nem nevezte meg, hogy melyik a fontos és melyik a kevésbé lényeges (Todaro, M. P. 1976). Megítélesem szerint jogosulatlan kritika érte a szerzőt, hiszen a problémájának megfelelő kutatási szintet, és az oda illő módszereket, minden kutatónak saját magának kell megválasztania. Ha a megoldandó problémához választott absztrakciós szint és módszer megfelelő, továbbá ott hibátlanul mozog, akkor nem illik gyakorlatias problémákat számon kérni egy gondolati konstrukció megalkotását célul kitűző dolgozaton. A Todaro által vélt hiányokat csak konkrét kutatások oldhatják meg, a modellt egyfajta elméleti-vonatkoztatási keretnek tekintve.

Az előző gondolatmenet mintájára vethető el a Lee-modell azon kritikája, mely szerint a vonzó, taszító és semleges tényezők nem képesek érzékeltetni „a vándorlással kapcsolatos döntések végső soron egyéni jellegéből fakadó sajátosságokat. Vagyis hogy ugyanazon tényezőt az egyik potenciális vándorló pozitívumnak a másik pedig semleges, vagy éppen negatív dolognak tartja.” (Gellén J. 1978 162.) Hibás elvárásnak tartom azt, mikor egy elméleti modelltől közvetlenül – áttételek közbeiktatása nélkül –, a gyakorlatban hasznosítható következtetéseket várnak el. (A bírálat magvát egyébként jogosan lehetne zúdítani arra a tudósra, aki – Lee-modelljét elméleti alapvetésként felhasználva – empirikus kutatásának tervezése-értékelése során elfeledkezne ezen igen fontos tudati tényezők szerepéről.)

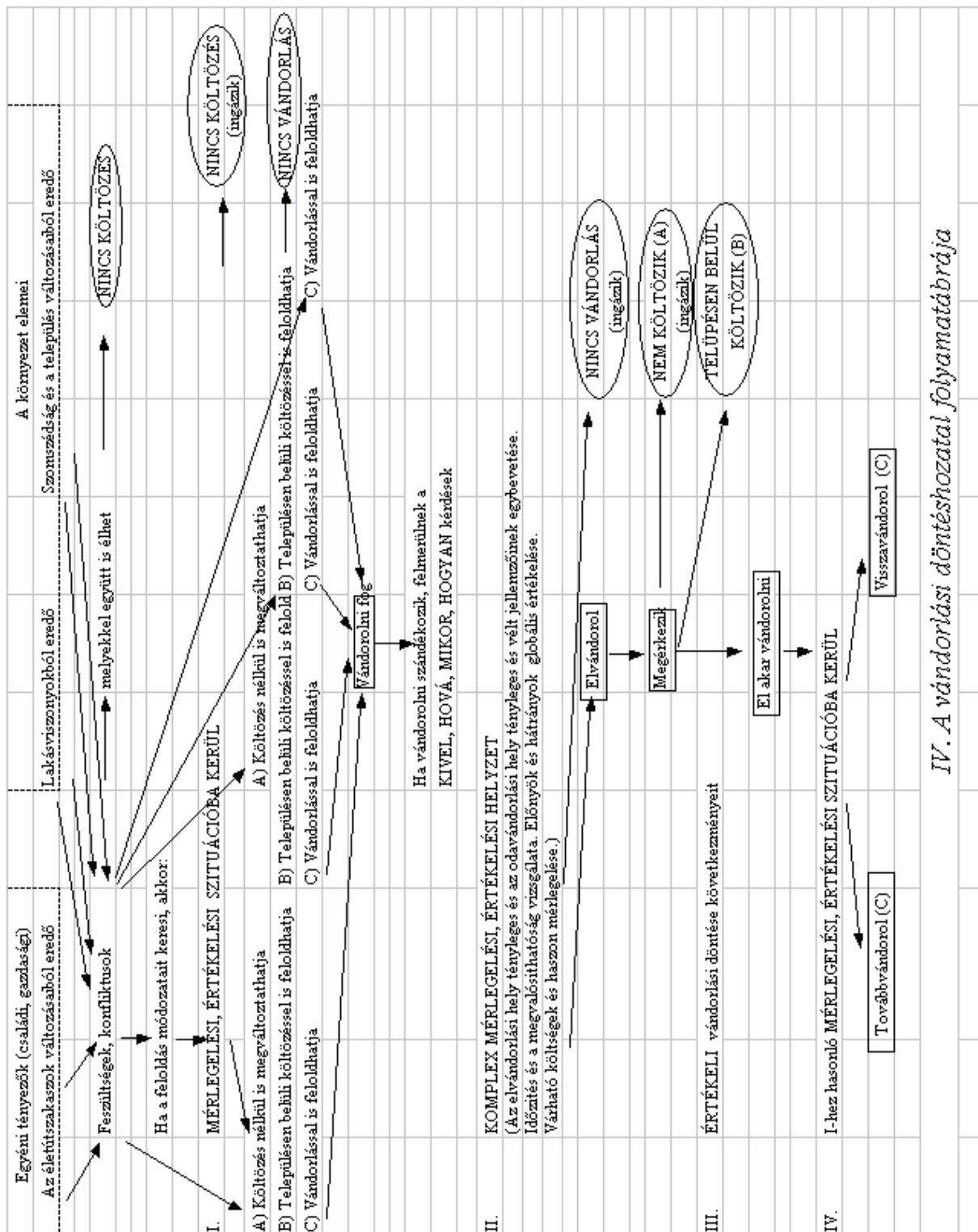
Lee modelljéből következik a *taszító (push)* és *vonzó (pull)* tényezők elkülönítése és esetleges súlyozása, mely a legmegfelelőbb vonatkoztatási keretet nyújtja a migráció motívumainak magyarázatában mind makro-, mind mikroszinten.

A *gravitációs elmélet* alapján a vándorlók elkövetkező időszakokra vonatkozó mennyiségére következtethetünk. A küldő és fogadó területek népességének nagyságát, és a két terület közötti távolságot tekintik a modell hívei alapvető fontosságú tényezőknek. Kimondják, hogy a vándorlók tömege, tehát a két térség közötti migrációs kapcsolatok (interakciók)

össztömege egyenesen arányos a két területen élő népesség számával, és fordítottan arányos a két terület közötti távolsággal. Vagyis annál több vándorlásra számíthatunk, minél nagyobb népességek között zajlik a cserélődés, és minél kisebb távolság van közöttük. Az érem másik oldalaként annál kevesebb lesz a vándorlások száma, minél kisebb és minél távolabb lakó néptömegekről van szó. A gravitációs modell azért érdekes számunkra, mert az 1990-es évek elején a nyugat-európai országokban tapasztalható félelmek a keletről rájuk zúduló vándorlók tömegétől, dokumentálhatóan a gravitációs modellből eredő feltételezésekre épültek (*POPNET 1992*). Sajnos elfeledkeztek a gravitációs modell tudományos bírálatáról, melyek feltárták ezen elképzelés hiányosságait, vagyis, hogy nem veszi figyelembe a társadalmi-gazdasági-kulturális tényezőket, a határokat, melyek szerepe legalább ugyanolyan fontos, mint a minden élő embert potenciálisan vándorlónak tekintő, és a földrajzi távolság meglehetősen vitatható szerepét kihangsúlyozó gravitációs elméleté (*Cséfalvy Z. 1994 332.*). Egyszerűen nem tekinthető minden ember azonos súllyal potenciális vándorlónak, hiszen elsősorban a fiatal, képzetesebb, aktív és egészségesebb egyedek kelnek útra. Ez lényegében a *vándorlások jól ismert szelektív természetének* legfontosabb folyamánya. Tehát a vándorlók összetétele nem arányos leképzése a küldő, vagy fogadó területek népessége szerkezetének, hanem egy minőségileg más struktúrának tekinthető (*Murphy, M. 1995*).

Az 1990-es évek elején és azóta folyamatosan a bevándorlásokat korlátozó intézkedések jogosságának igazolására, és részben a várható mozgó tömeg pontosabb becslésére, elsősorban nyugati megrendelésre, kérdőíves felvételek segítségével szondázták a volt keleti blokk állampolgárait jövőbeni költözési szándékaikról. Vagyis pontosabban meg akarták határozni a potenciális vándorlók körét. E megközelítéssel nyilvánvalóan a korábban jóslott nagyságrendek töredékére csökkent a potenciális vándorlók mennyisége, azonban még mindig nem vették figyelembe az általános társadalmi-gazdasági helyzetet, a valószínű változási irányokat, valamint a szokásrendszerben gyökerező pszichikus tényezőket. Vagyis, hogy ugyanarra a helyzetre hasonló korú, végzettségű, lakóhelyű, társadalmi pozíciójú egyén vagy egyének csoportja (szűk családmagok) közel sem azonos módon reagálnak. Lesz akikben fel sem merül a költözés gondolata. Lesz akikben felmerül, de a következő kérdésként rögtön előbukkan a hová problémája. Ez utóbbira alternatívák sora bukkanhat fel: a településen belül, a megyén belül, régióon belül, országon belül, vagy végső esetként a kivándorlás.

A fentebbi okfejtéssel mindössze azt próbáltuk felvillantani, hogy a túlnyomórészt szabad akaratból eredő *vándorlási döntés*, mennyire *komplex folyamat*. A vándorlás elemzése során az individuális szintet sem lehet figyelmen kívül hagyni, sőt kijelenthető, hogy a vándorlási döntéshozatali folyamat tanulmányozásának a mikroszintű megfigyelés és elemzés a megfelelő kerete. (*Fokkema, C. M. et al. 1993*) (Lásd a IV. ábrát.)

IV. A vándorlási döntéshozatali folyamatábrája

Az ember mindennapjai folyamán rendkívül sok döntést hoz. A vándorlást is döntések sorozata előzi meg, de szerteágazó előzményei, következményei és gyakorisága miatt nem tekinthető mindennaposnak, amit már másnap elfelejtünk, mivel nem volt fontos. A vándorlás elhatározása fontos dolog, és többnyire mérlegelés előzi meg, ezért valószínűleg ezen a téren is érvényesek lehetnek a stratégia kidolgozással (Korompai A. 1995), a vezetői döntéshozattal és a kockázatvállalással kapcsolatos általános megállapítások. A vándorlási döntést befolyásoló tényezők általában az egyénben és a környezetében rejlenek (L. Rédei M. 1988). Közvetlenül meghozatala előtt nem merül fel a miért kérdése, ami arra utal, hogy az elhatározást nem mindig előzi meg a tények gondos feltárása és mérlegelése. Ez az értékelő mozzanat viszont a döntés után szükségszerűen be kell, hogy következzen. A hová és a mikor kérdéseknek jelentős szerepük van. A hová kérdéssel a versengő variációkat ítélik meg. A mikor kérdésre adandó választ pedig a konkrét lehetőségek döntenek el. Az időzítés rendkívül fontos, mert habozással az egyébként létező alkalmak is elszalaszthatók. Akik változtatnak, azok kockáztatnak is. A dinamikus kockázatvállalás próba-szerencse folyamatban jelenik meg, és annyiban hasonlít a vándorlási döntéshez, hogy eredményét, eredménytelenségét csak a kockázatvállalás után lehet felmérni. Ha az eredményt előzőleg képesek lennének felbecsülni, akkor nem kockáztatnánk, hanem biztosra mennénk. Ha a vándorlók mindig biztosra mennének, akkor nem létezne visszavándorlás és továbbvándorlás. Daniel Kehrler (1992) az intelligens kockázatvállalásról azt írja, hogy az elsősorban informáltság, másodsorban az alternatívák súlyozásának kérdése. A kockázatvállalás annyiban több az egyszerű veszteség-nyereség mérlegelésnél, hogy magában foglalja a bizonytalanság elemét is. Ez az elem véleményünk szerint jelentős magyarázó erővel bír, és sokakat eltántoríthat a vándorlástól. Vajon az emberek kockázatvállalási hajlandóságában létezik-e különbség? Talán a kockázatvállalók alkata kicsit más? Frank Farley, a Wisconsin Egyetem pszichológusa több mint húsz évig tanulmányozta a kockázatvállalók személyiségét. Úgy találta, hogy ezek az emberek transzmutációs, vagy másképpen kifejezve transzformációs módon gondolkodnak. Ez a gondolkodás olyan formája, amely a kockázatvállalók számára megkönnyíti ugyanannak a problémának több szempontú megközelítését. A kockázatvállalók gondolkodásukban sok más embernél jobban képesek felismerni az analógiákat és a hasonlóságokat. A független döntés féltékenyen őrzött igénye is jellemzőbb náluk, valamint kreatívabbnak és extrovertáltabbnak találták őket. A kockázatvállalás együtt jár a kedvező alkalom felismerésével, de ismerni kell a kockázat határait is. A határok felismeréséhez sokszor egy kicsit másképpen kell nézni a dolgokat, sokszor pedig elég a több, vagy jobb információ. Fontos kiemelni azt, hogy cselekvés helyett állandóan újabb és újabb információt keresve, késlekedhet a szükséges döntés meghozatala (Kehrler, D. 1992).

Újra hangsúlyoznunk kell, hogy minden döntéshozatali folyamat egyéni és egyedi is egyben. Lehetőségünk van azonban megállapítani a döntéshozatalhoz vezető faktorokat, a faktorok súlyait és kapcsolatait, valamint a döntés helyességét értékelő momentumokat is.

Bízunk benne, hogy a klasszikus elméletek és modellek megismerése segít a vándorlás komplex folyamatának megértésében és nyilvánvalóvá teszi a típusok szerint differenciált megközelítés szükségességét.

1.4. A vándorlási adatok forrásai, adattípusok és használhatóságuk

A vándorlási adatok alapvetően az alábbi három fő forrásból származhatnak:

1. Népszámlálások, mikrocenzusok.
2. Regiszterek (valamilyen adminisztráció által képzett adatok).
3. Mintavételes felvételek.

A *népszámlálási típusú felvételek* egy adott eszmei időpontra vonatkozó *állományi (stock)* adatokat szolgáltatnak a vándorlókról, így a belföldi és a nemzetközi migrációról is. Elsősorban a migrációnak az eredményét képesek megmutatni a fogadó terület viszonylatában. A népszámlálások másik két forráshoz viszonyított előnye a teljeskörűségre való törekvés. Amennyiben elsődlegesen területi alapon szervezik meg, akkor sokkal nagyobb az esély arra, hogy a bejelentési rendszerből kimaradók nagyobb arányban a kérdezettek közé kerüljenek, és ezáltal az adminisztrációs rendszer esetleges hibái sem rontják a cenzus minőségét. A népszámlálás másik nagy előnye az, hogy a vándorlók szinte minden lényeges egyéni-, család-, háztartás-jellemzőit, valamint lakásviszonyait is felveszi, és a lehető legszélesebb képet tudja nyújtani magukról a vándorlókról. A harmadik pozitívuma az, hogy a leghosszabb idősorokat e forrás alapján lehet képezni, és akár évszázados tendenciák felvázolására is lehetőség nyílik (*Klinger A.–Kepecs J. 1990; 1992*), ami a másik két esetben jelenleg nyilvánvalóan lehetetlen. A vándorlókhoz képest a vándorlásokról (azok mennyiségéről, távolságáról, irányáról) a népszámlálás nem nyújt teljes képet. A népszámlálási módszer általános hibája továbbá az is, hogy az eszmei időpontja és a korábbi vonatkoztatási időpont (10 évvel azelőtti január 1-je, vagy egy évvel azelőtti január 1-je) közötti mozgásokat nem képes előállítani. Az első eset csak a tíz éven felüli, a második pedig kizárólag az egy éves és idősebb népességre vonatkozatható. Nem lehet tudni továbbá azt sem, hogy a két viszonyítási időszak között mikor történt mozgás, ezért lényegében a népszámlálás idején nem a vándorláskori jellemzőket lehet felvenni, hanem csupán ahhoz közeli állapotot. A népszámlálások alapján készülő vándorlási statisztikákból hiányoznak azok a vándorlók, akik meghaltak, vagy kivándoroltak az országból a felvétel időpontjáig (*Thirring L. 1963; Shryock, H. S.–Siegel, J. S. 1973*).

A legkülönbélebb típusú *regiszterek* (lakcímbejelentési, tartózkodási engedélyeket, munkavállalási engedélyeket, állampolgárokat nyilvántartó) folyamatos információt képesek szolgáltatni az aktuális helyzetről és a változásokról is. (A legfejlettebb regisztrációs rendszereknek már archív állományai is vannak.) Ezeket a változásokat az éves időtartamokkal dolgozó folyamatos vándorlási statisztikákban sűrítik egybe. A népmozgalmi statisztikák már a mozgásokat magukat tartalmazzák és nem a mozgások hosszú távú eredménye befolyásolta helyzetet csupán. Az ilyen adatokat *áramlási (flow)* típusú adatoknak nevezzük.

A *mintavételes felvételek* legtöbbször állományi típusú adatokat eredményeznek, azonban retrospektív kérdések feltételével visszamenőlegesen áramlási adatok is nyerhetők e kútból. A felvételek erénye lehet a gyors megszervezhetőség miatti aktualitás. Például rendkí-

vüli helyzetek esetén, vagy gyakori egymás utáni változások idején, nélkülözhetetlen eszközei az információgyűjtésnek. A speciális célokból születő mintavételes felvételek a téma legszélesebb, legmélyebb összefüggéseit is képesek feltárni. Jellegükből következően egyik legfőbb problémájuk a teljeskörűség hiánya, a másik probléma pedig a minta korrekt kiválasztása. A mintavételhez mindenképpen valamilyen releváns meglévő regisztert kell használni.

A belső migrációs statisztika szempontjából Magyarország fejlett országnak számít, mert a népszámlálások a múlt század vége óta, a lakcímnnyilvántartás 1955 óta, felvételek sorai pedig az 1960-as évtizedtől rengeteg lehetőséget biztosítanak a jelenség különböző aspektusainak vizsgálatára. Külső vándorlási statisztikáink az 1980-as évek második feléig pontosnak tekinthetők (*Illés S.–Hablicsek L. 1996*). Az átmenet okozta bizonytalanságok miatt kicsit késve sikerült megszervezni a bevándorlók folyamatos megfigyelését, azonban a kivándorlóról – a regisztráláshoz nélkülözhetetlenül szükséges rendelkezések hiányában – még hézagoss információink sincsenek. A fentebb említett három alapvető migrációs statisztikai forrás inkább kiegészíti mint átfedi egymást, hiszen eltérő típusú adatgyűjtések által szolgáltatott adatokról van szó. A Többnyelvű Demográfiai Szótár (*IUSSP 1958*) szerint, a közvetlenül az áramlásra vonatkozó migrációs adatok gyűjtésének legjobb megoldása az olyan népességre-regiszterek léte, ahol az összes változást követni tudják. E megállapítás igaznak tekinthető abban az esetben, amennyiben az adminisztratív adatbázis pontos (a pontosságot a bejelentési rendszer kötelezővé tételével és a bejelentések elmaradásának szankcionálásával érhetnénk el Magyarországon) a vándorlások számát és irányát illetően, valamint a lehetőségekhez képest a legtöbb információt adja magáról a vándorlóról.

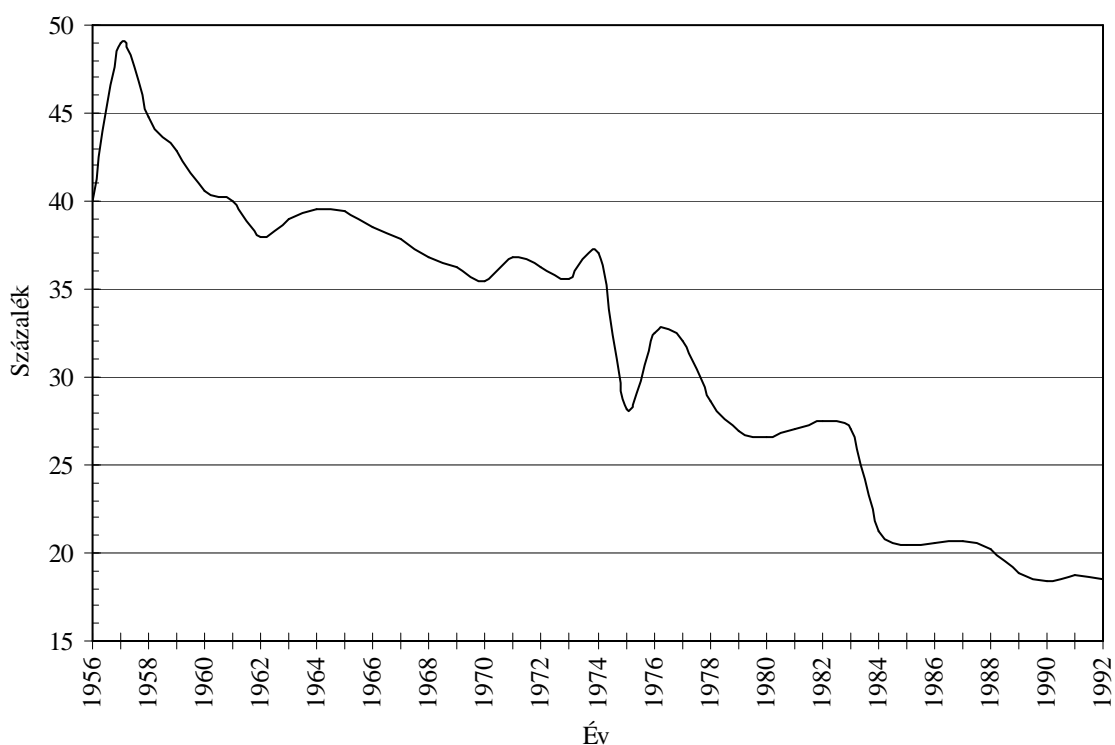
Az alfejezet befejezéseként még szükséges említeni, hogy *a vándorlások és a vándorlók számának különbsége általános módszertani probléma*. Egy bizonyos időszak viszonylatában (például egy év) egy személy a „vándorló” akár többször is vándorolhat, tehát a vándorlók és a vándorlások száma nem egyenlő, hiszen az utóbbi többnyire nagyobb. Minél kisebb a vonatkoztatási időszak, és nagyobb az elvándorlás és az odavándorlás területe, annál kisebb a két szám közötti differencia. Rendszerint nincs nagy különbség a két szám között az évente összegzett áramlási adatokban, azonban összekeverésük és helytelen használatuk félreértéseket szülhet.

1.5. Az együtt költözés becslése – vándorlási egységek

Mind a belföldi, mind a nemzetközi vándormozgalmakat tükröző statisztikáink az egyéneket veszik megfigyelési egységnek, és az összegyűjtött adatokat önmagukban rendkívül gazdagon és sokoldalúan dolgozzák fel és publikálják. A vándorlási egységek, vagyis az együtt költöző személyek számbavétele, a magyarországi teljeskörű adatgyűjtések megoldásra váró adóssága maradt. Kivételnek tekinthető a már említett pásztói felmérés (*Illés S. 1993; 1994*) és *Tóth Pál*

Péter (1997) a magyar állampolgárságot kérvényezők körében végzett reprezentatív mintavételes adatgyűjtése. Sok más érdekes szempont mellett az együtt vándorlás, valamint az egyedül vándorlás mértékét is megvizsgálta, és úgy találta, hogy a potenciális magyar állampolgárok fele egyedül, másik fele csoportosan érkezett az országba. Sajnos a válaszok alapján magukat a vándorló közösségeket nem rekonstruálta. Az egyedi válaszok alapján azonban megállapítható volt, hogy az összes válaszoló 26,8%-a házastárssal, 27,8%-a gyermekkel költözött. A szülővel, nagyszülővel, testvérrel, apóssal, anyóssal és egyéb rokonnal együtt költözés egyenként 5%-nál kisebb mértékű volt. A nem rokonnal közösen vándorlás csekély jelentőségét az 5,4%-nyi részesedés mutatja.

Együtt vándorló személyekről, továbbá településhatár átlépésével járó összeköltözésekről és szétköltözésekről a magyar folyamatos belföldi vándorlási statisztikában találhattunk adatokat. Hozzá kell tenni, hogy az együtt költözés szempontjából ezek közvetett információknak minősíthetők, hiszen a vándorlások motívumai között lelhetők fel. Az eltartóval, családfővel együtt költözés indokát megjelölők döntő többsége nyilván gyermek lehetett, de nem zárható ki ebből a körből a felnőtt korú eltartottak, illetve az időskorú inaktívak sem. Az eltartóval együtt költözők arányának alakulását az alábbi V. ábra mutatja be. A változás alapvető iránya: az együtt költözés mértékének csökkenése teljesen egyértelműen kirajzolódik.

Forrás: Magyarország népesedése kötetek 1955–1964. illetve Demográfiai évkönyvek 1965–1992.

V. Az eltartóval, családfővel együtt költözők aránya az állandó jellegű vándorlók körében 1956 és 1992 között (%)

Vándorlási egységnek⁹ nevezzük az elvándorlás helyének azonos lakcíméről az odavándorlás helyének azonos lakcímére – egy bizonyos, megállapodáson alapuló időtartamon belül – egyedül költöző személyt, illetve együtt költöző személyek csoportját. A szétköltözőket és összeköltözőket nem értjük bele a fogalomba, hiszen a szétköltözőknek csak az elvándorlás helye volt azonos, az összeköltözőknél pedig az odavándorlás helye ugyanaz.

Fentebb említettük, hogy a vándorlási egységek képzése a vándorlási statisztikánk megoldásra váró adóssága, vagy – ha más oldalról nézzük – továbbfejlesztési lehetősége maradt. Feltehetjük a kérdést, hogy miért történt ez így? A válaszok – véleményem szerint – az alábbi tényezőkben rejlenek:

1. Az individuális szinthez képest, a családokat és háztartásokat megfigyelési egységnek tekintő adatokat nehezebb összegyűjteni és képezni, hiszen minimum ki kell dolgozni a csoportképző ismérveket, és kimerítővé kell tenni magát a csoportosítást.
2. Az együtt költöző személyek tünékenyebb csoportokat alkotnak, mint a legkisebb gazdálkodói és lakóegységként kezelhető háztartások, vagy a rokonsági egységnek tekintett családok. A vándorlási egységek lényegében a költözés ideje alatt, vagyis csak egy rövid időtartamig maradnak együtt, és nem tekinthetők együttélési formának. Gondoljunk bele: definiálásuk a mozgásukra épül, így nem köthetők egy lakóhelyhez, hiszen már nem laknak az elvándorlás helyén és még nem laknak az odavándorlási célponton. Az elvándorlás helyén (vagyis arról a településről, ahonnan elköltöztek) vélhetően valakiktől elszakadhattak, az odavándorlás helyén (az a település, ahová költöztek) pedig kapcsolódhattak valakikhez.

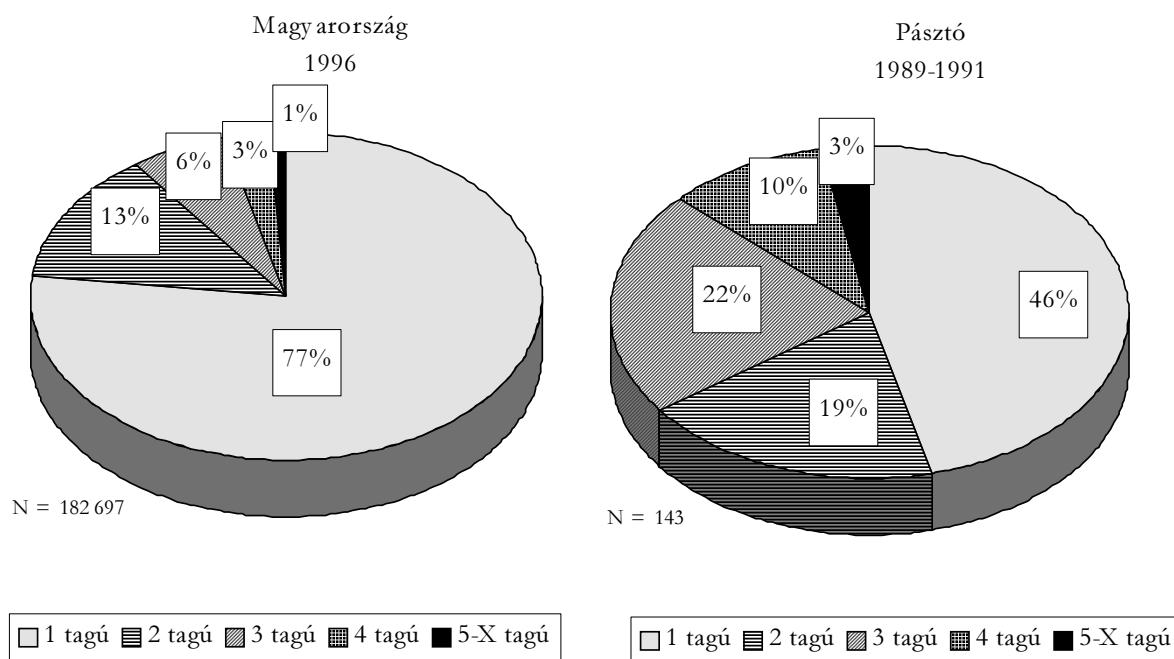
A belföldi vándormozgalomra vonatkozó lakcím-nyilvántartáson alapuló adataink kút-fője – a statisztikai szolgálathoz hasonlóan – a Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal volt. A közölt adatokhoz képest, a vándorlási egységek képzéséhez mélyebb és egyben újabb adatkombinációkon alapuló csoportosításokra volt szükségünk. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a költözőkről kor, nem, családi állapot, településhálózati egységek szerinti kombinációkban is igényeltük az 1996. évi adatokat. Fő célunk az volt, hogy az individuális adatgyűjtési és tárolási szintre építve, eredeti eljárásokat alkalmazó összesítésekkel, csoportszintű adatokat képezzünk és elemezzük azokat. Az individuális – vagyis a vándorlókat számbavételi egységnek tekintő – szinten jól ismert közegben mozogtunk, és az adatok előállítása nem okozott problémát. Jóval nehezebb dolgunk volt viszont a csoportadatok, vagyis az együtt költözés különböző típusainak kiszűrése során.¹⁰ Az összes típus elkülönítési kritériumainak ismeretése meghaladja e dolgozat kereteit, azonban a kutatást taglaló tanulmányban (*Illés S. 1998b*) megtalálható a módszer részletes leírása. Tudjuk, hogy eredményeink a legjobb tudá-

⁹ A téma részletes kifejtését lásd *Illés S. 1994* 32–40. p.

¹⁰ Az elemzés szempontjából vigyáznunk kellett arra, hogy individuális szinten mozogva ne vonjunk le csoportokra vonatkozó következtetéseket (atomisztikus tévkövetkeztetés), és fordítva: csoport szinten, vagyis a vándorló egységek típusainak szintjén vizsgálódva ne következtessünk a csoportokat alkotó egyének jellemzőire (aggregációs vagy ökológiai tévkövetkeztetés) (*Riley, M. W. 1989*). Tehát igen fontos, hogy elemzési szintünk és következtetésünk érvényességi tartománya összhangban legyen.

sunk szolgáltatatta *becslések* csupán, de vándorlási felvételek és direkt az együtt költözésre vonatkozó kérdések hiányában, módszertani szempontból talán ez a legtöbb, amit megtehetünk az együtt költöző személyek kutatása során Magyarországon. Az alfejezet további részében először tagszám szerint vizsgáljuk meg a vándorlási egységeket, majd a jellemző típusokat mutatjuk be.

A VI. ábrából jól kirajzolódik a nagysággal kapcsolatos fő összefüggés, nevezetesen, hogy a tagszám növekedésével párhuzamosan egyre csökken az együtt költözők aránya, tehát *minél több ember költözik együtt, annál kisebb lesz előfordulási gyakoriságuk*. Kijelenthető, hogy a legjellemzőbb költözési forma az egyedül költözés volt Magyarországon 1996-ban. A vándorlási egységek 77%-a egyedüli, 23%-a csoportos költözés. Mint arra fentebb utaltunk már, a nagyságrendek kissé félrevezetőek lehetnek, amennyiben azt a kérdést vizsgáljuk, hogy mekkora az egyedül, vagy együtt költözés nagyságrendje az egyes vándorlók körében. Az 1996-ban 141 ezer egyedül lakóhelyet változtató személy már nem 77%-át, hanem csak 67%-át alkotja az összes lakóhelyet változtatónak (közel 209 ezer fő). Így a csoportos mozgás az egyes vándorlók 33%-ára jellemző. Tehát *az állandó vándorlók kétharmadára az egyéni, egyharmadára a csoportos mozgás a jellemző*.

VI. Vándorlási egységek tagszám szerint (%)

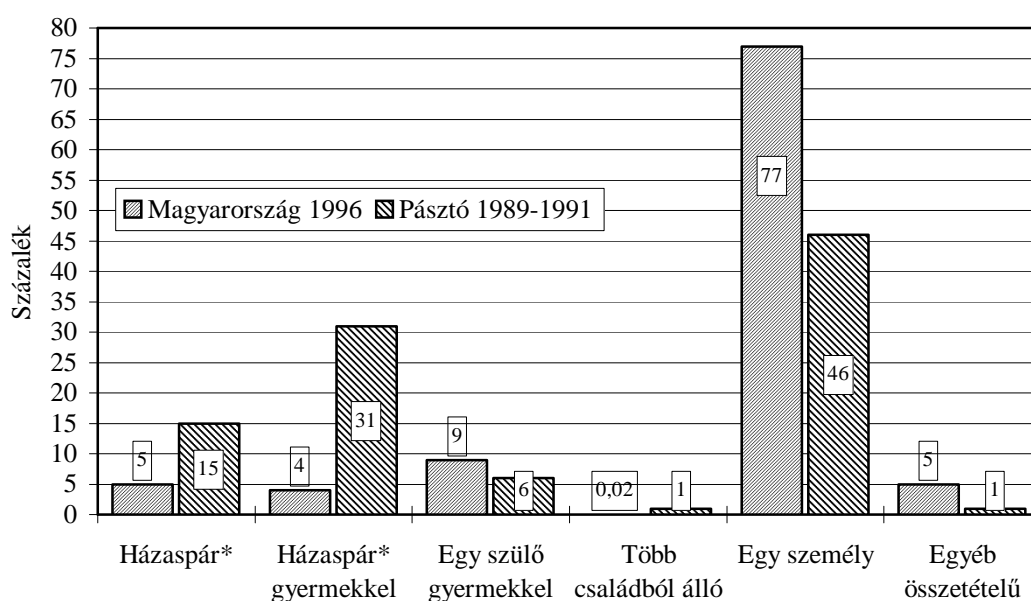
A pásztói felvétel során is ugyanezeket a szabályszerűségeket tapasztaltuk, azonban az arányok az együtt költözés magasabb fokát sugallták. Míg országos szinten 1996-ban a kettő és annál több tagszámú vándorlási egységek aránya mindössze 23% volt, addig Pásztón 54%-ot mértünk a városba állandó jelleggel 1989–1991 között bevándorlók körében. A 31 százalékpontos eltérésnek nyilván nagyon sok oka van. Ezek közül a legfontosabbnak a következőket véljük:

1. Bár a két megfigyelés tárgya ugyanaz, mégis eltérő sokaságból vett, különböző időszakokra vonatkozó és más módszerrel összeállított adatokból származnak az eredmények. Országos szinten közelítő eljárással becsültük meg az arányokat, Pásztón pedig személyes kikérdezés történt, ami következtében egyértelműen meg lehetett tudni azt, hogy kik költöztek együtt. Ugyanez az iterációs eljárás eredményeiről nem mondható el, hiszen mindössze a kor, nem, családi állapot ismervek kombinációi segítségével dolgozhattunk.
2. A két definíció annyiban különbözött, hogy Pásztón a bejelentkezések között 30 nap is eltelhetett, amíg - technikai okok miatt – országosan ugyanazon a napon kellett történnie a bejelentkezéseknek. Az azonos napon bejelentkezés kritériuma nyilván „szétszórta” a valóságban együtt költöző, de különböző időpontokban bejelentkező személyeket.

A VII. ábrán látható, hogy a vándorlási egységek mindössze 5%-át nem tudtuk besorolni az integrált család- és háztartástípusok valamelyikébe („Egyéb összetételűek”) 1996-ban, tehát nagy valószínűséggel állítható, hogy a már megalkotott és a statisztikai gyakorlatban alkalmazott család- és háztartástípezés alkalmas keret a vándorlási egységek vizsgálatához is.

A „Több családból álló” vándorlási egységekre vannak egyedi esetek, de a nagyságrendjük elenyésző (0,02% és 1%). Úgy tűnik, *ha együtt vándorolnak az emberek, akkor ezt egy családból álló közösségben teszik, és ez az egy család a szűk családmaggal egyezik meg.*

Országos méretekben meglepően nagy arányt, 9%-ot képvisel az „Egy szülő gyermekkel” típus a közösen vándorlók között. Ez nem különbözik az összes háztartásban 1996-ban mért arányuktól (10,4%). Vélhetően az adatnyerés módszerei is hozzájárultak a 9%-nyi arány kialakulásához, vagyis hogy az eltérő napokon történő bejelentkezések szétszakították a gyermekes házaspárokat.

*Az élettársi kapcsolatokkal együtt.

VII. A vándorlási egységek típusai

II. TERÜLETI MOBILITÁS MAGYARORSZÁGON A XX. SZÁZADBAN

2.1. Belső vándorlások

A belső vándormozgalom alakulását közvetlen adatforrások hiányában, a XIX. század végétől a XX. század közepéig, csupán közvetve, a népszámlálások születési hely statisztikái alapján lehet mérlegszerűen nyomon követni. Azaz lemérhető, hogy a jelenlévő népesség elhagyta-e pontosan megjelölt születési helyét az életútja folyamán. Ez a számbavételi módszer, jellegéből következően nem ragadja meg a belső vándorlások valóságos méreteit, de területi bontásban, hosszú távon a vándormozgalom főbb irányait, jellemzőit hitelesen rögzíti. A jelenlegi országterületen, a jelenlévő népességnek 1880-ban 74,5%-a, 1900-ban 70,3%-a, 1920-ban 63,2%-a, 1949-ben pedig már csak 56,8%-a született azon a településen, ahol összeírták. Az ugyanazon megyebeli más településen születettek aránya enyhe emelkedést mutatott, az 1880. évi 15,7%-ról 1949-re csak 19,7%-ra emelkedett. Jelentős és egyenletes növekedés figyelhető meg ugyanezen időszakban, a más megyében és külföldön születetteknél. A más megyében születettek aránya megduplázódott 1949-re (8,3%-ról 16,6%-ra), a külföldön születetteké pedig több mint a négyszeresére nőtt (1,5%-ról 6,9%-ra). A fenti adatok a népesség egyre mozgékonyabbá válására világítanak rá. Egyre kisebb ugyanis az aránya a helyben született és ugyanott megszámlált népességnek. Amíg a házasodással is kapcsolatos közelebbi (pl. a szomszédos falvak közötti, vagy megyén belüli) lakóhelycserék aránya nem sokkal nőtt, addig a túlnyomóan társadalmi-gazdasági okok kiváltotta távolabbra vándorlások aránya erőbben emelkedett. Nem kétséges, hogy az iparosodás korai hullámai indítottak meg a múlt század végén és a XX. század elején, az egyre növekvő vándormozgalmat (*Thirring L. 1963*).

Az *első világháború előtti* Magyarországon az egyik fő vándorlási irány északról délre (elsősorban a hegyvidékről az Alföldre) tartott. A másik az ország egész területéről Budapest felé. A század első évtizedeiben felgyorsult a keletről nyugatra irányuló áramlás is. Végül soron a belső vándormozgalom az ország középső, valamint déli területeinek kedvezett. A korszak jellemző folyamata a városba áramlás, aminek következményeképpen egyre növekedett a városban lakók és egyre csökkent a községekben élők aránya. Budapest és közvetlen környezete vándorlásoknak betudható robbanásszerű népességnövekedésének – megfelelő nagyságú és vonzó hatással rendelkező nagyvárosok, valamint ipari gócek hiányában – nem volt ellensúlya az országban. (Ez az aránytalanság Trianont követően tovább fokozódott.)

Az urbanizációval szöges ellentétben állt a *tanyásodás* (a török kiverése után kezdődő és a jobbágyfelszabadítással felgyorsuló) még mindig zajló folyamata, mely során nagy határú alföldi falvak és városok külső területeit népesítették be a magtelepülésből kirajzók és a máshonnan oda költözők (*Thirring L. 1963*). (A népesség külterületekre áramlásának fénykora az 1920–1930-as években lezárult, és a következőkben csak az 1945-ös földosztás váltotta ki a tanyásodás újabb hullámát, aminek az erőszakos szövetkezetesítések vetettek véget.)

A két világháború közötti időszakban a városi népesség aránya tovább növekedett, de a városodás üteme visszaesett. Budapest népességi súlya nyomasztóvá vált. A főváros után a legnagyobb vándorlási nyereséget Miskolc és Pécs könyvelhette el. A városiasodás gyengességét mutatta, hogy a városok ipari kereső népessége kevés esetben növekedett.

A vándorlások fő iránya a területi változások hatására módosult. A hagyományos észak-déli irányú belső vándorlást felváltotta a keletről nyugatra tartó áramlás. A megváltozott határok miatt az ország új peremvidékeiről elvándorlás kezdődött a központi területek felé (*Thirring L. 1963*).

A második világháború idején az önkéntes belső mozgások a frontvonalak közeledtével élénkültek meg. Az emberek elsősorban a nagyobb városokból a falvakban lakó rokonaikhoz költöztek, ideiglenes ott-tartózkodásra számítva. Részben ennek tudható be, hogy a főváros lakossága az 1941-es népszámlálás szerint 1 165 ezer fő volt, az 1945 március 25-i népszámlálás idején azonban már csak 833 ezer lakost számláltak. 1945 végére érte el újra az 1 millió főt a főváros lakossága.

A második világháború után az 1945-ös földosztás során a földnélküli parasztság egy része és más társadalmi csoportok is lakóhelyüktől távol jutottak termőföldre, és emiatt telepítési hullám vette kezdetét. Az országon belüli áttelepülésre jelentkezettek kiválasztása toborzás útján történt. A belső népmozgás a Tiszántúlról és az északi hegyvidékről az Alföldre és a Dunántúl déli megyéi felé irányult, ahol a német nemzetiségű lakosság kitelepítése, a nagybirtokok és a 100 kat. hold feletti paraszti birtokok kisajátítása lehetővé tette az ország más területein jelentkező igénylők földre juttatását. A földreformmal kapcsolatos belső telepítések 1948-ban fejeződtek be. 1945-től a megyehatárokat átszelő szervezett telepítések mintegy 226 ezer személyt (hozzávetőlegesen 55 ezer család) érintettek (*Tóth Á. 1993*).

A vándorló egyéneket közvetlenül számba vevő adatokkal 1955 óta rendelkezünk. (Ezek az adatok 1960-tól kezdve igen pontosak.) Az időszak vándormozgalma a faluról városba, a mezőgazdasági területekről az ipari, bányászati és szolgáltató központok felé, általánosságban pedig a kisebb lélekszámú településekről a nagyobb települések felé irányult. Fő célpontok Budapest és az iparfejlesztés települései voltak. A vándorlások földrajzi irányai sokkal szórtaabbakká váltak, azonban fő irányként továbbra is megmaradt a keletről (délkeletről) nyugatra és az ország minden részéből a központi területre irányuló áramlás (*Acsádi Gy. 1956*).

Elsősorban a belső vándorlások és csak kisebb mértékben a természetes szaporodás hatására tovább növekedett a városi lakosok aránya, és tovább csökkent a községekben és külterületeken lakóké. A belső vándorlás a lakosság egy részének foglalkozáscseréjét (mezőgazdaságból az iparba, majd mindkettőből a szolgáltatások felé) közvetítette (*Sárfalvi B. 1965*). A vándorlók elsősorban a fiatal, munkaképes, a népesség megújulását biztosító korosztályokból tevődtek össze. A elvándorlás következtében kisebb lett a munkaképes réteg, a kevesebb fiatal korú nő miatt a születések nem biztosították egyes kibocsátó településeken a lakosság egyszerű utánpótlását sem. Nem utolsósorban egy jelentős fogyasztó réteg távozott el a falvakból. Ha az elvándorlás tömeges méreteket öltött, akkor bizonyos helyi szolgáltatások (bolt, iskola, kulturális létesítmények) fenntarthatósága is megkérdőjeleződött, ami további elvándorlási hullámot válthatott ki. A bevándorlás következtében negatív hatások is érezhetők voltak a fogadó településeken, gondolva itt a lakáshiányra, a közművek és közüzemek túlterheltségére, az alkoholizmus és a bűnözés növekedésére.

A *vándorlások* mennyisége az 50-es évek végétől 60-as évek elejétől kezdve kisebb megszakításoktól eltekintve fokozatosan süllyedő tendenciát mutat. A 60-as évtized közepéig az ideiglenes vándorlásokból eredő emelkedés, majd a 80-as évek közepén, az állandó és ideiglenes vándorlások emelkedéséből egyaránt eredő növekedés törte meg az egyenletes csökkenést. 1989-től radikális változás nyomai mutatkoznak. A vándorlások volumenében az eddigi csökkenés zuhanásba megy át. Ez elsősorban az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások nagyságának erőteljes esése miatt következett be. A csökkenés összefüggésbe hozható azzal a megfigyeléssel, hogy a beruházások és az építőipar látványos visszaesése miatt feleslegessé váltak a távolsági ingázók.

A *településen belüli költözések* száma a 60-as évek közepéig durván csak fele volt a vándorlásokénak, a 80-as évek első felében nagyjából ugyanannyi, majd az évtized második felében már meghaladja azt. Tehát éppen ellentétes irányú, enyhén emelkedő a tendencia a településen belül költözőknél. 1988–89-ben az addigi enyhe emelkedés megtörik és szintén gyors ütemű csökkenés kezdődik.

2.2. *Külső vándorlások a második világháborúig*

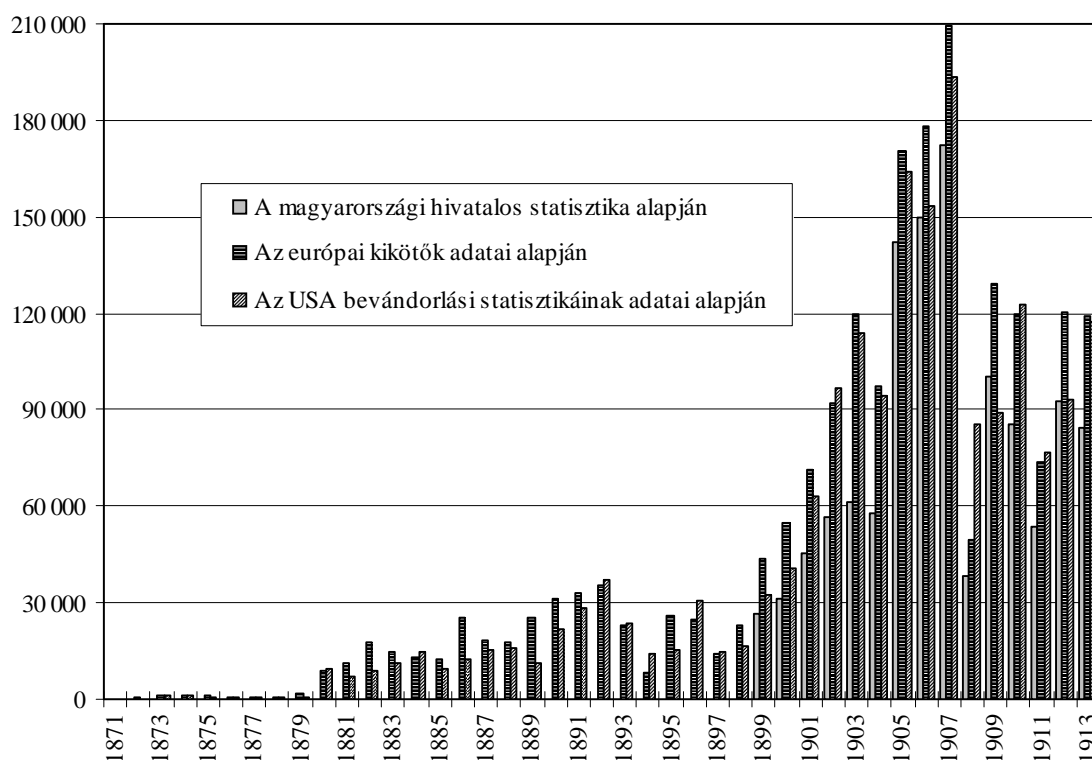
A *tengerentúltra kivándorlás* folyamatába Európa egyes régiói különböző időszakokban és eltérő gyakorisággal kapcsolódtak be. 1844 és 1854 között az Amerikába érkezettek kb. 80%-a Írországból és Németországból származott. 1863 és 1888 között a skandináv államokból indulók is útra keltek. A XX. század első évtizedében a tengeren túlra vándorlók kétharmada már Olaszországból, az Osztrák-Magyar Monarchiából és Oroszországból indult. A fentiekből jól látható a kibocsátó országok ÉNY-ről DK-re terjedésének folyamata. Az emigráció kisebb régióként kivándorlási központok láncolatával terjedt. A küldő területek általában átnyúltak

az országhatárokon és gazdaságilag elmaradott térségek voltak. A kivándorlók első hullámai még a mezőgazdaságból a mezőgazdaságba igyekeztek. Az európai bevándorlók utolsó, nagyrészt paraszti eredetű részét azonban már az ipari munka csábította: vagyis a magas munkabérek és a munkaalkalmak széles skálája. Túlnyomórészt ebbe a csoportba tartoztak az Osztrák-Magyar Monarchia kivándorlói is.

A tömeges kivándorlás Magyarországról az *Egyesült Államokba* az 1880-as években kezdődött, 1905–1907 között tetőzött, majd az első világháború kezdetéig csökkent. A vándorlás nagyságrendje kapcsolatba hozható Magyarország gazdasági fejlődésének jellegzeteségeivel, ciklusai pedig összefüggenek az amerikai konjunkturális hullámokkal.

A kivándorlás méreteiről háromféle statisztikai adat áll rendelkezésre. A kibocsátó ország kimutatásai, az európai kikötők adatai, valamint a befogadó ország adatai (lásd a VIII. ábrát).

A három adatforrás közül a fogadó országok adatai tekinthetők a leghitelesebbeknek. Ezek szerint 1871 és 1913 között 1 815 117 bevándorlót regisztráltak. Mivel a kivándorlók nem a végleges letelepedés szándékával indultak el és az idegen földön tartózkodásukat átmenetinek tervezték, ezért jelentős mértékű visszavándorlás kísérte a kivándorlás folyamatát. A többszöri oda-vissza hajózások miatt a kivándorlók tényleges száma 1,3 millióra tehető (Puskás J. 1982).

Forrás: Puskás Julianna 1982 443–446. p.

VIII. A tengerentúlra kivándorlók és bevándorlók száma
1871 és 1913 között (fő)

A vándorlók nemek szerinti összetétele kezdetben rövid ideig kiegyensúlyozott volt, majd a kivándorlás tetőzése idején a férfiak túlsúlya vált jellemzővé, amit az 1910-es években újabb kiegyenlítődési tendencia követett, ami arra utal, hogy a "felfedező" típusú férfiakat némi fáziskéséssel a "követő" típusú nők egészítették ki (*Gellén J. 1978 175.*). Magyarországról a tengerentúlra többségében az erejük teljében lévő 30 éven aluliak vándoroltak ki. A kivándorlók iskolázottabbnak tekinthetők, mert körükben magasabb volt az írni-olvasni tudók aránya, mint az ország teljes népességében. A Magyarországról kivándoroltak túlnyomó többsége az agrárnépességből került ki. A nagy útra azonban először nem parasztok vállalkoztak, hanem iparosok, kereskedők és bányászok. A századforduló után már a mezőgazdasági napszamosréteg került túlsúlyba. A kivándorlók több mint 2/3-a nem magyar, hanem más nemzetiségű volt.

A kivándorlások indítékai rendkívül sokrétűek. Kiemelendő közülük a mezőgazdaságban dolgozók viszonylagos túlnépesedettsége, a szélsőséges birtokmegoszlás miatti munkanélküliség-nincstelenség. Harmadik okcsoportnak tekinthető, hogy a demográfiai robbanás hatására hirtelen felduzzadó mezőgazdasági népfelesleget, az egyébként gyorsan fejlődő ipar nem volt képes felszívni egyrészt tömeges volta, másrészt szakképzetlensége miatt. Vitatható, hogy a nemzetiségi kérdés rendezetlensége mekkora szerepet játszott a nem magyarok nagyobb arányú kivándorlásában. Az okok sorában helye azonban vitathatatlan. Mint fentebb említettük, a kivándorlók többsége kinntartózkodását – eredeti szándékai szerint – ideiglenesnek tekintette. Amerika vonzó erejét a jóval magasabb munkabérek, és a szinte állandó munkalehetőség jelentette. A kinn megtakarított pénz alapozta (volna) meg hazai egzisztenciájukat.

Az "ígéret földjének" előnyeit a kivándorlókat toborzó ügynökök tevékenysége és gyakran praktikai a valóságosnál szebbnek festették le, így nagyban hozzájárultak a kivándorlási döntés meghozatalához. A kivándorlást a magyar állam nem hátráltatta, de szabályozta az ügynöki tevékenységet, a kivándorlókat szállító hajóstársaságok vállalt kötelezettségeit ellenőrizte, és az illegális kivándorlást akadályozta. E passzivitás mögött részben az a – maga idejében reális – feltételezés állhatott, hogy a kivándorlókból közvetlen és közvetett pénzügyi bevételei származtak az országnak, melyek hozzájárultak az államháztartás egyensúlyához. Úgy gondolták, hogy előbb-utóbb úgyszólván vissza fognak térni a kivándorlók. Kivándorlást ösztönző tényező volt még a XX. század elején a hajóstársaságok kíméletlen konkurencia harcából eredő jelentős hajójegyár csökkenés is.

Az Egyesült Államok bevándorlási politikája az egyes rétegeket sújtó bevándorlási tilalmak kiszélesítése, a bevándoroltakra kivetett fejadó folyamatos növelése alapjaiban nem érintette a szabad bevándorlás elvét. Az amerikai migrációs politika tehát a nyitott kapuk elvén alapult, már csak azért is, mert gyorsan fejlődő gazdasága, ipara igényelte az olcsó munkaerőt.

A kibocsátó területek egyenetlenül helyezkedtek el az országban. A fő kivándorlási régiót az ország északkeleti részén fekvő vármegyék alkották: Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj-Torna, Bereg, Szabolcs, Borsod, Gömör-Kishont vármegyék. Kisebb kivándorlási góccok voltak még Veszprém, Torontál, Fiume és Zágráb vármegyékben és Dél-Erdélyben. A góccok legszembetűnőbb földrajzi sajátossága – Veszprém kivételével – az, hogy az ország peremvidékein helyezkedtek el. A kedvezőtlenebb természeti viszonyok, a fejletlenebb gazdaság, a belső ipari övezetektől való nagy távolság, a gyors népszaporulat és a szezonális vándormunkások kipróbált létformája egyaránt elősegítette a kivándorlást.

A népesség veszteségen túl még kétféle demográfiai hatása is volt a kivándorlásoknak. Mivel a kivándorlók fiatalabb korosztályokból kerültek ki, ezért egyrészt a századfordulótól csökkent a népesség növekedésének üteme, másrészt a társadalom öregedési folyamata is megindult.

A kivándorlás gazdasági hatásai összességében kedvezően érintették az ország gazdasági életét, hiszen "felesleges" munkaerő áramlott ki. A hazaküldött pénz a tőkefelhalmozás egyik forrásává vált és valószínűleg élénkítette a gazdasági életet. Az eredetileg mezőgazdasági foglalkozású "amerikások" hazai földvásárlásai negatívan értékelhetők. Az ugrásszerűen megnövekvő kereslet ugyanis magasan tartotta a földárakat, és 15–20 évi kemény kinti munka után, csak 20–25 holdat tudtak megvásárolni. Az "amerikások" hazai földvásárlásai nem módosították számottevően a magyarországi birtokstruktúrát.

A kivándorlás társadalmi hatásai között említhető, hogy – biztonsági szelep funkciójából adódóan – csökkentette a társadalmi feszültségek kiéleződésének a veszélyét és a világot látott hazatérők egy újfajta szemlélet, gondolkodásmód és értékrend csíráit vethették el a széles néptömegek körében.

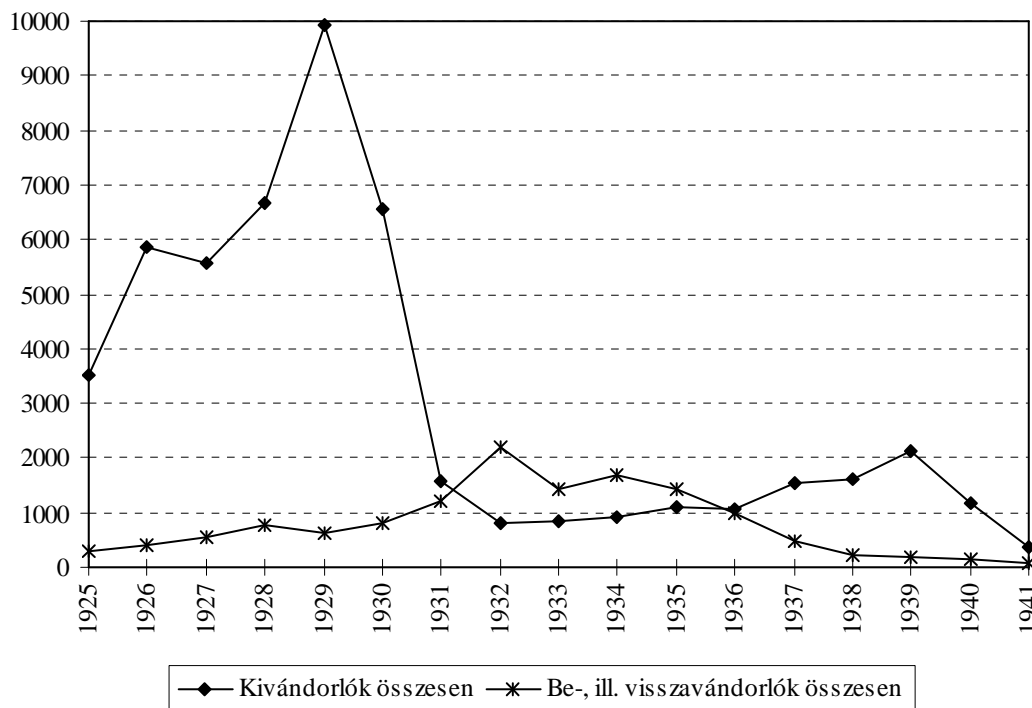
Az első világháború kitörése után, a 20-as években újabb vándorlási hullám nem alakulhatott ki az USA korlátozó intézkedései miatt. 1921-ben elfogadták a "Quota Act"-ot, amely a szabad bevándorlás időszakának végét jelentette. A beengedhető személyek számát népcsoportonként az 1910. évi számuk 3%-ában maximalizálták. Ez nyilvánvalóan a később érkezettek – köztük a magyarokat – sújtotta. Az 1921. évi megszorításokat 1924-ben és 1927-ben továbbiak követték. 1924-ben már az 1890. év nemzetiség szerinti megoszlását vették alapul, 1927-től pedig már évente csak 150 ezer személy bevándorlását tették lehetővé egész Európából. A jogszabályok szerint Magyarországról 1921-től évente 5747 főt, 1924-től évente 473 főt, az 1920-as évek végétől évente 869 főt engedtek be.

1920 és 1928 között 28 454 személy vándorolt Magyarországról az Egyesült Államokba, ami töredéke az első világháború előtti nagyságrendeknek. A nagy gazdasági világválság éveiben a nemzetközi migráció minimálisra csökkent. Az 1930-as években mindössze 5739 fő vándorolt ki az Egyesült Államokba (*lásd a IX. ábrát*).

1871 és 1913 között 90% volt az USA-ba és 10% a más országokba vándorlók aránya. Az első világháború után jelentős módosulások tapasztalhatók a nemzetközi migráció fő cél-

pontjaiban. A bevándorlást korlátozó intézkedések elzárták az utat az Egyesült Államokba, ezért főleg 1924 után megnövekedett a többi tengerentúli befogadó ország (Kanada, Argentína, Brazília, Ausztrália), valamint egyes nyugat-európai országok jelentősége (*Puskás J. 1982*).

A tengeren túli kivándorlás egyre inkább *Kanada* felé tolódott el. Az első magyar telepesek a szomszédos Egyesült Államok Pennsylvania államának bányavidékeiről érkeztek.

Forrás: Történeti statisztikai idősorok 1867–1992. I. kötet Népszétség-népmozgalom. KSH Bp., 1992 111. p.

IX. A nemzetközi vándorlások alakulása 1925 és 1941 között (fő)

Az amerikai bányákból és ipari üzemekből menekültek vissza eredeti foglalkozásukhoz és a paraszti életformához. 1885 és 1914 között a prérítartományok feltöretlen szűzföldjeire azzal a céllal érkeztek telepesek, hogy független földtulajdonosként gabonát termeljenek. A bevándorlási statisztika szerint 7587 magyarországi személy érkezett 1914-ig Kanadába. Ezzel összezseng egy 1911-es népszámlálási adat, mely szerint már 11 648 magyar élt itt. Először férfiak jöttek, azután kihozatták családjukat is. 1924 után érkezett az országba az "öreg kanadások" zöme. Túlnyomórészt falusiak voltak, bár megjelent egy szűk politikai emigráns réteg, nevezetesen az 1919-es Tanácsköztársaság menekültjei. Az öreg kanadások zöme kitarított eredeti foglalkozása a földművelés mellett, és általában mérsékeltebb éghajlatú tájakat kerestek, ahol a mezőgazdaság intenzívebb ágait művelhették. A Kanadába indulást elősegítette az ottani kormány vándorlási politikája, mely azért támogatta a bevándorlást, hogy feltörjék a szűzföldeket és növekedjen az adófizetésre képes farmerek száma. Az 1924 és 1930 kö-

zötti években 29 370-en érkeztek a bevándorlási hatóságok szerint. E számot megerősíti, hogy a trianoni békeszerződés utáni két kanadai népszámlálás közötti évtizedben 37 ezerrel növekszik a kanadai magyarság lélekszáma (*Kovacsics J. 1981; Bakó F. 1988*).

1920–1940 között módosult a Magyarországról kivándorlók eredeti lakóhely szerinti összetétele. A hagyományos kibocsátó területek mellett megnövekedett a fővárosból és más ipari városokból származók aránya, és ezért módosult a kivándorlók társadalmi háttere is. Egyre több iparban és kereskedelemben dolgozó, valamint értelmiségi választott új hazát magának. A gazdasági megfontolások mellett, a politikai üldözések, vallási hovatartozás szerinti megkülönböztetések is taszító erőkké váltak. E folyamat különösen a fasizmus előretörésével gyorsult fel nem csak Magyarországon, hanem Európa-szerte.

A két világháború közötti években a kivándorlás útiránya – mint fentebb jeleztük – jelentősen megváltozott. Vándorlási célpontként megnőtt a *dél-amerikai és nyugat-európai országok* szerepe. Kanadához hasonlóan a dél-amerikai országok is a mezőgazdasági ágazatokba kívántak munkaerőt toborozni a bevándorlás ösztönzésével. Magyar ipari dolgozók viszonylag nagyobb számban keresték fel Franciaországot, Belgiumot, majd főleg az 1930-as évek második felétől a határokat átszelő időszakos szezonális vándorlások egyik centrumává Németország vált.

A két világháború között egyetlen jelentős bevándorlási hullám érte el Magyarországot. Az első világháború közvetlen következményeként 1918–1924 között kb. 350 ezer magyar vándorolt-menekült el a szomszédos országokhoz csatolt régi országterületről. Főleg az államapparátus tagjai, értelmiségiek, és a középosztály különböző csoportjai családjukkal együtt költöztek el. (A bevándorlással egyidejűleg megindult a nem magyar anyanyelvű népesség kivándorlása a szomszédos országokba.) (*Szabady E. 1965 54.; Puskás J. 1982.*)

Mint fentebb említettük, az Egyesült Államok bevándorlást korlátozó politikája más irányokba terelte a Magyarországról kivándorlókat. *Ausztrália* a legtávolabbi célterületnek számított, így nem meglepő, hogy a két világháború között kisszámú bevándorlót – közöttük magyarokat is – fogadott be. A Magyarországról kivándorlók csak jelentéktelen számban választották Ausztráliát otthonuknak.

A továbbiakban időben előreugorva, továbbra is Ausztráliánál maradunk. A második világháború alatti közvetlen japán fenyegetettség meggyőzte az ausztrál lakosságot és kormányt, hogy a háború után aktív bevándorlási politikával meg kell növelni a kontinens fehér lakosságát. A kormány nemzetépítő bevándorlási tervének elindítása időben egybeesett a háború pusztította Európában rekedt példátlanul nagyszámú hontalan személy felbukkanásával. Az ausztrál kereslet a kínált előnyökkel, és az európai kínálat egymásra talált. Két év munkakötelezettség elvállalása után a kormány hozzájárult az "új-ausztráloknak" nevezett, alaposan kiválasztott és makulátlanul egészséges bevándorlók utazási költségeihez is. 1947–1952 között a bevándoroltatási program keretében, a válogatás szűrőjén átjutva, közel 12 ezer magyar érkezett Ausztráliába. Az 1956-os magyarországi népfelkelés leverését követően, a kontinens-

nyi ország is megnyitotta kapuit a menekültek előtt, és összességében 14 ezer magyart fogadtak be. E tömeggel az ausztráliai magyarság létszáma 30 ezerre nőtt. 1959 és 1994 között hozzávetőlegesen 9 ezer magyar bevándorló telepedett le és ugyanezen idő alatt mintegy 18 ezer fő korábban érkezett hagyta el véglegesen az országot. Így hitelesnek tekinthető az 1991. évi népszámlálás bázisán végzett becslés, mely szerint megközelítőleg akkor 38 ezer magyar élt Ausztráliában (*Kunz E. 1997*).

2.3. Külső vándorlások a második világháború idején és a befejeződését követően

A fasizmus előretörése és a háború előszele megnövelték a politikai indítékú migrációt. A második világháború idején felerősödtek a különféle külső és belső kényszervándorlások. Az első világháború által kiváltott népességmozgásokkal ellentétben, amikor nagyarányú migráció a harcok elültével indult meg, a tömeges kényszertelepítés és menekülés már a második világháború idején elkezdődött (*Stark T. 1989*).

A magyar területi revízió eredményeiből adódóan, a Trianon után elvándoroltak egy része visszavándorolt eredeti lakóhelyére. Az időközben odavándoroltak-odatelepítettek egy része viszont elvándorolt, elmenekült. Az első bécsi döntéstől 1944 nyaráig lezajlott kusza népességmozgás közel 600 ezer főt érintett, mely tömegnek fele – elsősorban szlovákok és románok – a szomszédos országokba költözött.

A *csángók* telepítése egyedi és különös. Románia regáti részein élő csángók helyzete egyre elviselhetetlenebbé vált a világháború kitörése után, így a magyar kormány beleegyezett az egyoldalú áttelepítésbe. A letelepítés helyéül a szerb telepések által elhagyott bácskai falvakat jelölték ki. A hivatalos telepítés során 13 98 személyt szállítottak a Délvidékre. A szintén Bácskába irányított korábbi menekültekkel együtt 17 700 főt tett ki a vándorló csángók és székelyek létszáma. További kétoldalú egyezmény alapján került sor 1941 október elején 829 besszarábiai csángó áttelepítésére. A harmadik csoport Moldvából érkezett a Bácskába. 1942 márciusától szeptemberig 408 családot (1631 személyt) helyeztek el. Ezzel az áttelepítéssel elkezdődött a csángók és székelyek kényszervándorlásainak sorozata.

A világháború székelyteljes eseményeinek sorába tartozik a magyarországi *zsidóság deportálása* és annak következményei. 1940-ig a német nemzetiszocialisták a "zsidókérdést" kivándoroltatás útján kívánták megoldani. 1940-től 1942-ig a keleti területekre való áttelepítés és gettósítás módszerét követték. A deportálások erőszakoskodások közepette zajlottak le egész Kelet-Európában. Német nyomásra Magyarországon 1941 nyarán került sor az első deportálásokra. A Galíciába szállítottak létszáma nem haladta meg a 20 ezer főt. Az ott elkövetett kegyetlenkedések és tömeges gyilkosságok hatására a deportálásokat a magyar hatóságok hamarosan megszüntették, és a már elindult szerelvényeket visszarendelték. 1941 végén 1942 elején a német kormány drasztikus zsidóellenes intézkedéseket követelt a magyar kor-

mánytól. Ebben az időszakban ugyanis Magyarország volt az egyetlen állam a német érdekszférában, ahol a zsidóság viszonylagos biztonságban élt. Ezt bizonyítja többek között, hogy 40–50 ezer zsidó menekült érkezett Magyarországra. A bevándorlással párhuzamosan kivándorlás is folyt. 1941-től az ország német megszállásáig 16–17 ezerre tehető a zsidó kivándorlók száma. Magyarország német megszállását követően megindult a zsidók gyűjtőtáborokba, gettókba tömörítése és ezután a vidéki zsidók deportálása. Az 1944 nyarán deportáltak száma 440 ezer körül volt. Horthy közbelépésére a budapesti zsidóság – az előkészületek ellenére – elkerülte az elszállítást. Szálasi hatalomra jutása után a zsidóság deportálása folytatódott. Az elhurcoltak száma 50 ezerre tehető. Budapesten a VII. kerületben felállított gettóba legalább 70 ezer embert kényszerítettek. Összességében 490 ezer főt deportáltak az ország akkori területéről. Közülük 130 ezren láthatták meg újra a szülőföldjüket. A koncentrációs táborokat túlélő, de haza nem tértek száma legalább 50 ezer fő, így közel 310 ezren haltak meg. A háború után 1946-tól a magyar zsidóság tömegesen hagyta el az országot. A vészkorszak után az 1956-os forradalomig mintegy félszázezerre becsülhető a számuk (*Stark T. 1995 95.*).

Amikor Szálasi magához ragadta a hatalmat, a *kiürítés* és áttelepítés már megindult. 1944 őszén a frontvonal közeledtével minden korábbinál nagyobb tömegek kényszerültek lakóhelyük elhagyására. A közalkalmazottaknak, a nyilas párttagoknak és családjaiknak, azoknak akik katonai és munkaszolgálatra alkalmasak voltak, valamint egyetemi oktatók, tudósok és néhány más kategória számára kötelezővé tették a kiürítésnek nevezett áttelepítést. 1944 őszén a visszacsatolt területeken a háború pusztító viharától való félelem és a gárdákba szerveződő románok és szerbek büntető hadjáratainak elkerülése végett pusztán életük megmentéséért kényszerültek sokan lakóhelyük elhagyására.

A Vörös Hadsereg előrenyomulása először a délvidéki magyarságra volt hatással, köztük az 1941–44 között betelepültekre, menekültekre és a magyar köztisztviselőkre. A csángó és székely magyarság 1944 októberében rádión kapta meg a kiürítési parancsot. Hat órán belül el kellett hagyniuk Bácskát. Közel 3 ezer család a Dunántúl felé vette útját és Tolnában, valamint Baranyában kerültek végleges letelepítésre. Környezetükbe telepítették az ugyancsak sok vándorlást megélt 141 moldvai csángó családot, akik szintén a Délvidékről menekültek. Házhoz és földhöz juttatásuk újabb konfliktusok forrása lett.

1944 őszén tetőpontjára hágott a menekültáradat. 1947-ben 247 752 főt tartottak számon Magyarországon, akik 1938–1947 nyara között költöztek az ország jelenlegi területére. (Az összes menekültek száma ennél nyilván sokkal nagyobb lehetett, hiszen nagyarányú volt a nyilvántartásba nem vettek száma.) 1947 nyaratól gyakorlatilag megszűnt a kiutasítottak, menekültek Erdélyből, Kárpátaljáról és Délvidékről történő beáramlása.

A világháború vándorlástörténetének külön fejezetét alkotja a *hadifoglyok és fogságba esettek* sorsa. A világháború idején fogságba esett magyar katonák és civilek száma 800–900 ezerre becsülhető. Ebből a Vörös Hadsereg által fogságba ejtett személyek száma 600 ezer körül mozgott. A szovjet haderő még a háború befejeződése előtt megkezdte a Ma-

gyarországon fogságba került magyar katonák és civilek szabadon bocsátását. 1946 júniusáig ez nem szervezett keretek között történt, tehát a számbavétel rendkívül nehéz. Közvetlen becslések alapján mintegy 200–250 ezer fő az 1946 nyaráig keletről hazatértek száma. A háború utolsó időszakában a német területekre szoruló és ott angol-amerikai fogságba esett 280–300 ezer katona kiszabadulása és hazatérése – a szovjet fogságban lévőkkel nagyjából azonos időben – még 1945 nyarán megkezdődött. Nagyjából 200 ezerre tehető a nyugatról ténylegesen hazatértek száma. (Tehát közel 1/3 részük nem tért vissza.) 1946 júliusától már szervezett keretek között történt a fogságba esettek hazaszállítása. Bár a magyar kormányzat 1947 végén hivatalosan megoldottnak tekintette a hadifogolykérdést, mégis az 1950-es évek elejéig érkeztek haza hadifoglyok a Szovjetunióból. Mindent egybevetve a keletről visszatért hadifoglyok száma 400–450 ezer között volt. Tehát a vissza nem tértek száma 150 ezer fő körül ingadozik. Túlnyomó részük valószínűleg járványok áldozata lett. A háborús helyzet okozta kényszer-vándorlások további formája volt a magyar polgári (elsősorban német nevű és nemzetiségű) lakosok deportálása, 1944 decembere és 1945 februárja között, a különböző szovjet területeken felállított munkatáborokba. Magyarországról hozzávetőlegesen 45 ezer polgári személy került a Szovjetunióba. Hazaszállításuk a hadifoglyokkal együtt történt.

A nyugaton maradt kb. 80 ezer és a keletről vissza nem tért 150 ezer hadifogoly együttesen az ország népességét nagyobb mértékben csökkentette, mint a harci cselekmények 120–140 ezer főt elérő áldozata (*Stark T. 1989*).

A világháború okozta közvetlen hatások után eljutottunk a világegés közvetett hatása kiváltotta népességmozgásokhoz is, *melyeket egységes és összefüggő folyamatként vizsgálnak*, hiszen több szálon összekapcsolódik a külső és belső vándorlás mellett az önkéntes és a kényszer-migráció is (*Gellén J. 1978; Kocsis K. 1985; Tóth Á. 1993*). Ezen összefüggő folyamat részei a következők: 1. A németek kitelepítése; 2. A földreformmal összefüggő belső telepítések; 3. A csángók végleges letelepítése; 4. A menekültek, kiutasítottak elhelyezése; 5. Szlovák-magyar lakosságcsere.

A háború végén a szovjet csapatok elől közel 60–70 ezer német nemzetiségű menekült el, azonban a háború befejeződése után egy részük visszatért. A *német nemzetiségű lakosság kitelepítése* – mint fentebb utaltunk erre – még a harci cselekmények idején kezdődött meg, amikor a szovjet katonai hatóságok a Tiszántúlon élő németek egy részét Szovjetunióbeli "közmunkára" szállították (málenkij robot). A német munkaerő igénybevételét, furcsa módon, a jóvátétel egyik válfajának tekintették a szovjetek.

A kollektív büntetés egyik formájaként (*Zielbauer Gy. 1994*), a külföldön élő németek egy részének kitelepítését, a szövetséges hatalmak 1945. július 25-i potsdami konferenciáján fogalmazták meg. E rendelkezés tulajdonképpen szentesítette az akkor már zajló Lengyelországból és Csehszlovákiából történő kitelepítéseket. A potsdami egyezmény a lengyelországi, csehszlovákiai és a magyarországi németsegről rendelkezett. Míg az előbbi két országban a

helyi kormányokra, addig Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra bízták a kitelepítés ellenőrzését, egészen a békekötésig.

A magyar kormány német kisebbség kérdésében kialakított álláspontjára igen erősen hatott a csángók és székelyek letelepítésének problémája, a csehszlovákiai magyarok egyoldalú áttelepítése, a földosztás végrehajtása, valamint a koalíciós pártoknak igen eltérő megítélése a magyarországi németek további sorsát illetően.

A potsdami értekezletig Magyarországról nem volt kitelepítés. Az értekezlet után az Ideiglenes Nemzeti Kormány azt a feladatot kapta a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól, hogy 400–500 ezer német kitelepítését készítse elő. Ezen előkészületek céljából tovább folytatódott a németek összeköltöztetése, a valóságban a lakóhelyükről való eltávolítása. 1945. december 29-én jelent meg a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről szóló kormányrendelet. A rendeletben kollektíven felelőssé tették a német nemzetiségűeket, anyanyelvűeket és kevés kivételt engedélyezve elrendelték a kitelepítésüket. Elvben minden németet ki kellett volna telepíteni, a gyakorlatban azonban különféle egyre szélesedő mentesítések léteztek (*Balogh S. 1988*).

A kitelepítés 1946 januárjában kezdődött meg, de már nyáron nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar kormány nem tud eleget tenni a SZEB által meghatározott kitelepítési ütemnek. 1946 augusztusára nem tudja lezárni a kitelepítési ügyeket, annál is inkább, mert az USA 1946 júliusában olyan feltételekhez kötötte a magyarországi németek saját megszállási övezetbe fogadását, melyeket a magyar kormány csak nehezen tudott teljesíteni. Ezért 1946 novemberéig gyakorlatilag szünetelt a kitelepítés. Az USA álláspontjának módosulása elsősorban a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változással magyarázható. Az amerikai hatóságok 1947 májusának végén teljesen leállították a szerelvények fogadását. A kitelepítések időleges felfüggesztései eleinte még csak a belső telepítésekkel kapcsolatban okoztak problémákat, később 1947 nyarán a csehszlovákiai magyarok érkezése már tarthatatlan állapotot eredményezett. A kritikus helyzetet a magyar és a szovjet kormány közötti megállapodás enyhítette, mely szerint amíg az amerikai hatóságok nem oldják fel a kitelepítési zárlatot, addig Németország szovjet zónájába történhet kitelepítés. Ide 1949-ig érkeztek németek (*Fehér I. 1988*).

Magyar adatok alapján 135 655 németet telepítettek ki az amerikai, és 50 ezret a szovjet megszállási övezetbe. Összesen ez kb. 185 ezer főt jelentett (*Balogh S. 1988; Fehér I. 1988*). Újabb kutatások 185 ezer főnél kisebbre, körülbelül 170 ezer főre teszik a kitelepítettek számát (*Tóth Á. 1993*), ami megegyezik a *Miltényi Károly (1959)* és *Thirring Lajos (1963)* által közölt becslésekkel.

A *szlovák-magyar lakosságcsere* gondolata fokozatosan alakult ki a háború folyamán Benes köztársasági elnök, valamint a londoni emigrációs kormány köreiben, és uralkodóvá vált a csehszlovák politikai élet vezetői között. Homogén nemzetállam kialakítását tüzték ki célul, és ehhez nem tartották elégségesnek az asszimilációs politikát. Megoldásként az idegen

népcsoportok (németek és magyarok) eltávolítását követelték. Az 1945. április 5-én nyilvánosságra hozott kassai kormányprogram, majd a 33/1945 sz. dekrétum megfosztotta a magyarokat és a németeket a csehszlovák állampolgárságtól. Ezek az intézkedések a magyar nemzetiségű lakosság túlnyomó többségét a jogfosztottság és hontalanság állapotába taszították.

A Csehszlovákiában élő magyarsággal szembeni újabb intézkedések, a több mint 30 ezer menekült és a további rendezetlen menekültáradat elkerülése érdekében, nemzetközi diplomáciai mozgástér hiányában (vesztes állam pozíciójából) és nem utolsósorban időnyerés végett, a magyar kormány belekényszerült a gyakran nemzeti szuverenitását sértő megállapodásba. A magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezményt 1946. február 27-én Budapesten írták alá a két kormány képviselői. Az egyezmény szerint Csehszlovákiából annyi magyart telepíthetnek át, amennyi magyarországi szlovák jelentkezik áttelepülésre. A lakosságcsere előkészítése és kivándorlási propaganda kifejtése érdekében a csehszlovák bizottság szabadon mozgatható Magyarországon. Az áttelepítéssel kapcsolatban kialakuló nagyságrendek azonban nem feleltek meg a csehszlovák várakozásoknak, ezért az egyezménytől függetlenül további 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítéséhez ragaszkodtak. E tervük megvalósulását azonban megakadályozta a párizsi békekonferencia. A lakosságcsere az egyezmény megkötése után több mint egy évvel (1947 áprilisában) indult meg és szórványosan még 1949-ben is tartott. A lakosságcsere során 60 257 szlovák távozott Magyarországról és 76 616 magyar érkezett (*Szabó A. F. 1991; Vigh K. 1998*). A Felvidékről önként átvándoroltak, és a hivatalosan áttelepítettek számát 1938 eleje és 1948 vége között 120–130 ezerre becsülik (*Miltényi K. 1959; Stark T. 1989*), amelyből valószínűleg 87 ezer fő esik a lakosságcsere idejére és ugyanebben az időszakban 70 ezer szlovák távozott el Magyarországról (*Miltényi K. 1959*). *Szabó A. Ferenc (1991)* és *Tóth Ágnes (1993)* összesen nem 120–130 ezer, hanem 90 ezer Felvidékről érkezőről tud. (Megfigyelhető, hogy – a német kitelepítettekhez hasonlóan – a szlovák-magyar lakosságcsere nagyságrendjére vonatkozó becslések, az események óta eltelt időtáv növekedésével, az újabb kutatásokban egyre csökkentek.)

2.4. A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlások az 1950-es évektől

A második világháború következményeiből adódó határokat átszelő népességmozgások, az 50-es évek elején zárultak le (kitelepítés, lakosságcsere stb.). Magyarország és szomszédai közötti konfliktusok gyors "rendezését", a kiépülő szocialista tábor követelte meg. A hidegháború idején a "vasfüggöny" szinte teljesen elzárta az országot a nyugati világtól. Az ország illegális elhagyása bűncselekménynek minősült. A kivándorlást csak kivételes esetekben engedélyezték.

1956. október 23-án Budapesten, forradalom és szabadságharc tört ki a rendszer és a szovjet megszállás ellen. A szabadságharc idején és leverését követően közel 200 ezer ember

hagyta el az országot. (Hivatalos osztrák és jugoszláv jelentések szerint 193 885 fő.) A számba vett illegálisan külföldre távozottak több mint a fele budapesti lakos volt, és jelentős a Dunántúlról távozók aránya is (30%). Kétharmaduk férfi, egyharmaduk nő volt. A disszidensek között a fiatal korúak nagyobb arányt képviselnek. Közel 55% 25 éven aluli, 31% 25–29 éves, 12% 40–59 éves és mindössze 1% 60 év fölötti. A férfiak több mint 3/4-e a fiatalabb munkaképes korúakhoz (15–39 éves) tartozott. A nőknél ez az arány kevesebb mint 2/3. Elsősorban nőtlenek és hajadonok vándoroltak ki (59%). Hozzávetőlegesen 20–25 ezer család (házaspár) távozott az országból. A disszidáltak mintegy fele családjával ment el. A távozó keresők közül csak 7% dolgozott a mezőgazdaságban. Zömében nem mezőgazdasági fizikai dolgozók hagyták el az országot (64%) és 1/4 részük szellemi tevékenységet folytatott. Száz mérnök közül átlagosan tíz, 100 orvos közül 5 távozott. A fizikai dolgozók között is a képzetesebb ipari szakmunkások aránya volt a legmagasabb. Az eltartottak háztartásbeli nők és tanulók voltak. Száz egyetemi és főiskolai hallgató közül átlagosan 11 kereste külföldön a boldogulását.

Az eltávozók legnagyobb része tovább szándékozott menni első állomásukról, Ausztriából és Jugoszláviából. Elképzelésüket meg is valósíthatták, mert az európai és tengerentúli országok szélesre nyitották kapuikat a magyar szabadságharcosok előtt. Ausztrián kívül a legtöbb kivándorlót az USA, Kanada, Anglia és Nyugat-Németország fogadott be. 1957. március 31-ig a 193 885 főből az Ausztrián és Jugoszlávián kívüli második fogadó országból 2521 fő tovább költözött. Nagy részük (1375 fő) Franciaországot hagyta el. Valószínűsíthető, hogy az összességében fiatal korösszetételű kivándorlók ezután is viszonylag gyakran léptek át országhatárokat egészen addig, míg meg nem találták vágyaik és lehetőségeik összhangját.

Az osztrák és jugoszláv belügyi szervek szerint 8481 személy tért haza. A visszatértek 3/4-e férfi, 1/4-e nő. Legmagasabb a visszatérési arány a 60 éveseknél és idősebbeknél (több mint 10%) és a 15–19 éveseknél (9%). Legalacsonyabb arány a 15 éven aluli – nyilván túlnyomórészt szüleikkel távozó – gyermekeknél. Az aktívak között a legmagasabb visszatérési arány a mezőgazdasági dolgozókra (10%), a legkisebb a szellemi dolgozókra (2%) volt jellemző (*KSH Jelentés 1957*).

Az 1956-os események okozta nagyarányú vándormozgalom jelentős hatással volt Magyarország népességének alakulására (*Illés S.–Habicsek L. 1996*), és valószínűleg hatott a népesedésre is. A nőtöbblet fokozódott és csökkent a munkaképes korúak – ezen belül is a fiatalabbak – száma és aránya. A kivándorlás a népesség öregedésének tendenciáját is erősítette. Mivel az illegálisan külföldre távozottak 59%-a nőtlen, illetve hajadon volt, így megváltozott a népesség családi állapot szerinti megoszlása: csökkent a nőtlenek, hajadonok aránya és növekedett a házasoké. A kivándorlók kedvezőbb foglalkozási, magasabb iskolai végzettség szerinti összetétele nyilvánvalóan negatív hatással volt a Magyarországon maradt munkaerő minőségére (*Palló G. 1993*).

1957-ben ismét lezárták a határokat. Emiatt a kivándorlás minimálisra szűkült. A kivándorlók nagyobb részben a hatóságok megkerülésével, tehát illegálisan hagyták el az orszá-

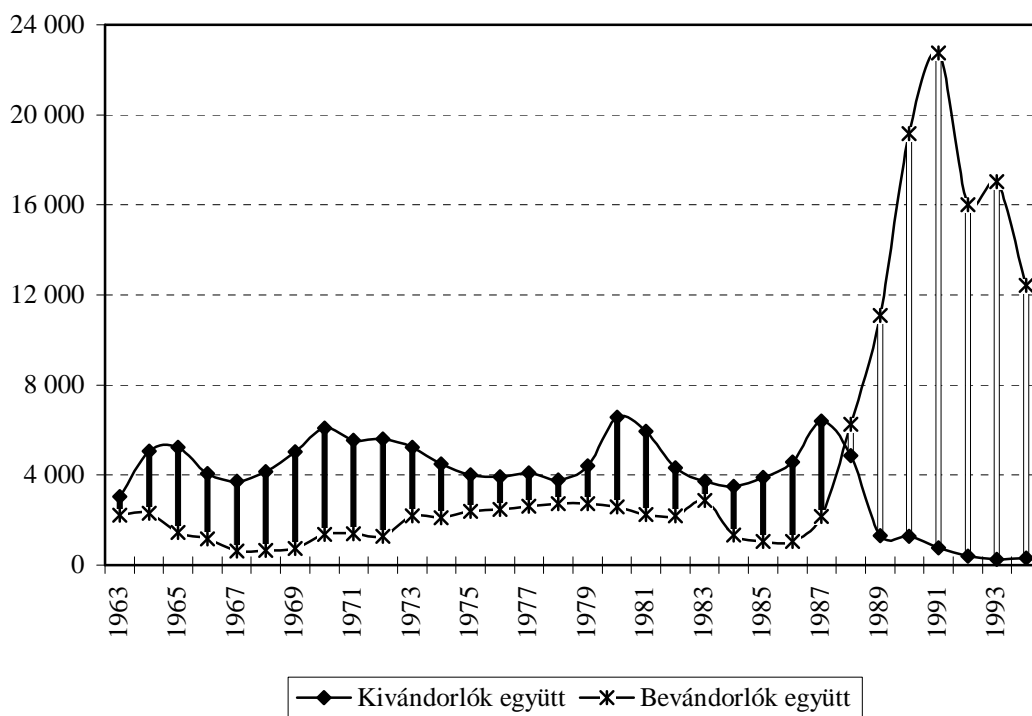
got. A bevándorlók kisebb része volt csak hazatérő, hiszen a disszidensek hazatérése jogi és egyéb következményeket vont volna maga után.

1963-ig töredékes adatokkal rendelkezünk a ki- és bevándorlókról egyaránt (*Szászi F. 1993*). Valószínűsíthető, hogy nemzetközi vándorlási egyenlegünk az 1960–1980-as évtizedekhez hasonlóan negatív volt, tehát többen vándoroltak ki az országból, mint be az országba. 1988-ig évente 3–6 ezren vándoroltak ki, és 1–2 ezer fő vándorolt be. Ez az alacsony szintű nemzetközi népességmozgás alapvetően Magyarország politikai berendezkedésének és a szocialista tömbhöz való tartozásának következménye. Az ország így nem kapcsolódhatott be az 1960–1970-es évek igen nagyarányú nemzetközi munkaerő-vándorlásába, melyet a fejlett tőkés országok gazdasági fellendülése hívott életre. A szocialista táboron belül létezett államközi szerződések által szabályzott munkaerővándorlás, ami elsősorban az egyes országokban fellépő munkaerőhiányt volt hivatott pótolni. Nagyságrendjét tekintve azonban ez nem volt jelentős (pl. kubai szövönők és lengyel bányászok dolgoztak Magyarországon, és magyarok dolgoztak az NDK-ban és a Szovjetunióban). Be- és kivándorlás is államközi szerződések keretei között folyt és elsősorban családegyesítések során valósulhatott meg, ami maga után vonta az álházasságok (névházasságok) számának növekedését (*Tóth P. P. 1993*). Politikai döntések következményeként 1949 után kb. 3000 görög, és 1973-ban kb. 1000 chilei menekült fogadtak be az országba.

A ki- és bejutást szigorú idegenrendészeti szabályok nehezítették meg. A vízumkötelezettségek, a "tolonc"-egyezmények (a szocialista országok között egymás állampolgárainak visszaküldéséről kötött egyezmények) miatt, Magyarország még tranzitországgként sem jöhetett számításba.

1988-tól új szakasz kezdődött az országot érintő nemzetközi vándorlások történetében. A kelet-európai politikai változások következtében a nemzetközi népességvándorlás mérete és jellege is megváltozott. Jóval nagyobb tömegek lépték át az ország határait és az eddig elsősorban vándorlókat kibocsátó Magyarország befogadó és tranzit országgá vált (*L. Rédei M. 1991, 1994; Juhász J. 1994*).

1989 óta három nagyobb menekülthullám érte el az országot. (Meg kell jegyezni, hogy meglehetősen nehéz a menekültek és a bevándorlók elkülönítése ebben az időszakban.) 1989-ben kb. 10 500 NDK-beli állampolgár Magyarországot tranzitállomásként használva kívánt bejutni az NSZK-ba. Kiengedésük egyik fontos előzménye volt a két német állam egyesülésének. Második hullámként az 1980-as évek végétől folyamatos volt a menekültek beáramlása Romániából. A harmadik hullám 1991 augusztusától a délszláv háború kirobbanásával vette kezdetét. Ezen menekültekre az ideiglenes tartózkodás szándéka volt jellemző (*Puskás J. 1991*).

Forrás: ORFK.

X. A be- és kivándorlók száma 1963 és 1994 között

1988–1994 között menekülőként és bevándorlóként 237 586 fő érkezett Magyarországra. A bevándorolni szándékozók száma 110 478, a menedéket kérőké pedig 127 108 fő volt. (A fenti és az alább tárgyalandó számok a vándorlási folyamatot a beérkezés oldaláról tükrözik, és nem nyújtanak információt a beáramlók további vándorlásairól.)

2. A menekülők száma és aránya állampolgárságuk szerint Magyarországra érkezésük évében

Év	Összesen		Román		Volt szovjet		Volt jugoszláv		Egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1988	13 173	100,0	13 173	100,0	–	–	–	–	–	–
1989	17 448	100,0	17 365	99,5	50	0,3	–	–	33	0,2
1990	18 283	100,0	17 416	95,3	488	2,7	–	–	379	2,1
1991	53 359	100,0	3 728	7,0	738	1,4	48 485	90,9	408	0,8
1992	16 204	100,0	844	5,2	241	1,5	15 021	92,7	98	0,6
1993	5 366	100,0	548	10,2	168	3,1	4 593	85,6	57	1,1
1994	3 275	100,0	661	20,2	204	6,2	2 386	72,9	24	0,7
Együtt	127 108	100,0	53 735	42,3	1 889	1,5	70 485	55,5	999	0,8

Forrás: Tóth Pál Péter 1997 47. p.

A menekülők 99,2%-a három országból a volt Jugoszláviából, Romániából és a hajdani Szovjetunióból érkezett. A román állampolgárok kezdeti dominanciája után, a volt Jugo-

szláviából érkező menekülők alkották a legnépesebb csoportot. Megállapítható, hogy nagy többségük magyar nemzetiségű volt. A 127 108 menekülő többsége (69 466 fő) menedékesként részesült védelemben, és mindössze 5610 fő esetében indítottak menekültügyi eljárást, melynek eredményeként konvencióos menekült státust 4102 személy kapott. 52 032 fő esetében tehát menedékes vagy menekült eljárás nem indult, és további sorsukról nincsenek információk. Egy részük bevándorlóként, új állampolgárként, esetleg illegálisan tartózkodóként¹¹ az országban maradt, másik részük visszautazott hazájába, harmadik részük pedig más országba távozott. Sajnos az egyes csoportok arányairól még becsléseink sincsenek (Tóth P. P. 1997).

1988–1994 között 110 478 olyan külföldi állampolgár élt Magyarországon, aki különböző céllal egy évnél hosszabb ideje tartózkodott az országban. A menekültekhez hasonlóan a bevándorlók zöme is ugyanabból a három országból, Romániából a volt Jugoszláviából és az egykori Szovjetunióból érkezett. A bevándorlónak minősítettek 52,3%-a férfi és 47,7%-a nő volt, tehát az enyhe férfitöbbség ellenére a nemek aránya kiegyensúlyozott. Többségükben munkaképes korúak érkeztek, vagyis a bevándorlók kormegoszlása jóval kedvezőbb, mint az ország összlakosságáé. Az egyes migráns, vagy másképpen fogalmazva "idegen" csoportok területi elhelyezkedésében jellegzetességében mutathatók ki. A menekültek és menedékesek nagyobb része a déli és keleti határszéli megyékbe valamint a fővárosba koncentrált. A bevándorlók egyenletesebben oszlottak el az országban, és gyakran választottak városokat végleges lakóhelyként (Dövényi Z. 1997; Sz. Ancsin G. 1997; Tóth P. P. 1997).

3. Magyarországra bevándorlók száma 1988 és 1994 között

Év	Férfi	Nő	Összesen
1988	6 363	5 910	12 273
1989	11 895	11 598	23 493
1990	11 215	10 235	21 450
1991	11 321	9 651	20 972
1992	8 166	7 498	15 664
1993	4 894	4 611	9 505
1994	3 899	3 222	7 121
Együtt	57 753	52 725	110 478

Forrás: Tóth Pál Péter 1997 71. p.

¹¹Az országban illegálisan tartózkodók másik csoportja a már eleve illegálisan bevándorlóké, akik többsége harmadik országba kíván távozni. Az 1990-es évek második felére lecsillapodtak az országot érintő nagy menekülthullámok és egyre inkább ki lesz téve az ország a nem európai eredetű illegális migráció nyomásának (Póczik Sz. 1998).

4. A magyar állampolgárságot elnyerők száma 1988 és 1995 között

Év	Szám
1988-1989	1 976
1990	3 170
1991	5 893
1992	21 880
1993	11 521
1994	9 238
1995	9 536
Összesen	63 214

Forrás: Tóth Pál Péter 1998 3. p.

A magyar állampolgárság iránt a legnagyobb érdeklődést a szomszédos országok magyar nemzetiségű állampolgárai mutatják és kapják is meg azt. Az új magyar állampolgárok között minden évben a volt román állampolgárok aránya a legnagyobb. A hajdani Jugoszláviában élt magyar származásúak közül – a polgárháborús időszakban és azután is – meglepően kevesen kértek és kaptak magyar állampolgárságot. Vélhetően jó körülmények között éltek eredeti lakhelyükön és olyan egzisztenciával rendelkeztek, melynek elérésére Magyarországon nem láttak lehetőséget. A volt Szovjetunióból érkezettek szinte kizárólag Kárpátalja magyar nemzetisége köréből eredtek. A volt Csehszlovákia állampolgárai vonatkozásában semmiféle emelkedés nem tapasztalható a vizsgált időszak folyamán. Az állampolgárságot nyertek száma belesimult az utóbbi évtizedek átlagába (*Tóth P. P. 1998*).

1988-tól igen gyorsan csökken a kivándorlók száma. A határok megnyitása után az eddig feltárt adatok alapján úgy tűnik, hogy nem következett be tömeges mértékű kivándorlás, viszont a nyitott határ megteremtette a magyar munkaerő számára az európai munkaerőpiacra való belépés lehetőségét, és értelmét veszítette az illegális távozás. A kivándorlások hiteles statisztikájának megalkotása – gyakorlati és módszertani okokból bár igen problematikus – tovább nem halasztható feladat, hiszen pusztán a bevándorlások ismeretében, a kivándorlók nélkül, nem lehet az ország külső vándorlási mérlegét megvonni. Kivándorlók nélkül a legkülönbözőbb hatások irányait és mértékét sem lehet elemezni, nem is beszélve a nemzeti migrációs stratégia és politika megalapozásáról. A nyugati országok korlátozásai miatt azonban a munkaerőáramlás nagyrészt munkavállalási engedély nélkül zajlik le. (A munkaerőáramlás és általában a migráció egyik központi fejezete Magyarország és az Európai Unió közötti csatlakozási tárgyalásoknak.)

Földrajzi helyzetünkől egyfajta "híd-szerep" adódik (*Kovács J. 1993*), amíg nyugat felé munkaerőt exportálunk, addig keletről nagyjából illegálisan érkező, olcsó, országok között ingázó munkaerő érkezik hozzánk.

2.5. Ingázás

Ingázásnak minősül az a munkabajárás, amely településhatár átlépésével jár. Két fajtája van: a napi ingázás és a távolsági ingázás. A lakóhelyük és a munkahelyük között naponta utazók a napi ingázók; a nem napi gyakoriságú, túlnyomórészt hetente, kéthetente, vagy annál ritkábban utazók a távolsági ingázók.

Az ingázás kialakulásának 4 feltétele van: 1. Szabad munkaerő a küldő településen. 2. Be nem töltött munkahely a fogadó településen. 3. Megfelelő közlekedési kapcsolat a két település között. (A századfordulóig kiépültek a fő vasútvonalak Magyarországon.) 4. Az utazási idő hosszúsága még elfogadható-elviselhető legyen az ingázó számára. Végeredményben az ingázást a munkaerő-kereslet és munkaerő-kínálat területi egyenlőtlensége váltotta és váltja ki (Bóhm A.–Pál L. 1979; 1985).

Budapest körül a két világháború között – a mainál jóval kisebb területen, amikor a főváros az iparban foglalkoztatottak felét tömörítette – kifejlődött egy ingázó zóna, különösen az után, hogy a városi tömegközlekedési eszközök a környező településeket egyre szorosabban fűzték Budapesthez. Csupán 1930-ból áll rendelkezésre adat az ipar-forgalmi keresők ingázásáról. Ez időben 141 490 ingázót írtak össze, ami a keresők közel 4%-át tette ki (Zala Gy. 1958). A háborúra való felkészülés következtében a haditermelésre átállított ipar rohamos fejlődése nyomán, már nem csak a főváros, hanem Győr és Miskolc térségében is jelentős számban ingáztak.

A második világháború következményei, a termeléssel együtt, az ipari ingázók számát is visszavetették.

Az 50-es évek feszített ütemű iparosítása, a kötelező beszolgáltatási rendszer és az erőltetett tsz-szervezés következtében ugrásszerűen megnőtt a *napi ingázók* száma: az 1960. évi 636 ezer ingázó az aktív keresők közel 13,4%-át tette ki. A 60-as években az ingázók száma elsősorban a szövetkezetesítések, másodsorban a viszonylag számottevő női munkaerő-tartalék aktivizálása révén emelkedett. A 70-es években az ingázók száma tovább növekedett, bár a változás dinamikája mérséklődött. Az 1970-es évekbeli növekedést a női munkavállalás folytatódása, a település- és területfejlesztési politika módosulása (vidéki iparfejlesztés, 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció) és az eddig településenkénti mezőgazdasági szövetkezetek egyesítésével járó változások okozták. Az ingázók utánpótlását ekkor már nem mezőgazdasági, hanem ipari háttérű munkások biztosították.

1980-ig az ingázó férfiak és nők száma folyamatosan emelkedett. Az 1990. évi népszámlálás adatai alapvetően új helyzetet tükröztek. A napi ingázók számának gyarapodását csökkenés váltotta fel. E csökkenés az aktív keresők teljes állományának csökkenésével párhuzamosan ment végbe. A naponta ingázók aránya az aktív keresők körén belül országosan nem csökkent, hanem emelkedett. A volumen csökkenése a gazdasági válság elmélyülésével és a munkanélküliség kibontakozásával állt összefüggésben. 1990-ben a férfiak száma 1980-

hoz képest csökkent, az ingázó nőké pedig emelkedett. A napi ingázók többsége férfi (1990-ben közel 2/3-uk), bár arányuk egyre csökken. Nagyobb részüket a 40 éven aluli aktív keresők alkotják, de jellemző, hogy az ingázók társadalma is egyre öregszik, annak ellenére, hogy a napi ingázást a nőtlenek és hajadonok inkább vállalják. Iskolai végzettségük alacsonyabb a helyben dolgozóknál, bár ez esetben is kiegyenlítődés mutatkozik. Az iparban és építőiparban dolgoznak leginkább, igaz egyre csökkenő arányban. A napi ingázás tömegesedésével az ingázó körzetek területe is megnövekedett (kezdetben a vasutak nyomvonalát követte, később a közúthálózat mentén is terjedt). A napi ingázók 80-as évekbeli mérséklődésével rövidebb lett az utazás távolsága és a ráfordított idő is. (Amíg 1984-ben az ingázók még több mint 60%-a utazott 1 óránál hosszabb ideig a munkahelyére, majd vissza, addig 1990-ben ez az arány alig haladta meg a 20%-ot.) Gyakoribb volt a bejárás (az ingázási gyűrűből a központba), mint a kijárás (a központból a vonzáskörzetbe).

Az ingázás nem átmeneti szükségjelenség, hanem a társadalmi-gazdasági változások velejárója, mely gyakran összekapcsolódik a társadalmi és a térbeli mobilitással.

A *távolsági ingázók* lakóhelye és munkahelye annyira elkülönül, hogy együttlétük a családdal a hétvégekre korlátozódik. 1980-ban a távolsági ingázók fele munkásszállásokon, másik fele egyéb albérleti formákban lakott. Nagy részük férfi, és csaknem kizárólag fizikai munkások voltak. Az 1970. évi népszámlálás 320 200, az 1980-as 270 818 távolsági ingázóról adott számot. Csökkenésük a 80-as években is folytatódott és a munkásszállások megszüntetésével számuk az 1980-as érték töredékére süllyedhetett.

Nem tartozik a szűken vett ingázás fogalmába a *tanulók* más településekre való iskolába járása, mégis megemlíjtük, hogy 1984-ben a nappali tagozaton tanuló diákok közül majdnem 200 ezer lakóhelyén kívül járt iskolába. A tágabban vett ingázók közé sorolhatjuk a *szezonálisan vándorló munkásokat*. Az ingázók előfutárai voltak, hiszen agrárproletárként minden adandó munkaalkalmat elvállaltak akár a lakóhelyüktől távol is. A nagy folyószabályozások a múlt század 80-as éveire befejeződtek, viszont az építőipar, a kifejlődő gyáripar és a mezőgazdaság is nagyszámú idénymunkást és alkalmi munkást foglalkoztatott. Bár a vándormunkásréteg nagysága töredékére csökkent e század folyamán, még sem fog eltűnni a mezőgazdaság munkaerőigényes ágazatai, az élelmiszeripar szezonális feldolgozásai, az építőipar és nem utolsósorban egyre jelentősebbé váló idegenforgalomhoz kapcsolódó időszakos munkák miatt.

III. A TERÜLETI MOBILITÁS MENNYISÉGI JELLEMZŐI ÉS A VÁNDORLÓK SZERKEZETE

Az emberek térbeli mozgásformáinak tanulmányozása során a mozgás volumene, mérlege, összetétele, intenzitása, iránya, távolsága, a mozgó sokaság, az indokok (okok, célok) és a hatások vizsgálata a leggyakoribb (*Acsádi Gy. 1956; Acsádi Gy.–Varga I. 1964; Szauter E. 1974; Bene L. 1975; L. Rédei M. 1985b; Kovács T. 1985; Mészáros R. 1988; Sárfalvi B. 1991*). E fejezetben a felsorolt területek közül a volumen változásokkal, azok vélhető makro- és mikroszintű okaival, a különféle mozgások nemek szerinti összetételével foglalkozunk elsősorban.

3.1. A volumen meghatározása

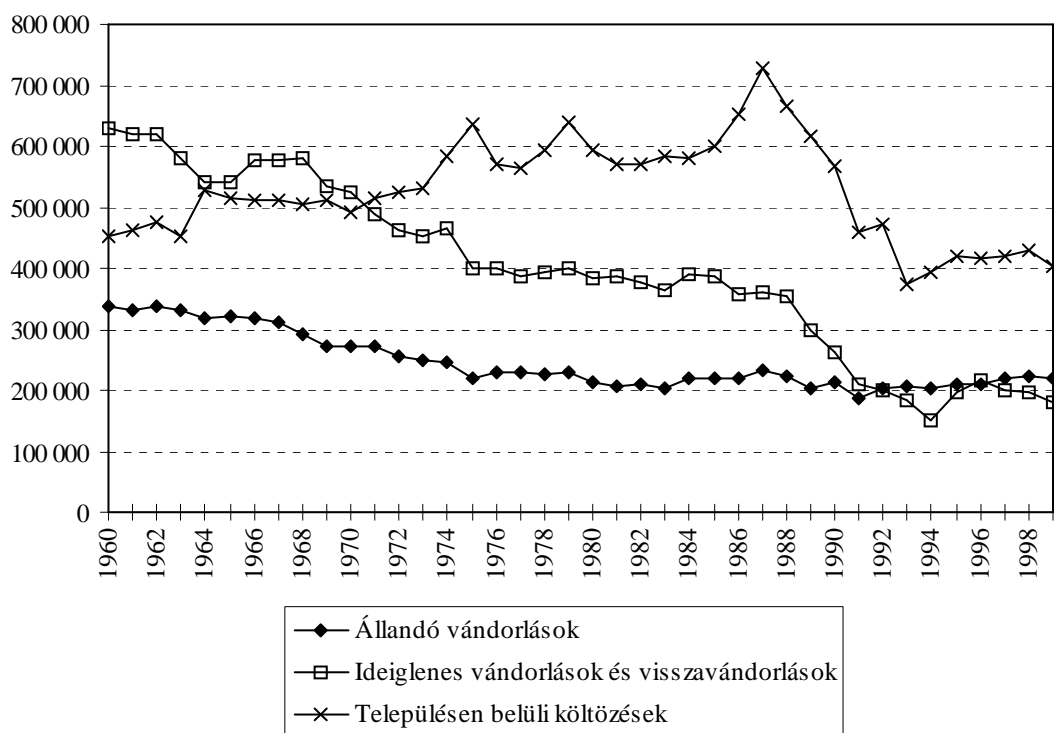
A rendkívül sokrétű térbeli mozgásformák közül az állandó vándorlást, az ideiglenes vándorlást- és visszavándorlást, a településen belüli költözést és a napi ingázást vizsgáljuk. A településen belüli költözések és az ingázások a magyar statisztikai definíció szerint nem vándorlások, de úgy gondoljuk, hogy a kisebb fogalmi eltérések ellenére hasonló tartalmakról van szó és ezért együttes vizsgálatuk nem indokolatlan. A vándorlások, a költözések és az ingázások azonos tőről fakadó, egymással konkuráló jelenségek. A fenti tényezők miatt a volumen vizsgálatánál és megítélésénél torz képet kaphatnánk az emberek térbeli mobilitásáról, ha csak a vándorlások áramának változását jellemeznénk, és eltekintenénk a településeken belüli költözések, valamint az ingázások hatásától (*Acsádi Gy.–Varga I. 1964; L. Rédei M. 1985b, 1989; Fóti J. 1985*). A konkurens jelenségeken kívül még sok tényező befolyásolja az egyes térbeli mobilitási formák mennyiségének alakulását. Gondoljunk csak arra, hogy a definíción túl, a településsűrűség, a települések közlekedésföldrajzi helyzete és ezek módosulásai is befolyásolják a vándorlások és napi ingázások számát (*Krajko Gy.–Döbrönte Z.-né–Mészáros R. 1978*).

A háromféle vándorlás (állandó, ideiglenes, ideiglenes vissza) fogalma csak annyiban különbözik a *településen belüli költözésektől*, hogy a vándorlók közigazgatási határt lépnek át és általában hosszabb távolságokat tesznek meg, mint a településen belül költözők. Az 50-es évektől a 90-es évekig élő tendencia volt a települések összevonása. Ez a tény már önmagában csökkentette a települések közötti vándorlások, valamint az ingázások volumenét (*Böhm A.–Pál L. 1979, 1985; Daróczi E. 1981; L. Rédei M. 1986*) és gyengítette a távolsággal kapcsolatosan a vándorlások és költözések között fennálló különbségeket. Tehát a jelenségek között húzódo tartalmi differenciák nem erősödtek, hanem inkább elmosódni látszanak a 90-es évekig.

A napi ingázás településhatár átlépésével jár együtt, de lakóhely-változtatással nem. Elsődleges okstruktúrája egyértelmű, hiszen fő indokként a munkahelyre járás szerepel (Hunya G. 1981; Erdősi F. 1985). Az ingázás jelensége – az ingavándorlás szóhasználat mellett (Acsádi Gy. 1956; Zala Gy. 1958; Dányi D. 1962) – a következő érvek miatt rokon a vándorlásokéval:

1. Az ingázás a vándorlások egyik megelőző lépcsőfoka (sokszor közvetlen előkészítője) lehet, és egyfajta kompromisszumként is felfogható a menni, vagy maradni kérdésének felmerülésekor (Simon I.-Tánczos-Szabó L. 1976; Vágvolgyi A. 1978; Bőhm A.-Pál L. 1979, 1985; Vofkori L. 1994).
2. Nagy valószínűséggel állítható, hogy az ingázás egyének szintjén jelentkező második, harmad- és többedrangú indokai hasonlóak a vándorlásokéhoz (Zala Gy. 1958; Simon I.-Tánczos-Szabó L. 1976; Bőhm A.-Pál L. 1979, 1985).
3. A nem napi gyakorisággal ingázók (távolsági ingázók) jelentős részének a munkahelye közelében ideiglenes lakhatási lehetőséget kell fenntartania, ezért a bejelentkezés évében ideiglenes vándorlónak is minősülnek (Zala Gy. 1958).

Véleményünk szerint a vándorlás, a településen belül költözés és a napi ingázás menynyiségeinek együttes vizsgálata, hívebben tükrözi a területi mobilitást és annak változásait, mintha csak a vándorlásokat vennénk figyelembe.

Forrás: Demográfiai évkönyvek 1960-1999. KSH Bp.

XI. A belföldi vándorlások és településen belüli költözések számának alakulása 1960 és 1999 között (fő)

3.2. A mennyiségek változásának tendenciái

Jól ismert tény, hogy a vándorlások volumene az 50-es évek végétől 60-as évek elejétől kezdve, kisebb megszakításoktól eltekintve, fokozatosan süllyedő tendenciát mutat (Szauter E. 1974, 1975; Bene L. 1975; Tóth J.–Tánczos-Szabó L. 1975; Kovács T. 1985).

A 60-as évtized közepén az ideiglenes vándorlásokból eredő emelkedés, majd a 80-as évek közepén-végén az állandó és ideiglenes vándorlások emelkedéséből egyaránt eredő volumennövekedés törte meg az egyenletes csökkenést. 1989-től azonban egy erősebb változás nyomai kezdenek mutatkozni. A vándorlások volumenében – a korábbi hasonló hosszúságú időszakokhoz viszonyítva – az eddigi csökkenő tendencia fokozottabban jelentkezik.

Érdeemes lesz megvizsgálni, hogy a térbeli mobilitás össz mennyiségén belül, a vándorlások konkurens tényezőjeként jelentkező településen belüli költözések volumene, milyen nagyságrendben és milyen irányokban változott! A változások tendenciája követi-e a vándorlásoknál tapasztaltakat, vagy esetleg másként alakul? Erre a kérdésre kapjuk meg a választ a következő bekezdésekben.

A településeken belüli költözések össz mennyisége a 60-as évek közepéig durván csak a fele volt a vándorlások egészének, a 80-as évek első felében nagyjából ugyanannyi, majd az

évtized második felében már meghaladja azt. Tehát éppen ellentétes irányú, enyhén emelkedő tendenciát láthatunk a településen belül költözőknél (*Daróczy E. 1981*), ha a vándorlókkal vetjük egybe őket. *1988–89-ben szintén radikális változások tapasztalhatók. Az eddigi enyhe emelkedés megtörik, és gyors csökkenésbe megy át.*

Nézzük meg, vajon a *napi ingázások* nagyságrendjei hogyan alakulnak az időszak folyamán! Ez esetben nem a folyamatos népmozgalmi statisztika szolgáltatja áramlási (flow) típusú adatokkal, hanem a népszámlálások állományi (stock) típusú adataival dolgozunk.

Az 50-es évek iparosítása következtében ugrásszerűen megnőtt az ingázók száma. 1960-ban 636 ezer napi ingázó az aktív keresők 13,4%-át tette ki. A 60-as években az ingázók száma elsősorban a szövetkezetesítések, másodsorban a viszonylag számottevő női munkaerőtartalék munkába állása révén jelentősen emelkedett. A 70-es években az ingázók száma tovább növekedett, bár a változás dinamikája mérséklődött. Az ingázók 70-es évekbeli növekedését a női munkavállalás folytatódása, a település- és területfejlesztési politika módosulása, és az eddig településenkénti mezőgazdasági szövetkezetek egyesítésével járó változások okozták (*Böhm A.–Pál L. 1985*). Megállapíthatjuk, hogy a 60-as évektől a 80-as évekig - a településen belül költözőkhöz hasonlóan – a napi ingázások volumenében is növekedés következett be.

Az 1990. évi népszámlálás alapvetően új helyzetet tükröz. A napi ingázók számának korábbi erőteljes gyarapodását csökkenés követi. A trendmódosulás időszaka az adatok jellegéből következően nem határozható meg pontosan, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha a 80-as évek második felére tesszük azt. Meg kell jegyezni, hogy az ingázók számának csökkenése, az aktív keresők teljes állományának csökkenésével párhuzamosan ment végbe. A naponta ingázók aránya, az aktív keresők körén belül, ebben az időszakban országosan nem csökkent, sőt némileg emelkedett.

1990 és 1996 között tovább fogyott az ingázók száma. E számszerű csökkenés azonban nem vonta maga után az ingázók aktív keresőkön belüli arányának változását, hiszen 1990 óta gyakorlatilag azonos mértékben mérséklődött mind az aktív keresők, mind a naponta ingázók állománya. Az ingázás mértékét jellemző a napi ingázók aktív keresőkön belüli aránya lényegében 1980 óta változatlan, vagyis minden 100 aktív keresőből 25 fő napi periodicitással ingázik. Az átmenet hatását csak a mennyiségek vonatkozásában ragadhatjuk meg, hiszen a mértékek nem változtak. Később látni fogjuk, hogy a napi ingázók szerkezetében, nevezetesen a nemek szerinti összetételében, jelentős elmozdulások történtek. Az ingázók életkor szerinti összetételében pedig egyértelműen fiatalodási folyamat figyelhető meg (*Mikrocenzus, 1996*).

5. A napi ingázók száma és aránya nemek szerint 1960 és 1996 között

Év	Szám			Ingázók az aktív keresők %-ában		
	összesen	férfiak	nők	összesen	férfiak	nők
1960	636 000	518 000	118 000	13,4	16,9	7,0
1970	977 000	708 000	269 000	19,6	24,1	13,1
1980	1 218 000	829 000	389 000	24,0	28,9	17,7
1990	1 145 641	744 341	401 300	25,3	29,6	19,9
1994	901 026	580 351	320 675	24,5	28,7	19,4
1996	886 746	574 764	311 982	25,4	29,7	20,2

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 33. kötet Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A naponta ingázók adatai. KSH Bp. 1983. 8. p.; 1990. évi Népszámlálás 25. kötet Foglalkozási adatok. KSH Bp. 296–297. p.; (Bóhm A. 1997. 20. p.) Mikrocenzus, 1996; Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. KSH Bp. 1998. 34. p.

A távolsági ingázók számának csökkenését már az 1980-as évek közepén előre lehetett látni, hiszen ők az ingázók legkevésbé iskolázott és legcsekélyebb munkaerőpiaci pozíciójú rétege voltak (Bóhm A.–Pál L. 1985). A bekövetkezett események igazolták az előrejelzést, és a rendszerváltás után valóban a távolsági ingázás feltételei alakultak át a legnagyobb mértékben. Annyi bizonyos, hogy a távolsági ingázás nagyságrendje radikálisan csökkent, de maga a jelenség nem tűnt el teljesen. A távolsági ingázók száma Budapesten óvatos becslések szerint legalább tízezres nagyságrendűre tehető (Bóhm A. 1997). Közvetlen adatforrás hiányában az ország egészére is csak becsülni lehet a számukat. E becsléshez járul hozzá, hogy az 1996. évi mikrocenzus szerint a régiók közötti munkaerő-forgalomban az aktív keresők mindössze 4%-a vett részt, ami 122 ezer napi ingázót jelentett. Ennél a távolsági ingázók száma mindenképpen kevesebb, tehát az ország egészében is csak tízezres nagyságrend lehetett. (Az 1980-as népszámlálás 270 ezer távolsági ingázóról számolt be, ami a napi ingázók egészéhez képest 22 százaléknyi nagyságot képviselt. Tegyük fel, hogy ez az arány 10%-ra mérséklődött. E feltételezéssel számolva 1990-re 115 ezer, 1996-ra 89 ezer lenne a távolsági ingázók száma.)

Összefoglalóan megállapítható, hogy a 60-as évektől az ellentétes tendenciájú volumenváltozások (vándorlások csökkenő, településen belüli költözések és ingázások növekvő volumennel) a 80-as évek végétől kezdve, a térbeli mobilitás minden formájában erőteljesen csökkenni kezdtek.

3.3. A kettős standardizálás módszerének alkalmazása

Ebben az alfejezetben kizárólag az állandó és ideiglenes vándorlásokkal (újabb fogalomhasználat szerint a településhatárt átszelő lakóhely-, illetve tartózkodásihely változtatásokkal) foglalkozunk. Ezt a kutatást *Valkovics Emil* szakmai irányításával végeztük, és az elemzés eredményét közös publikációban adtuk közre (*Valkovics E.–Illés S. 1998*). Vizsgálódásunkat azért szűkítjük le erre a két területre, mert a népszámlálásokon kívül csak a folyamatos vándorlási statisztika szolgál olyan részletezettségű (nemek és ötéves korcsoportok szerinti) adatokkal, amelyek megfelelnek az általunk alkalmazandó módszer, nevezetesen a kettős standardizálás kívánalmainak. (A településen belüli költözések és a napi ingázások idősorai sajnos nem állnak rendelkezésünkre a fentebb említett részletezettségben.) Arra tettünk kísérletet, hogy kimutassuk, vajon miként befolyásolta, egyrészt hazánk mindkét nembeli népessége számának, korösszetételének változása, másrészt az életkor szerinti vándorlási gyakoriságainak változása, a vándorlások jelzett évek alatti számát (volumenét) és nyers arányszámát. Az állandó vándorlások, az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások, valamint az összes belföldi vándorlások számának és nyers arányszámainak esetében nemenként külön-külön az 1960. és az 1970. évi; az 1970. és az 1980. évi; az 1980. és az 1990. évi; valamint az 1990. és 1994. évi adatok összehasonlítását végeztük el.

Fontos kiemelni, hogy a továbbiakban az abszolút számok és az arányszámok különbségeinek összetevőkre bontása a vizsgálódásunk tárgya. Nem oksági magyarázattal szolgálunk (*Babbie, E. 1995*), hiszen a különbségek változását egy zárt rendszeren belül mindössze két tényezőre vezetjük vissza.

Következtetéseink érvényessége függ a kiválasztott időpontoktól. Rendkívül fontos a vizsgált jelenség trendjeinek ismerete a kezdőpontok és a végpontok meghatározásában. A módszer előnyös tulajdonsága az, hogy a kiválasztott időszak hosszúságának egyáltalán nincs befolyása az eredményekre, hátrányként említhető viszont az, hogy a vizsgált időszak alatti történéseket nem veszi figyelembe. A fentiek fényében célszerű a kezdő- és végpontokat gondosan kijelölni, mert ezáltal ellentétes mozgások által nem zavart, azonos irányban változó, könnyen értelmezhető mutatókat kapunk eredményül.

A felhasznált adatokat és számítási eredményeket huszonnégy azonos szerkezetű táblában foglaltuk össze. A szerkezet bemutatására és az érthetőség végett e helyen csak egy táblát (*lásd a 6. táblát*) mutatunk be. A végeredményeket illusztráló I-VI. ábrák, a Függelékben találhatóak meg.

6. A férfi népesség száma, korösszetétele és állandó vándorlásai korszpecifikus arányszámai változásának szerepe a férfiak állandó vándorlásainak 1990. és 1994. évi száma és nyers arányszáma közötti különbség kialakulásában

Kor- csoport (év) x.x+n	Az állandó vándorlások száma $nV_{a,x}$		(3)-(2)	Az évközepi népesség				Az állandó vándorlások korszpecifikus arányszámai $nV_{a,x}$		[(7)- (5)]*(9)	[(10)- (9)]*(7)	[(8)-(6)]*(7)	[(10)-(9)]*(8)
	1990	1994		1990		1994		1990	1994				
	(2)	(3)		(5)	(6)	(7)	(8)	(9)=(2)/(5)	(10)=(3)/(7)				
(1)	(2)	(3)	(4)= =(11)+(12)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)=(2)/(5)	(10)=(3)/(7)	(11)	(12)	(13)	(14)
0-4	10449	9312	-1137	315008	0,06327	308007	0,06269	0,033171	0,030233	-232	-905	-0,00002	-0,00018
5-9	6893	6501	-392	330866	0,06646	315086	0,06413	0,020833	0,020632	-329	-63	-0,00005	-0,00001
10-14	6529	5063	-1466	427191	0,08581	343586	0,06993	0,015284	0,014736	-1278	-188	-0,00024	-0,00004
15-19	7011	6918	-93	405164	0,08138	445300	0,09063	0,017304	0,015536	695	-788	0,00016	-0,00016
20-24	16308	13875	-2433	352088	0,07072	381755	0,07770	0,046318	0,036345	1374	-3807	0,00032	-0,00077
25-29	14779	14515	-264	311134	0,06249	338080	0,06881	0,047501	0,042934	1280	-1544	0,00030	-0,00031
30-34	10798	8969	-1829	376432	0,07561	312945	0,06369	0,028685	0,028660	-1821	-8	-0,00034	0,00000
35-39	8583	7556	-1027	426996	0,08577	395659	0,08053	0,020101	0,019097	-630	-397	-0,00011	-0,00008
40-44	5595	6429	834	363381	0,07299	401043	0,08162	0,015397	0,016031	580	254	0,00013	0,00005
45-49	3813	4737	924	326312	0,06554	336281	0,06844	0,011685	0,014086	116	808	0,00003	0,00016
50-54	2659	3684	1025	279181	0,05608	299631	0,06098	0,009524	0,012295	195	830	0,00005	0,00017
55-59	2365	2854	489	275567	0,05535	250692	0,05102	0,008582	0,011385	-213	702	-0,00004	0,00014
60-	7802	8706	904	789229	0,15853	785264	0,15982	0,009886	0,011089	-39	943	0,00001	0,00019
Össze- sen	103584	99119	-4465	4978544	1,00000	4913327	1,00000	1,767365 ^{*/}	1,753410 ^{*/}	-304	-4161	0,00020	-0,00083

^{*/}A 60 éves korig összegzett arányszámok ötszörösének és a 60 évesek és idősebbek arányszáma negyvenszeresének összege.

Megjegyzés: A (4) oszlop adatainak összege egyenlő a (11) és (12) oszlop adatai összegével. A (13) és (14) oszlop adatai összegének összege egyenlő a vándorlások nyers arányszámainak különbségével:
(0,00020)+(-0,00083)=(99119/4913327)-(103584/4978544)=-0,00063.

Az azonos felépítésű táblák első oszlopa a korcsoportokat tünteti fel. Ezek 60 éves korig ötéves korcsoportok, majd utolsóként a 60 éves és idősebbeket egy 40 évet felölelő korcsoportként értelmeztük.

A második és a harmadik oszlop a vándorlásoknak az összehasonlított két naptári év alatti korcsoportonkénti számát és összegeit, a negyedik oszlop pedig a harmadik és második páronkénti különbségeit tartalmazza.

Az ötödik oszlop az összehasonlított két naptári év közül az időben korábbi évközepi népességének korcsoportonkénti és összesített számát, a hatodik pedig az arányát adja meg. A hetedik oszlop hasonlóképpen az összehasonlított két naptári év közül az időben későbbi évközepi népességének korcsoportonkénti és összesített számát, a nyolcadik pedig az arányát tartalmazza.

A kilencedik oszlop az összehasonlított két naptári év közül a korábbi, a tizedik pedig a későbbi év korszpecifikus vándorlási arányszámait tartalmazza. A korszpecifikus vándorlási arányszámok az egyes korcsoportok vándorlóinak és a népesség korcsoportok szerinti számainak a hányadosai.

A tizenegyedik oszlop a népesség korcsoportonkénti száma változásának a vándorlások korcsoportonkénti száma különbségeire gyakorolt hatását, a tizenkettedik pedig a vándorlások korszpecifikus arányszámai változásának szintén a vándorlások korcsoportonkénti száma különbségeire gyakorolt hatását mutatja. A két hatás korcsoportonkénti összege egyenlő a

vándorlások korcsoportonkénti száma az összehasonlított két év közötti különbségével. Teljes összege pedig egyenlő a vándorlások számának különbségével. Ez utóbbi különbségnek a szóban forgó két összetevőre történő ilyen felbontását *kettős standardizálás módszerével végzett dekomponálásnak* nevezzük.

Ha a vándorlások korcsoportonkénti számát ${}_nV_x$ -szel jelöljük és azt az évközepi népesség korcsoportonkénti száma (${}_nP_x$) és a korszpecifikus vándorlási arányszámok (${}_nv_x$) szorzataként értelmezzük, akkor az összehasonlításba bevont első és második naptári év korcsoportonkénti vándorlási volumenének különbsége:

$${}_nV_x^{(2)} - {}_nV_x^{(1)} = {}_nP_x^{(2)} \cdot {}_nv_x^{(2)} - {}_nP_x^{(1)} \cdot {}_nv_x^{(1)} = \sum_{x=0}^{\omega} {}_nV_x^{(2)} - \sum_{x=0}^{\omega} {}_nV_x^{(1)} = \sum_{x=0}^{\omega} {}_nP_x^{(2)} \cdot {}_nv_x^{(2)} - \sum_{x=0}^{\omega} {}_nP_x^{(1)} \cdot {}_nv_x^{(1)} = \quad (1)$$

s ennek alapján

$$= \left[{}_nP_x^{(2)} - {}_nP_x^{(1)} \right] \cdot {}_nv_x^{(1)} + \left[{}_nv_x^{(2)} - {}_nv_x^{(1)} \right] \cdot {}_nP_x^{(2)} = \sum_{x=0}^{\omega} \left[{}_nP_x^{(2)} - {}_nP_x^{(1)} \right] \cdot {}_nv_x^{(1)} + \sum_{x=0}^{\omega} \left[{}_nv_x^{(2)} - {}_nv_x^{(1)} \right] \cdot {}_nP_x^{(2)} \quad (2)$$

Ennek az *Evelyn Kitagawától (1955; 1964)* származó módszernek számos más változata és felírási módja is létezik. Részletesebben bemutatja ezt a módszert *Wunsch és Termote (1978)* módszertani kézikönyve is. Hazai alkalmazásai a belső vándorlások (*L. Rédei M. 1985a*) és a halandóság elemzésében lelhetők fel (*Valkovics Emil 1996*).

Vizsgáljuk meg milyen következtetések vonhatók le a tizenegyedik és tizenkettedik oszlop, valamint a tizenharmadik és a tizennegyedik oszlop összegsorának adataiból, melyek végső soron a számítások végeredményei.

A tizenegyedik oszlop adatainak összege a népesség száma és korösszetétele, a tizenkettedik oszlop adatainak összege pedig a korszpecifikus vándorlási arányszámok változásának hozzájárulása a vándorlások számai közti különbség alakulásához.

Az *állandó vándorlások* esetében kitűnik (lásd a *Függelék I. ábráját*), hogy a népesség számának és korösszetételének együttes hozzájárulása ezekhez a különbségekhez 1980-ig pozitív előjelű. A korszpecifikus vándorlási gyakoriságok hozzájárulása viszont ennél jóval jelentősebb és negatív előjelű volt. 1980 és 1990 között a népesség számának és korösszetétel változásának együttes hozzájárulása negatív előjelű lett, de a korszpecifikus vándorlási gyakoriságok hozzájárulása pozitívvá vált. 1990 és 1994 között a férfi népesség esetében mindkét hozzájárulás negatív előjelű, a női népesség esetében pedig csak a korszpecifikus gyakoriságok hozzájárulása negatív előjelű, de egy kicsivel több a másik tényező pozitívumánál.

Az *ideiglenes vándorlások és visszavándorlások* esetében (lásd a *Függelék II. ábráját*), az első évtized és az utolsó négy év kivételével, mindkét tényező hozzájárulása negatív előjelű. A két utóbbi esetben a népesség száma és korösszetétele változásának hozzájárulása a szóban forgó különbségek alakulásához pozitív előjelű, de nem jelentős.

Az *összes vándorlások* esetében (lásd a *Függelék III. ábráját*), a korszpecifikus arányszámok változásának hozzájárulása mindvégig negatív előjelű, az első évtized és az utolsó

négy év, valamint a férfiak esetében az 1970 és 1980 közötti periódus kivételével a népesség számának és korösszetételének együttes hozzájárulása negatív előjelű, de nem akkora mértékű, mint a korszpecifikus gyakoriságok változásának szintén negatív előjelű hozzájárulása.

Eredményeink könnyebb értelmezhetőségének elősegítése érdekében hozzá kell tennünk, hogy amennyiben a népességváltozás iránya (növekszik, csökken) és a népességváltozásból következő komponens előjele nincs összhangban, akkor a kiváltó okot a korszerkezet módosulásában kell keresnünk, mivel esetükben egy zárt, egymással összefüggő (gyakran egymásból eredő) adat- és mutatótömegeg van dolgunk.

A tizenharmadik oszlop adatainak összege kizárólag a népesség korstruktúrája, a tizennegyedik oszlop adatainak összege pedig a korszpecifikus vándorlási arányszámok változásának hozzájárulása a vándorlások nyers arányszámjai közti különbség alakulásához.

Az *állandó vándorlások* nyers arányszámainak különbségei esetében (lásd a *Függelék IV. ábráját*), a korösszetétel különbségek hozzájárulása az időszakok többségében pozitív előjelűek, de nem jelentősek. A korszpecifikus vándorlási gyakoriságok különbségeinek hozzájárulása pedig, legalábbis 1980-ig, jóval jelentősebb és negatív előjelű. 1980 és 1990 között a korösszetétel hozzájárulása a különbséghez negatív előjelű. Az életkor szerinti vándorlási gyakoriságok különbségeinek hatása pedig pozitív és jelentősebb.

Az *ideiglenes vándorlások és visszavándorlások* nyers arányszámainak különbségei esetében (lásd a *Függelék V. ábráját*), a korösszetétel hozzájárulása 1960 és 1970 között pozitív előjelű, 1970 és 1980 között negatív előjelű, 1980 után mindvégig pozitív. Az életkor szerinti vándorlási gyakoriságok hozzájárulása e különbségekhez minden összehasonlítás esetében negatív.

Az *összes vándorlások* nyers arányszámainak különbségei esetében (lásd *Függelék VI. ábráját*), a korösszetétel módosulások hozzájárulása 1960 és 1970 között pozitív előjelűek, 1970 és 1990 között negatív előjelűek, majd 1990 és 1994 között ismét pozitívak. Az életkor szerinti vándorlási gyakoriságok hozzájárulása e különbségek alakulásához minden összehasonlítás esetében ismét negatív.

A fenti analízis alapján kijelenthető, hogy a vándorlási gyakoriságok változásából eredő komponensnek, jóval nagyobb szerepe volt a vándorlások mennyiségi különbségeinek és az arányszámok különbségeinek magyarázatában, mint a népességszám és korösszetétel együttesének módosulásából eredő komponensnek.

3.4. A volumenváltozások makro- és mikroszintű okai

Magyarországon a térbeli mozgások túlnyomórészt egyéni elhatározások eredményei. A vándorlások általában a külső körülmények által befolyásolt szabad egyéni és néha csoportos aka-

rat eredményei, melyekre nemcsak a tartósan érvényesülő makroszintű folyamatok hatnak, hanem az egyéni életút egyes fázisváltozásai és a legkülönbözőbb napi események is (Acsádi Gy. 1956; Acsádi Gy.–Varga I. 1964; Bastide, H.–Girard, A. 1974; L. Rédei M. 1989; Illés S. 1994). Tehát a vándorlások indokait nyomozva egyaránt jogosultsága van a makro- és a mikro-szintű megfigyelésnek és elemzésnek¹² (Szauter E. 1974; Daróczy E. 1985; L. Rédei M. 1985b; Kok, H. 1997.) A fenti tényezők miatt – elsősorban a vonatkozó szakirodalom alapján – röviden felvázolom a vándorlásokra ható, általában jellemzőnek tartott okokat.

Az 50-es évek vége, 60-as évek eleje nagyarányú vándormozgalmának makroszintű okai között találjuk az iparosítást, a tömeges munkaalkalmakat teremtő beruházásokat, a mezőgazdaság kollektivizálását, melyek nagyarányú városba áramlást indukáltak. E mozgásokat erősítette a városokat a falvak ellenében preferáló politikai hatás is. Ebben az időszakban külön-külön és együtt is a vándorlás volt az urbanizáció és a társadalmi mobilitás legjelentősebb közvetítő mechanizmusa. A vándorlások volumenének folyamatos csökkenésében szerepe volt a decentralizált ipartelepítésnek, az életkörülmények lassú területi nivellálódásának, a településegysítéseknek. Amennyiben elvonatkoztatunk a makroszintű okoktól, akkor a vándorlásokkal konkuráló jelenségek (településen belüli költözések és a napi ingázások) a vándorlások csökkenésével párhuzamos volumennövekedésének lehetünk szemtanúi (Dányi D. 1962; Szauter E. 1974, 1975; Bene L. 1975; Daróczy E. 1981; Kovács T. 1985; L. Rédei M. 1985, 1989). A konkurens jelenségek felfutásáról azonban tudnunk kell, hogy azok nem tekinthetők oksági magyarázatnak, hiszen a térbeli mobilitás egyes formáinak, közös töre visszavezethető alapvető okai vannak. A vándorlások volumenének csökkenésében szerepet játszhatott az is, hogy a modern urbanizáció modelljének második szakaszához ért Magyarország, mely az első szakasszal ellentétben, nem jár viharos faluból városba özönléssel (Enyedi Gy. 1988; 1996b).

A volumencsökkenés makroszintű okait vizsgálva egy további tényezőre szeretnénk felhívni a figyelmet. Egy 1989–92-re vonatkozó helyi felvétel (és ezért országos szintre nem általánosítható) egyik fő következtetése ez volt: "a vándorlóakra sem az elvándorlás sem az odavándorlás helyén nem volt jellemző a második gazdaságban való részvétel. Valószínűsíthető, hogy jövedelmi helyzetüket elsősorban a térbeli mobilitásuk következményeiből eredő többlethasználattal javítják" (Illés S. 1994). (E megállapítás egybevág Harcsa István (1987) által dokumentált kapcsolattal a jövedelmek és a vándorlások vonatkozásában.) Ismert, hogy a főmunkaidőn túli munkavégzésnek hagyományai vannak Magyarországon és a 70-es évek végén kezdődő reáljövedelem-csökkenés és életszínvonal-romlás miatt (és elkerülésére is egyben) a túlmunka valamilyen formája szinte általánossá vált az aktív lakosság körében (Kiss E. 1996). A túlmunkának a második gazdaság és a háztartásgazdaság adott megfelelő keretet. A második gazdaság így jövedelemkiegészítő, jövedelempótló szektorrá vált. Ugyanakkor az a hely-

¹² A mikro-makro problémát és a szociológiai válaszkísérleteket Tardos Róbert (1998) részletesen taglalja összefoglaló tanulmányában.

zet

alakult ki, hogy sem az első gazdaság, sem a második gazdaság, önmagában a másik nélkül, nem válhatott a lakosság széles körének megélhetési forrásává (*Harcsa I. 1991; Gábor R. I. 1991*). A piacgazdasági átmenet első éveiben a rejtett gazdaság súlya igen jelentős Magyarországon, hiszen 1992-ben az ott keletkező jövedelem a "dokumentált GDP" 30%-át tette ki (*Árvai J.–Vértes A. 1994*). Feltesszük a kérdést: *Elképzelhető-e hogy a főmunka és a túlmunka sikeres együttese a térbeli mobilitást gátló tényező lehet az ország egészére vonatkozóan is?*

A 80-as évekre is jellemző a vándorlások volumenének lassú csökkenése. Ez 1988 után felgyorsul, elsősorban az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások nagyságának erőteljes esése miatt. Az erőteljes csökkenés valószínűleg összefüggésbe hozható a megfigyeléssel, hogy a beruházások és az építőipar látványos visszaesése miatt feleslegessé váltak a távolsági ingázók, akiknek ideiglenes lakóhelye a munkahelyük közelében volt (*Dövényi Z. 1993; Enyedi Gy. 1994*). A zuhanás további indoka lehet, hogy a hatvanas-hetvenes évekhez képest a nyolcvanas évek végére a statisztikailag megragadható társadalmi mozgások lelassultak, sőt az első gazdaságra épülő társadalmi szerkezet szinte megmerevedett (*Harcsa I. 1994*).

Hatalmas politikai, gazdasági, társadalmi átalakulás történt Magyarországon, azonban a térbeli mobilitás összömege – mintha mi sem történt volna – tovább csökkent, sőt a csökkenés zuhanásba csapott át. Vajon miért nem növekedett a térbeli mobilitás összömege? Az elmúlt évtizedekben az tapasztalhattuk Magyarországon – és nem csak itt (*Hampl, M.–Kühnl, K. 1993*) –, hogy "nagy változásokra" a népesség szinte mechanikusan növekvő térbeli aktivitással reagált, tehát a térbeli mobilitás mennyiségének növekedése a változásoknak egyfajta indikátora volt. A nyolcvanas évek végén kezdődő átalakulásra azonban nem volt válasz. Pontosabban fogalmazva volt, csak éppen ellenkezője az addig tapasztaltaknak. Az állandó vándorlásokon kívül az összes többi térbeli mobilitási forma mennyisége zuhanni kezdett. A térbeli mobilitás indikátor funkciója tehát működött, csak éppen a várttal ellentétes irányban. A zuhanásban bizonyosan szerepe volt az egyébként kötelező lakcímbejelentés terén is tapasztalható állampolgári fegyelem lazulásának. Másképpen fogalmazva, a puha diktatúra ellenhatásaként egyesek a növekvő szabadság egyik megnyilvánulásaként úgy érezhették, hogy lakcím-változtatásukat nem szükséges az „állam” tudomására hozni. Úgy vélem, hogy a lakcím-változtatások bejelentésének elmaradása nem volt tömeges, hiszen egyéni érdekek is fűződnek a lakcím bejelentéséhez, és a becsületes állampolgárok racionális mérlegelés után nyilván bejelentkeztek. A mennyiségek esését össztársadalmi méretekben ható makroszintű okokban kell keresnünk. Megítélésem szerint lényeges magyarázó faktorok rejlenek a lakásrendszer és a munkaerőpiac vonatkozó időszakban történt változásaiban.

A lakásrendszer és a munkaerőpiac átalakulási folyamatai, valamint a területi különbségek módosulásának leírása előtt térjünk ki röviden az urbanizáció és a migráció, továbbá a társadalmi mobilitás és migráció ma már triviálisnak tekinthető összefüggésére (*Sárfalvi B. 1964, 1965; Andorka R. 1970; Pryor, R. 1971; Blum A.–Gorce, G.–Thélot, C. 1985; Harcsa I. 1987*), és a két makrofolyamat időbeli alakulására, hiszen mennyiségi változásaik hatással

lehettek a vándorlások méreteire is. Az urbanizáció mennyiségi oldala a városodás folyamata töretlenül folytatódott, ami azonban nem a vándorlások, hanem a várossá nyilvánítások, s a városok természetes szaporodásának folyamánya volt¹³ (Tóth J. 1988; Csapó T. 1994; Szigeti E. 1997), ugyanúgy, mint ahogy a társadalmi mobilitás mélyben zajló folyamatai sem változtak meg drámai módon, sőt az átalakulás a feltételezettnél kevésbé érintette a társadalmi átrétegződést (Andorka R. 1995; Domanski, H. 1995). Így a migráció az urbanizáció és a társadalmi mobilitás folyamatait közvetítő jellege is háttérbe szorult, hiszen sarkosan fogalmazva: alig volt, amit közvetíteni lehetett volna.

A makroszintű okok tárgyalását folytatva a lakáshelyzetben és a munkaerőpiacon tapasztalható változások egyes elemeit szeretném kiemelni. Ismert, hogy a lakáshelyzet alakulása is közrejátszott a népesség térbeli mobilitásának csökkenésében. A vizsgált időszak folyamán a településhálózat elemeiben az eltérő mértékű lakásínség állandó jelenség volt (Hoffmann I-né 1981; Vajda Á.–Farkas E. J. 1991; Cséfalvay Z. 1993; Farkas E. J.–Szabó M. 1994). A 80-as évek közepe óta csökkenő lakásépítés nyilvánvalóan csökkentette a térbeli mobilitás lehetőségét. Általános az egyetértés abban, hogy a lakásmobilitás hagyományosan alacsony színvonala, a bérlakások egyenetlen területi eloszlása, a lakáshiány¹⁴ miatti keresleti lakáspiac mind fékezői voltak a térbeli mobilitásnak. Csak kínálati jellegű lakáspiac kialakulása könnyíthetné meg a térbeli mobilitást. Mivel a lakásépítés és a lakástulajdon szerzése a tőkebefektetés és túlmunkavégzés legális formája volt, ezért elsősorban vidéken hatalmas értékű, nehezen eladható házak épültek, ami csökkentette az egyébként is alacsony szintűnek értékelt lakás-mobilitást (Hoffmann I-né 1981; Vukovich Gy. 1986; Lengyel I. 1993; Hegedűs J.–Tosics I. 1994). A rendszerváltás a lakásügy területén gyorsan éreztette hatását. A változás elsősorban a tulajdonviszonyokat érintette. Az állam mint tulajdonos gyorsan "megszabadult" a magyar lakásállomány neuralgikus pontjától, az értékét veszített állami bérlakásoktól (Farkas E. J.–Szabó M. 1994a, 1994b). Az önkormányzatok pedig mélyen a piaci ár alatt adták el a lakásokat, legtöbbször éppen a bennük lakó bérlőknek. [1990-től minden évben az eladási ár a forgalmi érték egyharmada alatt volt (Farkas E. J. 1997).] Ezáltal a bérlemények addigi alacsony szintű adásvétele is megszűnt, hiszen minden bérlőnek elemi érdeke volt, hogy megvegye azt a lakást, amiben lakik. Az 1989 óta igen jelentősen eső térbeli mobilitás lakáshelyzetrel kapcsolatos magyarázatai az alábbiakban foglalhatók össze:

1. Az új lakások építése drasztikusan visszaesett (az 1989-es év nem tekinthető éles választóvonalnak, hiszen a 80-as évek közepe óta csökkent a lakásépítési kedv).

¹³ 1989 után kitapintható a szuburbanizációs folyamat megjelenése (Dövényi Z. et al. 1998; Daróczy E. 1998). Ez azonban kiterjedtségét és méreteit tekintve az általunk vizsgált időszak nagyobb részében még nem gyakorolhatott érzékelhető hatást az összmennyiségek alakulására. Figyelemre méltó azonban, hogy 1993-tól már több ember vándorolt a városokból a falvakba, mint a falvakból a városokba.

¹⁴ Az átmenetet közvetlenül megelőző időszakban országos méretekben látszólagos volt a lakáshiány. Hosszú sorban állás kizárólag a kiemelten támogatott bérlakások megszerzéséért létezett (Hegedűs J.–Tosics I. 1998).

2. A vidéken megépült családi házak igen tágasak és magas komfortfokozatúak voltak, melyek általában a "jövő" igényei szerint készültek, és egy élet munkájába kerültek. Az átalakulás során a depressziós térségekben épült ingatlanok, a piaci viszonyok között egyértelműen leértékelődtek. Az ingatlanárak a piaci viszonyoknak megfelelően esni kezdtek, ezáltal is gátolva az elköltözési szándékok megvalósulását (*Bajka G.–Kormos I.–Kutas J. 1997 95.*). (Az ország egészében általánosan is megfigyelhető, hogy a lakásokba befektetett megtakarítások – kevés kivételtől eltekintve – nem őrizték meg a reálértéküket.) Az elérhető alacsony eladási ár, melyért gyakran az ország dinamikusan növekvő zónáiban még a fele alapterületet sem kapták volna meg, akadályozta elköltözésüket. Ezen tényezők miatt sokan helyben maradtak, és túlélési stratégiákat kerestek a munkalehetőségek hiánya, és az irracionálisan magasra szökő lakásfenntartási költségek (*E. Zamárdi I. 1998*) kettős szorításában vergődve.
3. Az 1990. évi helyi önkormányzatokról szóló LXV. törvény hatályba lépése után az állami tulajdonú lakásállomány döntő része az önkormányzatok tulajdonába került. E lakásokat az önkormányzatok eddig – és valószínűleg ezután is – többségében a bennlakó bérlőknek adták, illetve adják el.

Témánk szempontjából a legfontosabb, hogy mindezek az – egyébként jelentős – változások térbeli mobilitást nem indukáltak.

A munkaerőpiaci változások közül a gazdasági visszaeséssel együttjáró legfontosabb tényező a munkanélküliség felszínre kerülése, szétterülése és tömegessé válása volt (*Fóti J.–Illés S. 1992; Dövényi Z. 1993*). A transzformáció okozta gazdasági visszaesés mértékére jellemző, hogy az nagyobb mélységű és több területre szétterülő recessziót hozott, mint amelyet a Nagy Gazdasági Világválság idején mértek. A magyar munkanélküliség pedig ez idáig nagyrészt az egész országra szétterülő strukturális munkanélküliség, amely a szakirodalom szerint a fejlett piacgazdaságokban önmagában jelentős gátja az elvándorlásoknak (*Demers, F.–Demers, M. 1994*). A fenti folyamatok nem gyakoroltak közvetlenül kimutatható jelentős hatást az állandó vándorlások volumenére. Az ideiglenes vándorlásokra és ingázásokra viszont igen. Mint már említettem, a távolsági ingázók számának csökkenése, az ideiglenes vándorlások volumencsökkenésében jelentkezett, a munkanélkülivé vált volt napi ingázók miatt pedig az ingázások száma mérséklődött.

A munkanélküliség markáns területi differenciái folyamatosan felszínen tartják azt a kérdést, hogy miért nem mérsékelhető a válságzónák munkanélkülisége a munkanélkülivé váltak elköltözésével (*Fazekas K. 1997; Kertesi G. 1997*). Másképpen fogalmazva: a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalának térbeli aránytalanságai miért nem mérséklődnek az állandó jellegű vándorlások közvetítésével, hiszen a vándorlás és még tágabban a területi mobilitás felfogható a munkaerő keresletének és kínálatának dinamikus területi egyensúlyát biztosító mechanizmusként (*Galasi P. 1994 127.*). Talán nem alaptalan feltételezés, hogy amennyi-

ben az ország bármelyik táján belső forrásból nem sikerül kielégíteni a munkaerőigényeket, akkor a gazdaság szereplői külföldi munkaerő-forráshoz fognak nyúlni, ami a mai helyzetben nemzetgazdasági szinten közel sem látszik egyértelműen helyes megoldásnak. A szocialista korszak regionális fejlődését a nagy térségek, megyék közötti különbségek mérséklődése jellemezte. A piacgazdasági átalakulás fő jellemzője viszont a területi differenciálódás látványos növekedése, amely elsősorban az életkörülmények különbségeinek növekedésében manifesztálódott az egyén számára (*Enyedi Gy. 1996a*). Amennyiben a területi mobilitásnak nem lennének egyéb befolyásoló tényezői, és csak a területi különbségek hatnának, akkor ezen életkörülményekben való különbségek egyszerűen a vándorlások közvetítésével mérséklődhetnének. A valóságban azonban a térbeli mobilitás korlátai léteznek és 1994-ig igencsak a vándorlások útjában állottak. Nagyvonalakban 1994-től új szakaszra utaló jelek tapasztalhatók a területi mobilitásban, hiszen az addigi zuhanás szinte átmenet nélkül megszűnt. Úgy tűnik, hogy sikerült túljutni a mélypontra és némi növekedés mérhető. E növekedés okainak sorában pedig vélhetően szerepet játszott a területi különbségek fokozódása is, mely az előző időszakokhoz képest – bizonyos fáziskéséssel – többletvándorlást indukált.

A makroszintű okok után vizsgáljuk meg az egyéni bevállaláson alapuló *mikroszintű* célok szerkezetének változásait. A belső vándorlások céljairól a Demográfiai évkönyvekben 1956-tól találunk adatokat. A megfigyelt célstruktúrában folyamatosan szerepelnek a munkával (tanulással), lakással, családi eseményekkel, látogatással kapcsolatos célok. Az átjelentkező egy alkalommal csak egy célt jelölhetett meg a lakásváltoztatás során. Mivel a vándorlónak mindig több indokuk van, és a felsorolt célok nem zárják ki egymást, sőt igen gyakran összefüggnek, ezért a megjelölt célt a migrációt kiváltó legfőbb motívumnak tekintetem. A lakásbejelentési rendszer módosulásai és az ezzel járó fogalmi változások, valamint régi célok eltűnése, új célok megjelenése is megnehezítik az időbeli összehasonlítást. Az összehasonlíthatóságot a rokon típusú célok összevonásával próbáltam meg biztosítani.

Az állandó jellegű vándorlások céljainak szerkezetében (*lásd a Függelék VII. ábráját*) döntő szerepe volt a családdal kapcsolatos céloknak. Ebbe a házasságkötés, a válás és az eltaratóval, családfővel együtt költözés célok tartoznak. Az arányok nagyságrendjét nézve a családdal kapcsolatos célok után a munkával összefüggő célok következnek. A lakással kapcsolatos célok arányai szélsőséges értékeket mutatnak. A 8% és a 30% nagyságrendek közül az utóbbi tűnik hitelesebbnek, hiszen a vándorlás fogalmának alapvető kritériuma a lakás megváltoztatása. A lakóhelyen kívül a lakásnak is szükségszerűen meg kell változnia egy vándorlás alkalmával.

Az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások céljai között elsősorban a munkavégzés szerepel (*lásd a Függelék VIII–IX. ábráját*). A családdal és lakással kapcsolatos indokok másodrendű fontossággal bírnak ez esetben. Érdekes, hogy a munka és a tanulás célok az ideiglenes vándorlásoknál a 70-es évek első felében, az állandó vándorlásoknál a 70-es évek végén 80-as évek elején jutottak a legnagyobb szerephez.

A fenti vázlatos képhez hozzá kell tenni, hogy az állandó és az ideiglenes jellegű vándorlások célstruktúrájában némi stabilitás is tapasztalható. Munkával (tanulással) kapcsolatos célok aránya az ideiglenes vándorlásoknál folyamatosan több mint kétszerese volt az állandó vándorlásoknál tapasztaltaknak. A lakással és a családi eseményekkel összefüggő célok az állandó vándorlásoknál tapasztalható aránya mindig többszöröse (2–6-szorosa) volt az ideiglenes vándorlásokénak. *Tehát az ideiglenes vándorlásokban a munkával kapcsolatos célok, az állandó vándorlásokban pedig a családdal és lakással kapcsolatos célok domináltak.* (A lakcímbjelentés rendszerének formai változásai miatt, 1993-tól megszűnt a vándorlások céljának regisztrációja, és ezáltal a célok országos szintű közlése, valamint ismerete is. Nem kívánunk belebonyolódni abba a problémába, hogy a lakcímbjelentés során a cél megjelölése sértheti-e a személyiségi jogokat vagy sem, és ha igen akkor mennyire. Mindenesetre a 90-es évek közepétől kezdve csak reprezentatív felvételek során tudakolható a vándorlás egyéni motívumrendszere.) (E. Zamárdi I. 1998.)

Megfigyelhető, hogy a vándorlásoknak mindig több indoka van (Daróczy 1981; Lévai I. 1993; Illés S. 1994) és az egyén szintjén érvényesülő okok között – mint fentebb láttuk –, a munkával kapcsolatos okok mellett ott található a családdal és a lakással kapcsolatos okok is. Magyarországon az állandó jelleggel költözők elsődleges vándorlási céljai igen erős családorientációt jeleztek. A munkavállalással kapcsolatos motívumok ehhez képest gyengébbek. A motívumok hierarchiája utal az egyén értékrendjére, és az értékrend-változáshoz erős hatások, valamint nem kevés idő szükséges. Ezért úgy tűnik, rövid időn belül ösztönzés hiányában nem várható a munkanélkülivé váltak nagyobb elköltözési hajlandósága.

A már említett helyi felvétel főbb következtetései között szerepelt, hogy a költözés indítékai két részre oszthatók:

1. az elvándorlás helyére vonatkozó taszító okokra,
2. az odavándorlás helyére vonatkozó vonzó célokra.

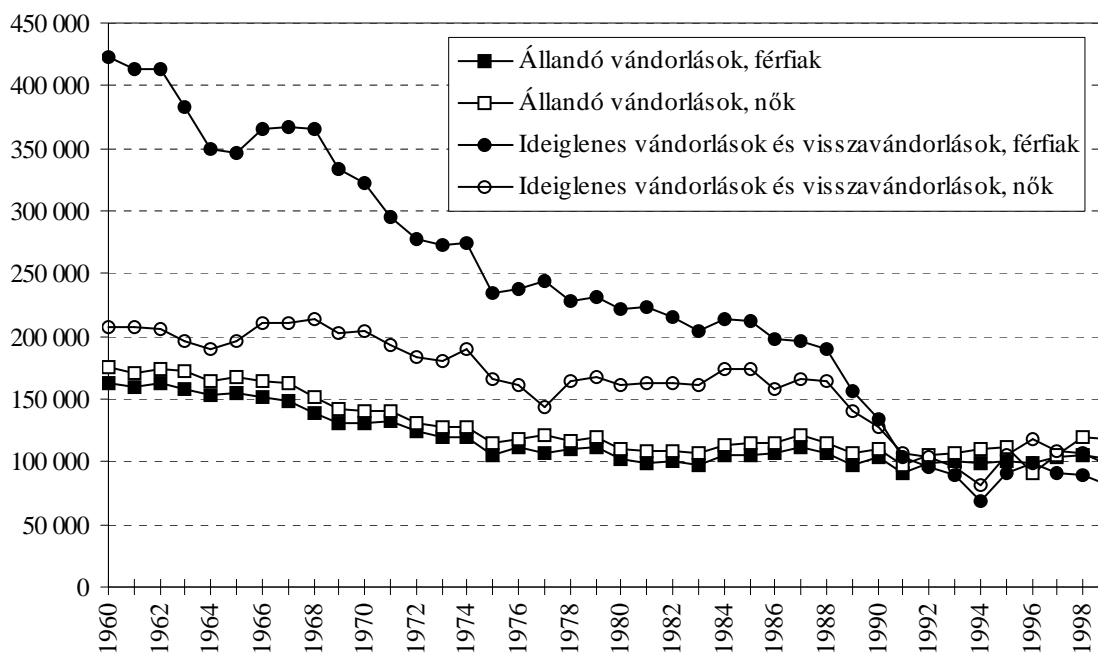
A taszító okok és a vonzó célok közül a Pásztóra költözők vándorlási döntései elsősorban a vonzó erők miatt következtek be (Illés S. 1994). Ha e megfigyelés nem helyi sajátosság,¹⁵ akkor a területi különbségek erősödése egyre több vonzó célpontot eredményez, és ez valószínűleg egyre több térbeli mozgással jár. Úgy tűnik, minél intenzívebb a fejlődés, annál nagyobb volument mozgat meg, és minél koncentráltabb a fejlődés, annál hosszabb távolságokat tesznek meg a vándorlók (Daróczy E. 1981).

3.5. Nemek szerinti különbségek a vándorlásokban és a napi ingázásban

¹⁵ Valószínűleg nem helyi sajátosság, hiszen kényszervándorlásokról nincs tudomásunk ebben az időszakban. Hasonló megállapításokat tesz P. A. Compton (1971). A mezőgazdaságból az iparba történt átrétegződést közvetítő vándorlások során, szintén a vonzó erők dominanciáját figyelték meg (Simon L. 1962; Sárfalvi B. 1965).

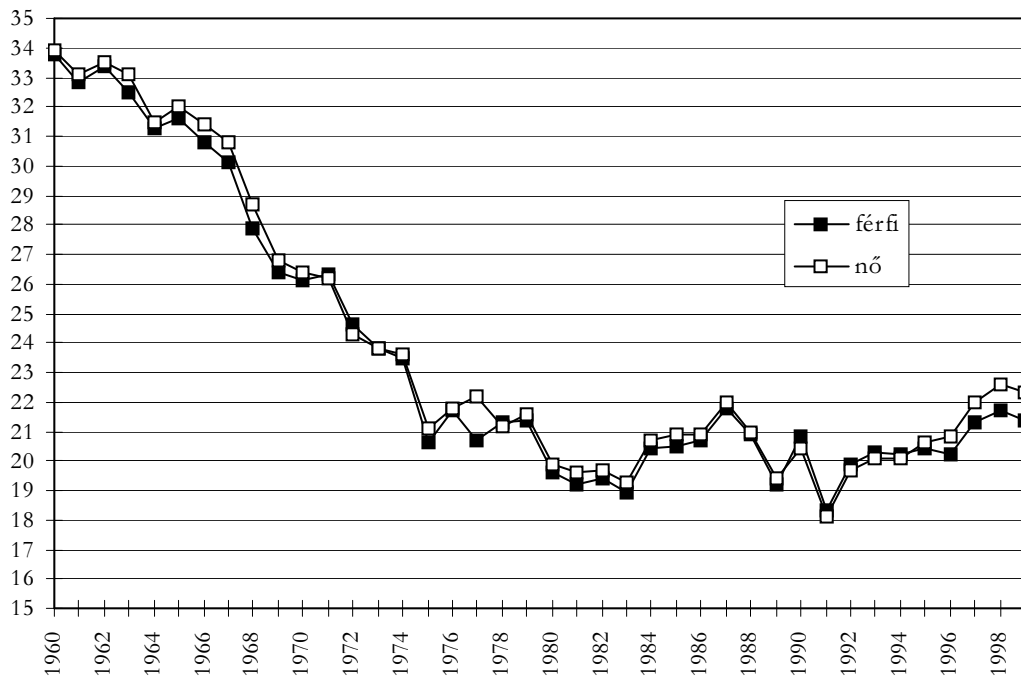
Az állandó vándorlásokat enyhe nőtöbblet jellemzi (Szauter E. 1974, 1975; Bene L. 1975). Az ideiglenes vándorlások masszív férfitöbblete viszont eltűnt a 80-as évek végére, sőt 1990-től az ideiglenes vándorlásoknál is nőtöbblet tapasztalható (lásd a XII. ábrát). Az abszolút számok után a XIII. és XIV. ábrákon tekintsük meg a vándorlások nyers arányszámaiban megfigyelhető különbségeket.

A korösszetétel változásának hatását kiküszöbölő rektanguláris standardizálás (esetünkben ez az öt évenkénti korszpecifikus arányszámok összege 59 éves életkorig, majd 60 év felett egy korcsoportként értelmezve az összes többi vándorlót) (Valkovics E. 1979, 1980) eredményeit mutatják a XV. és XVI. ábrák.

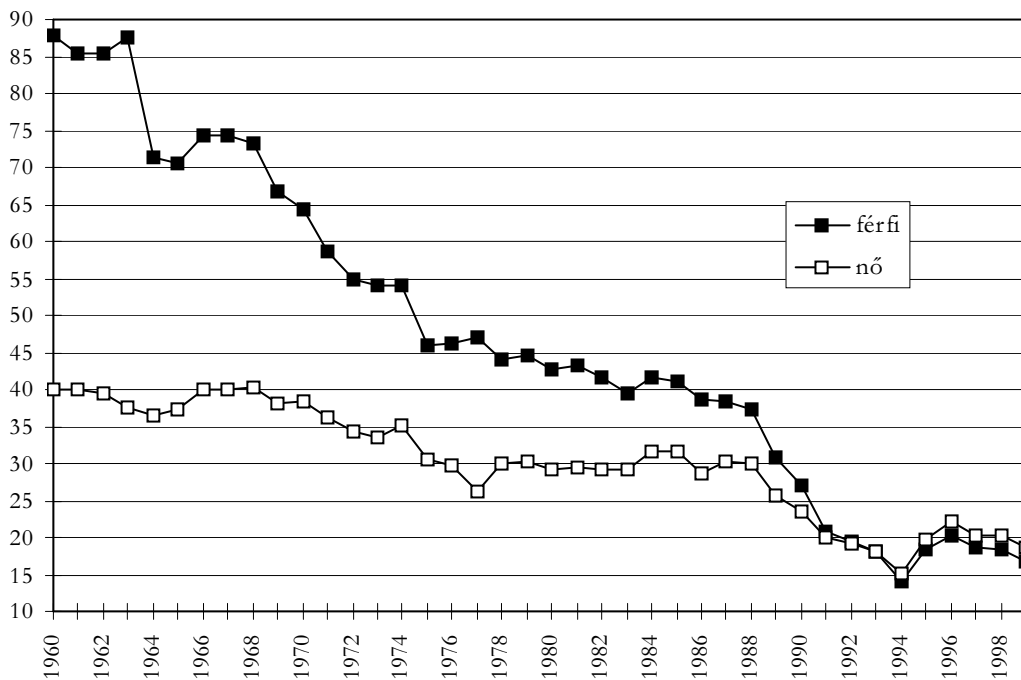
Forrás: Demográfiai évkönyvek 1960–1999. KSH Bp.

XII. A belföldi vándorlások számának alakulása nemek szerint
1960 és 1999 között

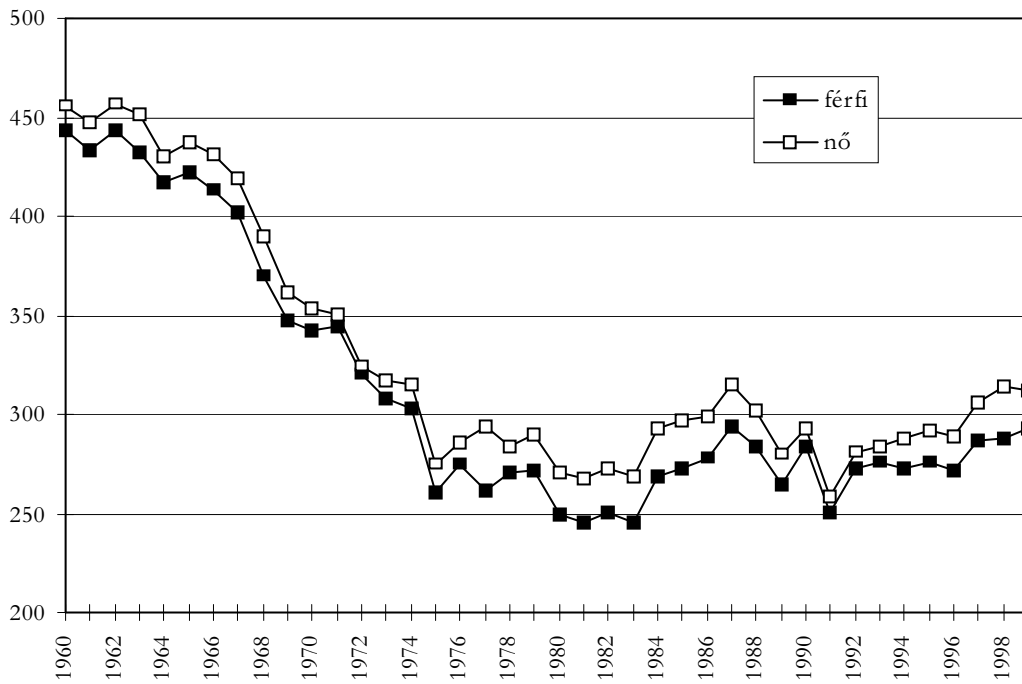
Forrás: Demográfiai évkönyvek 1960–1999. KSH Bp.

*XIII. Az állandó jellegű vándorlások nyers arányszámai nemek szerint (%)
1960 és 1999 között*

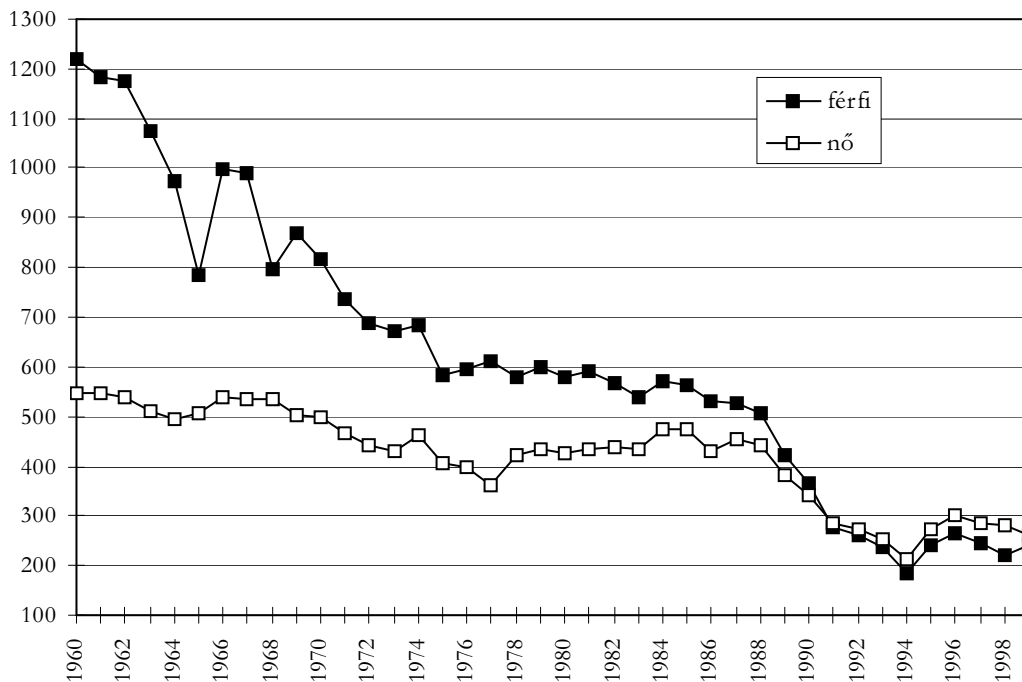
Forrás: Demográfiai évkönyvek 1960–1999. KSH Bp.

*XIV. Az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások nyers arányszámai nemek szerint (%)
1960 és 1999 között*

Forrás: Demográfiai évkönyvek 1960-1999. KSH Bp.

*XV. Az állandó vándorlások standardizált intenzitása nemek szerint
1960 és 1999 között ($\Sigma\%$)*

Forrás: Demográfiai évkönyvek 1960-1999. KSH Bp.

*XVI. Az ideiglenes vándorlások standardizált intenzitása nemek szerint
1960 és 1999 között ($\Sigma\%$)*

Megállapítható, hogy a vizsgált időszak folyamán a népesség korösszetételének változása alapvetően nem befolyásolta a vándorlások nemek szerinti nyers arányszámainak alakulását. Az állandó jellegű vándorlások továbbra is a nőkre jellemzőbbek. A 90-es évektől már az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások viszonylatában is a fenti megállapítás érvényes.

A fentebb bemutatott 6. tábla kilencedik és tizedik oszlopainak adatai alapján kiszámítható a belső vándorlás egy átlagos élettartam alatti bruttó száma is, amennyiben a halandóság és a külső vándorlás hatását nem vesszük figyelembe és azt feltételezzük, hogy az adott év viszonyai hosszú távon állandósulnak. Ezeket az értékeket a tábla összecsora tünteti fel. A számok a 60 éves korig összegzett egy főre redukált arányszámok ötszörösének és a 60 évesek és idősebbek arányszáma negyvenszeresének az összege¹⁶. Végső soron a belső vándorlások születéskor várható átlagos számát jelzik, azt feltételezve, hogy az adott év viszonyai hosszú távon állandósulnak. Ezek az összegek, vagyis az átlagosan egy főre jutó vándorlások bruttó száma az állandó vándorlások esetében 1980-ig csökkennek, majd 1980 és 1990, valamint 1990 és 1998 között kismértékben növekszenek. (Az 1999. évi csökkenést megfelelő időtávlat hiányában egyelőre nehéz megítélni.) Az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások mindvégig monoton jelleggel csökkennek. Az összes vándorlások egy átlagos élettartam alatti bruttó számai 1994-ig estek. Azóta az állandó vándorlások növekedéséből adódóan enyhe emelkedés mérhető.

7. A vándorlások átlagos bruttó száma nemek szerint*

Év	Állandó vándorlások			Ideiglenes vándorlások és visszavándorlások			Összes vándorlás		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1960	2,73	2,87	2,81	6,91	3,54	5,18	9,64	6,41	7,99
1970	2,13	2,25	2,19	4,53	2,89	3,70	6,66	5,14	5,89
1980	1,56	1,72	1,64	3,23	2,45	2,84	4,79	4,17	4,48
1990	1,77	1,85	1,81	2,05	1,97	2,01	3,82	3,82	3,82
1994	1,75	1,88	1,82	1,10	1,26	1,18	2,85	3,14	3,00
1998	1,90	2,06	1,98	1,48	1,70	1,59	3,38	3,76	3,57
1999	1,87	2,04	1,96	1,34	1,56	1,45	3,21	3,60	3,41

* Egy adott év vándormozgalmának adatai alapján a fiktív kohorszok módszerével számított értékek. A halandóság és a nemzetközi vándormozgalom hatását nem vettük figyelembe.

Forrás: Valkovics E.–Illés S. 1998 és saját számítások.

A szinte egyöntetű tendencia-módosulások mellett érdemes kitérni a nagyságrendbeli változásokra és a két nem közötti viszonylatok módosulásaira is. Az 1960. évi állapotok szerint 100 férfi élete folyamán átlagosan majdnem 964-szer vándorolt volna, míg 100 nő csak 641-szer. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy ez idő tájt a férfiak voltak mobilabbak.

¹⁶ A teljes termékenységi arányszám kiszámítása hasonló módon, a fiktív kohorszok módszerével történik, és „a vándorlások egy személyre vetített átlagos bruttó száma” mutatójának analitikai értéke is ugyanaz, mint a teljes termékenységi arányszámé. [Langerné Rédei Mária (1988) teljes vándorlási arányszámnak nevezi e mutatót.] Vagyis a vándorlások bruttó számaiból összeállíthatunk időbeli vagy területi sorokat, hiszen a korösszetétel módosulása nem befolyásolja e mutatók alakulását. Valkovics Emil (1998) megjegyzi, hogy e mutató kiszámítása transzverzális (naptári éves) adatok alapján történik és elméleti szempontból sokkal jobb megoldás lenne, ha longitudinális (születési évjáratokra is bontott) adatokból számítanánk ki a belső vándorlások születéskor és esetleg egyes nevezetes életkorokban még várható átlagos számát. Sajnos azonban megfelelő kohorsz adatok még nem állnak rendelkezésünkre.

A férfiak mozgékonyága csökkenésének intenzitása azonban jelentősebb volt és harminc év után a két nem között már nem találunk különbséget, sőt az 1994. évben megfigyelt adatokból számított értékek szerint már a nők vándorolnak többet életük folyamán (100 nő 314-szer, 100 férfi csak 285 alkalommal). E tendencia tovább erősödött a 90-es évek végéig. Úgy tűnik, hogy a Magyarországon is tapasztalható masszív feminizálódási folyamatok [középfoktól kezdve az oktatás mennyiségi mutatóiban szereplő részesedésükre, vagy a születéskor és egyes életkorokban várható átlagos élettartamok hosszára, vagy a munkaerőpiac egyes szegmenseiben tapasztalható előrenyomulásukra, esetleg a kedvezőbb női munkanélküliségi rátára is gondolhatunk, mely tények empirikus cáfolatai „a nők általában hátrányos” munkaerőpiaci pozíciójának (Belinszki E. 1997 41.)] érvényesüléséhez más mechanizmusok mellett a vándorlásoknak is szerepe volt.

A 7. táblában az állandó vándorlók között kiegyensúlyozott képet találtunk a két nem vonatkozásában. Ugyanez a viszonylagos stabilitás nincs meg az ideiglenes vándorlások mértékében. 1960-ban az ideiglenes vándorlás még közel kétszer jellemzőbb a férfiakra, mint a nőkre. Igaz csökkenő különbséggel az 1970. és az 1980. évekre is érvényes a fenti állítás, azonban az 1980-as évtized végén 1990-es évtized elején gyökeresen megváltozott a helyzet. A lakcímbejelentési rendszerre épülő belföldi vándorlási statisztikák szerint már az ideiglenes vándorlások típusában is mozgékonyabbnak számítanak a nők. A vándormozgalmakon belüli dominanciájukhoz ma már nem férhet kétség.

Nézzük meg, vajon az ingázásnál milyen különbségeket tapasztalunk. (Lásd fentebb az 5. táblát!) A 80-as években a napi ingázók száma csökkenni kezdett, és az eddig azonos irányú nemenkénti változások eltérően fejlődnek tovább. Az ingázó férfiak száma 1980-hoz képest csökkent, az ingázó nőké pedig emelkedett. A volumen csökkenése a gazdasági válság elmélyülésével és a munkanélküliség megjelenésével, majd kibontakozásával áll összefüggésben. Az abszolút számoknál tapasztalható nemenkénti eltérő irányú változásra vonatkozóan feltehető az a kérdés, hogy vajon itt átmeneti ingadozásról, vagy esetleg tendenciamódosulásról van-e szó? Egyértelmű választ e kérdésre az adatok és megfelelő időtávlat hiányában nem lehet adni, viszont elgondolkodhatunk a mindkét feltételezést alátámasztó lehetséges és logikus magyarázatokon.

Az első feltételezés az ingázó nők számának növekedését átmeneti jelenségként kezeli. E vélekedés szerint a csökkenés megindulása csak idő kérdése, hiszen a növekvő közlekedési költségek a munkavállalókat arra készítetik, hogy lakóhelyükön, vagy ahhoz közel keressenek munkalehetőséget. A közlekedési költségek növekedése a munkáltatókat szintén az ilyen típusú kiadásaik lefaragására serkenti, ami következtében az ingázók egyébként is gyengébbnek látszó munkaerőpiaci pozíciója tovább romlik a helyben lakókkal szemben, hiszen munkáltatójukat az utazási, és esetleg a lakhatási többletköltségeken túl még bizonytalan megérkezéssel is terhelik.

A második feltételezés az ingázó nők számának növekedését nem átmeneti, hanem az elhúzódó gazdasági válsággal is együtt járó *tartós jelenségnek* tartja az alábbi érvek következtében:

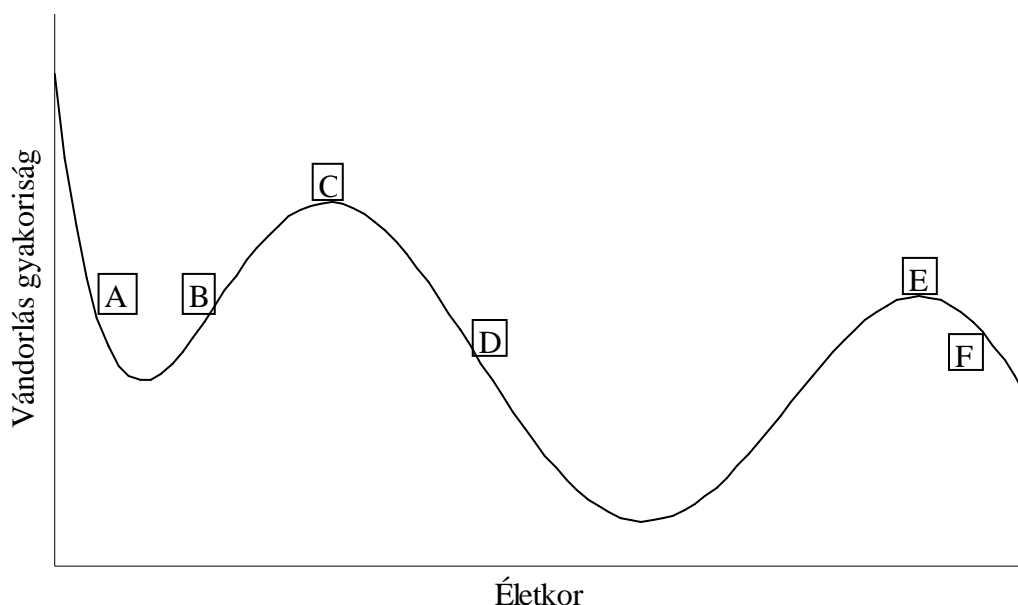
1. Az 1990-es népszámlálás óta tapasztalható Magyarországon az a sajátos jelenség, hogy a munkanélküliség a nők körében mérsékeltebben jelentkezett (Fóti J.–Illés S. 1992). Ez abból következett, hogy a foglalkoztatott férfiak nagyobb arányban veszítették el (vesztik el) munkahelyeiket. Valószínűsíthető, hogy a különféle családtípusokban élő anyák, feleségek, leányok, valamint különösen az egyedül élő nők, egyre hangsúlyosabb szerepet kell hogy vállaljanak a család jövedelemteremtésében. Lehetséges, hogy ezt a – külső körülmények kényszerítő ereje miatti – relatíve megnövekedett kenyérkereső szerepkört akár ingázást vállalva is, de elfogadták. Talán nem lehetetlen, hogy a fentiekben levezetett reagálásmódnak is szerepe volt az ingázó nők számának 1990-ig tartó emelkedésében.
2. Az ingázó férfiak számának csökkenésében közrejátszott az is, hogy a jelentős részben férfiakat foglalkoztató gazdasági ágakban (építőipar, bányászat...) történtek nagymértékű leépítések, és ezen ágazatokbaningázó nők csak elvétve fordultak elő.
3. Az ingázó nők számának és arányának 1960 után tapasztalható dinamikusabb növekedése nem szakadt félbe. A számszerű változások eredményeképpen az aktív kereső férfiak körében kismértékben nőtt az ingázók aránya (28,9%-ról 29,6%-ra, majd 29,7%-ra), ugyanakkor nagyobb mértékben nőtt ez az arány az aktív kereső nők körében (17,7%-ról 19,9%-ra, majd 20,2%-ra). (Ha ez a helyzet és változási irány állandósul, akkor a napi ingázók helybeliekkel szembeni gyengébb munkaerőpiaci pozíciójára vonatkozó hipotézist felül kell vizsgálni!)

1990 és 1996 között a naponta ingázó nők és férfiak száma egyaránt esett, tehát a nők számában 1990-ben mért emelkedés végül is átmeneti jelenség volt, mely nem folytatódott tovább. Az időszak folyamán előrejelezhetetlen események sora következett be. Gondoljunk itt elsősorban a munkaerőpiaci védettséget jelentő gyed eltörlésére. Amennyiben az abszolút számok után az arányszámok alakulását vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a feminizálódási tendencia mégsem tört meg. E megállapítást a megoszlási viszonzyszámok alakulása is alátámasztja, hiszen 1980-ban és 1990-ben az ingázók 68 és 65 százaléka férfi, illetve 32 és 35 százaléka nő volt. 1996-ra ezen megoszlás 64,8 és 35,2 százalékra változott. Érdeklődéssel várjuk a 2001. évi népszámlálás eredményeit, melyek alapján kérdéseinket nagyobb biztonsággal válaszolhatjuk meg, és hipotézisünket igazolni vagy elvetni tudjuk.

3.6. A vándorlók korösszetétele

A vándorlók szerkezetének szelektivitásával kapcsolatban a kutatásokkal ez idáig leginkább alátámasztott terület a migrálók kor szerinti összetételének vizsgálata. Nagyvonalakban igen korán felismerték, hogy a vándorlók korösszetétele nem hasonlít sem a küldő, sem a fogadó terület népességének kormegoszlására. Az eltérés irányát sem volt nehéz megállapítani, hiszen – kevés kivételtől eltekintve – az önkéntesen vándorlók fiatalabbak voltak, mint a kibocsátó és befogadó terület összlakossága. (Meg kell jegyeznünk, hogy a vándorlások kiváltotta hatások is nagyrészt a fiatalos korösszetétellel függtek össze.)

A vándorlók korösszetételének hazai (Bies, K.–Tekse K. 1980) és külföldi (Rogers, A.–Castro, L. J. 1981; Mulder, C. 1991) vizsgálatai a Rogers-görbe "univerzalitására" hívják fel a figyelmet, különösen abban az esetben, ha a kortengelyen tapasztalható hullámhegyeket és hullámvölgyeket a mikroszemléletű megközelítések eredményeivel vetik egybe. Ez annyit jelent, hogy az egyéni életút tipikus állomásait kapcsolják össze a korszpecifikus arányszámok alakulásával (Couegeau, D. 1984; Rees, P.–Kupiszewski, M. 1995).

Forrás: Rogers, A.–Castro, L. J. 1981 6. p.

XVII. A Rogers-görbe

- A. fázis: A gyermekek eltartóikkal vándorolnak együtt, feltehetően azok akaratából.
- B. fázis: A felnövő gyermekek oktatással kapcsolatos vándorlásai.
- C. fázis: Felsőfokú tanulmányok folytatása, illetve a tanulás világából a munka világába való átlépés, illetve családalapítás során a legvalószínűbb a migráció.
- D. fázis: Középkorúak költözései munkahelyváltoztatási, lakásváltoztatási és családi okokból.
- E. fázis: A nyugdíjba vonulás körüli vándorlások.
- F. fázis: Az életút végéhez közeledve az egyének főként egészségügyi okokból történő vándorlásai, melyek az "A." fázishoz hasonlóan már nem mindig a vándorló szuverén döntései.

3.7. A külső vándorlások vélhető hatásai

A 80-as évek végén elsősorban a kelet-európai változások hatására, a Magyarországot érintő nemzetközi vándorlások viszonylatában is változás következett be. A jelentős volumen-növekedés mellett az eddig kibocsátó Magyarország befogadó és tranzit országgá is vált (L. Rédei M. 1992, 1994ab; Tóth P. P. 1993; Juhász J. 1994). Valószínűsíthető, hogy a megnövekedő nemzetközi vándorlások hatottak a magyarországi belső vándorlások nagyságrendjére is. A túlnyomórészt előkészítetlenül érkező jelentős arányban magyar anyanyelvű letelepülni szándékozóknek többszöri költözésébe kerülhetett amíg megtalálták igényeik és lehetőségeik összhangját (Tóth O. 1992). Mivel a lakcímbejelentési kötelezettség 30 napon túli tartózkodás után először és a többi költözés esetén rájuk is vonatkozott, ezért ők is megjelentek a belső vándorlási statisztikában, valószínűleg az állandó jellegű belső vándorlások volumenét növelve. Elképzelhető, hogy az állandó jellegű vándorlások volumenében ezért nem tapasztalható jelentősebb csökkenés. Bár egyes vélemények szerint az 1988 óta a tényleges ki- és bevándorlók nagyságrendje azonos (Juhász J. 1994), mégis az előbb említett tényező feltételezésem szerint hathatott a belső vándorlások volumenére. (E hipotézis igazolása, vagy elvetése jövőbeli kutatási terveim között szerepel.)

A határok megnyílásával, a nemzetközi munkaerő-áramlásba való bekapcsolódás, korlátozott mértékben, lehetővé vált a magyar munkaerő számára is. A legálisan huzamosabb ideig külföldön munkavállalókat nyilvántartják, bár a szűk keresztmetszetet az illegális munkavállalás jelentősen kitágítja. Annyi azonban bizonyos, hogy 1996-ban a 122 ezer fő régió túlra napi ingázó 2,1 százaléka, azaz hozzávetőlegesen 2500 fő az országhatárainkon túlra ingázott. Nem meglepő, hogy közülük 2300 fő a Nyugat-Dunántúlról Ausztriába járt ki.

Magyarországról nem egyirányúan kifelé mutató a munkaerő-áramlás. Hozzánk is érkeznek a környező országokból döntően törvényes kereteket megkerülő munkavállalók, akiket a magyar hatóságok igyekeznek meggátolni ezen tevékenységükben ugyanúgy, ahogy az Uniós tagállamok teszik ezt a területükön munkavállalási céllal tartózkodó magyar "turistákkal". A munkavállalási keretszámok megállapítása érzékeny politikai kérdés minden állam esetében. Magyarország jövőjét tekintve, politikai alkudozások sora várható e témában az európai integrálódásunk folyamatában.

IV. VÁNDORLÁSI SÚLYPONTOK

4.1. Előzmények

A súlypontok kérdéskörének kiterjedt hazai és nemzetközi irodalma van. Illusztrációképpen csak a Magyarországra vonatkozó – általam ismert – számításokat és azok témáit emelném ki. A módszert először a második világháború előestéjén és alatt *gyakorlati célokra* használták fel; nevezetesen a budapesti nagyvasúti pályaudvarok elhelyezésének előkészületi munkálatai során, valamint az élelmiszerek elosztási helyei kijelölésének megtervezésekor (*Bene L. 1961 99.*). Ez esetekben nyilvánvalóan nagyobb tömegek számára, a legközelebbi elérhető pontok kijelölése volt a cél, tehát az elérési út hosszát próbálták minimalizálni.

A súlypont számítások a továbbiakban az egész népességhez, vagy valamelyik alnépességhez kapcsolódtak és már az országot, egy országrészt területi egységnek tekintve készültek (*Bene L. 1961; Bene L.–Tekse K. 1966; Nultsch, H. 1968; Mészáros Á. 1995*), elsősorban *tudományos célokból*. A fentiek alapján talán nem elhamarkodott az a következtetés, hogy a területméret növekedésével, a súlypont számításoknak egyre kisebb a gyakorlati és egyre nagyobb az elméleti jelentősége. A súlypont számításokhoz nem kizárólag emberek sokaságát használták tömeg gyanánt. *Nemes Nagy József (1987)* e módszer segítségével mutatta ki a volt szovjet szatellit országok ipari súlypontjainak kelet felé helyeződését, tehát végeredményként meg tudta határozni az ipari termelés hosszú távú elmozdulásának domináns földrajzi irányát. A publikáltan utolsó alkalmazó *Sümeghy Zoltán (1998a; 1998b)* volt, aki egy migrációs konferencián, majd az ELTE-n rendezett Geográfus Doktoranduszok II. Országos Konferenciáján is bemutatta a magyar, illetve szlovák nemzetiségűek súlypontjainak elmozdulását a mai Nyugat-Szlovákia területén.

A téma magyarországi történetének vázlatos ismertetéséből talán már sejthető, hogy a súlypontszámítás egy olyan *területi elemzési módszer*, melyhez tömegek kellene. Ez a tömeg lehet emberek sokasága, de bármi másféle abszolút mennyiség is. A vándorlási súlypontok a népességi súlypontoknak egyik változataként foghatók fel. Alkalmazkodva a vándoráramlások természetéhez, a migrációt magát nem egy, hanem két súlyponttal tudjuk csak megragadni: az elvándorlási, illetve az odavándorlási súlyponttal. A vándorlási súlypont lényegében a vándorló alnépesség területi elhelyezkedését hivatott jellemezni, a vándorlás aktusát közvetlenül megelőzően és követően. Végeredményben a vándorlási súlypontok nem mások, mint az elvándorlók és odavándorlók területi megoszlásának középértékei.

A népességi súlypontokhoz képest a vándorlási súlypontok kiszámításának eredményeül, nem a teljes népesség területi elhelyezkedésének tömör mutatóit kapjuk meg. Az elvándorlási és a bevándorlási súlypontok egy-egy ponttal jellemzik a vizsgált területi egységet, vagyis a súlypont körüli legjellemzőbb kibocsátó, illetve befogadó térségeket.

Egy területi egységen belül, az el-, illetve odavándorlási súlypont egymáshoz viszonyított helyzetéből és a távolságból, közvetlenül következtethetünk a kibocsátó és befogadó területek egymáshoz viszonyított azonosságaira, illetve különbségeire. Ha vizsgálandó területi egységül az egész országot választjuk, akkor az elvándorlási súlypont és az odavándorlási súlypont ismeretében kvantifikálhatjuk a vándoráramlások egyfajta „átlagos” hosszát. Ezen értékekből idősorokat képezve igazolni, vagy cáfolni tudjuk, azt a hipotézist, hogy a vándorlási távolságok rövidültek-e, és azt is meglehet mondani, hogy ha valóban csökkentek, akkor az milyen mértékű volt. Célunk tehát a belső vándoráramlások átlagos távolságának és jellemző irányának megállapítása. A módszer alkalmazásával részletes képet kapunk a vándorlások irányának és távolságának alakulásáról az átmenet éveire is. Valószínű, hogy a területi mobilitás mennyiségének jelentős csökkenése és a városokból a falvakba áramlás mérsékelt növekedése mellett, az irányok és a távolságok alakulásában is jelentős módosulások következtek be, melyeknek megismerése izgalmas kutatási feladat.

4.2. A módszer és az adatok

A módszer egyszerű. A súlypontok lényegében a települések koordinátáinak, a vándorlókkal súlyozott számtani átlagai. A vándorlási súlypontok meghatározását a népességi súlypontok kiszámításának ismert módszertani apparátusával végezzük (*Bene L.–Tekse K. 1966 65.*). Bizonyos k . évre az állandó jelleggel elvándorlók országos (regionális, megyei) súlypontjának koordinátáit az:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n m_i x_i}{\sum_{i=1}^n m_i} \quad \bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^n m_i y_i}{\sum_{i=1}^n m_i} \quad (3)$$

egyenletekkel számíthatjuk ki, ahol \bar{x} az állandó jelleggel elvándorlók súlypontjának földrajzi hosszúsága, \bar{y} az állandó jelleggel elvándorlók súlypontjának földrajzi szélessége, m_i az i . településről elvándoroltak száma, x_i az i . helység földrajzi hosszúsága, y_i az i . helység földrajzi szélessége és a számok ($i=1 \ 2 \ . \ . \ n$) pedig az ország településeit jelentik. Ugyanezzel a módszerrel számítható ki, az állandó jelleggel bevándorlók országos (régiónkénti, megyénkénti...) súlypontjai és az ideiglenes vándorlások hasonló súlypontjai is.

A kutatáshoz felhasznált *adatok* az 1984–1997 közötti évekre vonatkozó településso-
ros belföldi vándorlási adatok voltak, valamint a települések koordinátái¹⁷.

A kiszámítás módszere tehát ismert és kidolgozott, megalkotói alkalmasnak tartották
az összes népmozgalmi jelenség – közöttük a vándorlás – elemzésére. A módszerrel migrációs
elemzés még nem készült Magyarországon. A vándormozgalom egyenlegének súlypontjait
Bene Lajos (1961) kiszámította az 1921–1941. évi időszakra, de ez még nem tekinthető a ván-
dorlások elemzésének, mivel nem különböztette meg az elvándorlási és az odavándorlási súly-
pontokat. Hozzá kell tenni, hogy ugyanazt a vándorlási egyenleget végtelen számú el- és oda-
vándorlási pár különbsége alakíthatja ki, és ezért a vándorlási egyenlegek súlypontjainak ki-
számítása nem a vándormozgalomról ad képet, hanem a vizsgált terület vándorlásokból eredő
népességszám változásainak gócpontjait adja meg „csupán”. A népességszám változás súly-
pontok módszerével való vizsgálata akkor lenne teljes, ha a természetes és teljes szaporodás,
illetve fogyás súlypontjait is kiszámítanánk, és össze is vetnénk azokat.

Feltehetjük a kérdést, hogy e hosszú bevezető után végül is mire használhatjuk a ván-
dorlási súlypontokat?

1. Önmagukban igen *tömör középértékek*, melyek a vándorló alnépesség területi elhe-
lyezkedését jellemzik.
2. A két súlypont által meghatározott irány felfogható a valóságban igen sokirányú,
mondhatni kusza vándorlási *irányok legjellemzőbbjeként*.
3. A két súlypont közötti légvonalbeli távolság, a vizsgált időegység alatti vándorlások
egyfajta *átlagos távolságát* is jelenti egyben.

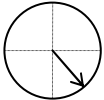
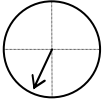
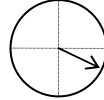
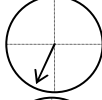
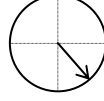
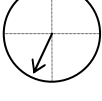
4.3. Országos vándorlási súlypontok

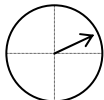
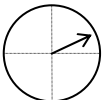
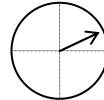
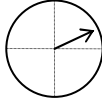
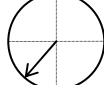
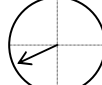
Az első, második és a harmadik térképeken az egész Magyarországra vonatkozó állandó, illet-
ve ideiglenes jellegű vándorlási súlypontokat tüntettük fel, 1984–1997 évek közötti három
időszakra, és az 1990. évi népszámláláskori népességi súlypontot. Az állandó és az ideiglenes
vándorlási súlypontok elkülönülnek egymástól, továbbá igen közel helyezkednek el a Pest
megyei Csévharaszt község területén található 1990. évi népességi súlyponthoz. Azonban
mégsem pontosan ugyanott vannak. Ebből arra lehet következtetni, hogy létezik *területi sze-
lektivitás* egyrészt a küldő és fogadó települések között, másrészt a vándorló alnépesség terü-
leti elhelyezkedése sem egyszerűen az egész népesség területi elhelyezkedésének reprezentatív

¹⁷ A településállományban a vizsgált időszak folyamán jelentős változások, egyesülések és szétválások
történtek (*Szigeti E. 1997; 1998*). Ennek hatását természetesen nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A települések
geometrikai középpontja 1984–1988 és az 1989–1993 közötti időszakban ugyanott volt. Az 1994–1997-es időszak-
ban 234 méterrel keletebbre és 175 méterrel délebbre került. Tehát látható, hogy a települések határmódosulásaiból
eredő hatás nagyságrendje gyakorlatilag jelentéktelen volt. Maga a módszer, valamint elméleti megfontolások sem

mintája. A fentebb jelzett kétfajta szelektivitás azonban igen kicsi és mértéke az idő folyamán egyenletesen csökkent. A vizsgált időszak első tíz évében látszólag az ideiglenes jellegű vándorlásoknál volt kimutatható nagyobb területi szelektivitás. 1994 után ez a jellegzetesség megváltozott és az állandó jellegű vándorlások mutattak nagyobb területi szelektivitást, hiszen e súlypontok távolabb helyezkedtek el a népességi súlyponttól (lásd a 8. táblát).

8. Az országos vándorlási súlypontok népességi súlyponthoz mért légvonalbeli távolsága (méter) és irányjai

Év	Állandó					
	elvándorlási			odavándorlási		
	súlypont					
1984–1988	5700	DK		6700	D-DNY	
1989–1993	4500	K-DK		3600	D-DNY	
1994–1997	2200	DK		3300	D-DNY	

Év	Ideiglenes					
	elvándorlási			odavándorlási		
	súlypont					
1984–1988	9000	K-ÉK		6900	K-ÉK	
1989–1993	5400	K-ÉK		2300	K-ÉK	
1994–1997	1200	DNY		2300	NY-DNY	

kívánták meg, hogy homogenizáljuk a településsorokat az időszak elejére, vagy végére. A fenti érvek miatt, minden egyes évnél az adott aktuális településsorral dolgoztunk, és később ezeket vontuk össze megfelelő időszakokra.

Az *állandó* jelleggel elvándorlók súlypontjai Csévharaszt község közigazgatási területén vannak, a népességi súlyponttól dél-délkeleti irányban. Az odavándorlási súlypontok Inárcs községhez közel található a népességi súlyponttól dél-délnyugati irányban. Megállapítható, hogy az állandó jelleggel elvándorlók a népességi súlyponttól keletebbre, a bevándorlók pedig nyugatabbra vannak, tehát a belső vándorlásokban a korábbi időszakban is igen jelentős keletről-nyugatra áramlás még mindig létezik, sőt ez a legjellemzőbb. A nyolcadik táblázatból egyértelműen megállapítható, hogy az állandó jellegű vándorlások súlypontjai egyre közelednek a népességi súlyponthoz, ami az állandó vándorlások területi szelektivitása mértékének csökkenésére utal.

Az *ideiglenes* jelleggel elvándorlók és odavándorlók súlypontjai többségében – még keletebbre – Csévharaszt, Vasad és Monor közigazgatási területén található 1984 és 1993 között. 1994 után már nyugatabbra helyezkedtek el a népességi súlyponttól. Nehéz fel nem ismerni azt a tendenciát, hogy az ideiglenes vándorlások jellemző küldő és fogadó területei is egyre nyugatabbra mozdulnak el. Az ideiglenes vándorlások súlypontjainak a népességi súlyponthoz mért távolságai szintén monoton csökkennek, ami szintén a területi szelektivitás mértékének csökkenésére utal.

Az állandó és az ideiglenes jellegű vándorlások súlypontjai egymástól jellegzetesen eltérő irányba mozdultak el (*lásd a Függelék 1. és 2. térképét*). Az állandó el- és odavándorlási súlypontok északi, majd nyugati irányba „haladtak”, az ugyanilyen típusú ideiglenes súlypontok pedig jellemzően délnyugat felé. Az északias és délies elmozdulások ellenére a nyugat felé elmozdulás tekinthető közös vonásnak, különösen a vizsgált időszak utolsó harmadában.

Az azonos időszakokra vonatkozó elvándorlási és odavándorlási súlypontok hasonló irányokban és mértékekben mozdultak el, tehát előre látható, hogy a közöttük lévő távolság sem változhatott meg radikálisan.

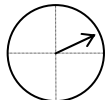
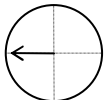
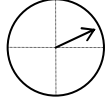
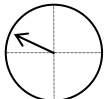
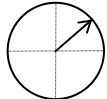
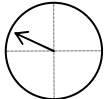
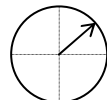
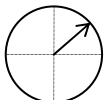
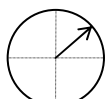
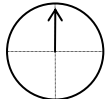
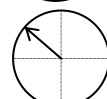
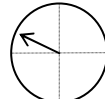
4.4. A régiók között vándorlók súlypontjai

A településsoros vándorlási adatokból kiindulva, a településkódok alapján, lehetőségünk volt a megyén belül, régión belül és régiók között vándorlók, küldő és fogadó településenkénti elkülönítésére, és ezáltal három különböző típusú súlypont kiszámítására. Gondolati úton is belátható és a próbaszámítások is igazolták, hogy az egész ország viszonylatában csak a régiók között vándorlók súlypontjait érdemes bemutatni és értékelni. Az ország egészét tekintve az összes megyén belüli, vagy régión belüli vándorlásokat egy pontpárba sűríteni igen erőltetett megoldásnak tűnne, és valószínűleg nem is lehet értékelni a kapott pontokat. A régiókon belül vándorlók megfelelő elemzési kerete a régió, a megyén belül vándorlóké pedig az adott

megye. E megfontolások alapján, az ország egésze szempontjából releváns régiók közötti vándorlások súlypontjait mutatjuk be az alábbiakban¹⁸.

A kilencedik táblázatban, a súlypontok népességi súlyponthoz mért távolsága reprezentálta területi szelektivitás, jóval nagyobb a régiók közötti *állandó* jellegű vándorlásoknál. A megtett út hossza is természetesen jóval nagyobb, mint a fentebb bemutatott országos értékek (lásd a 8. táblát). Amennyiben a régiók között állandó jelleggel vándorlók súlypontjainak dinamikáját vesszük szemügyre, vagyis időbeli alakulást tanulmányozzuk, akkor a szelektivitás csökkenése és a megtett távolságok folyamatos rövidülése figyelhető meg. Az 1984 és 1993 között, a régióhatárt átszelő állandó vándorlások elvándorlási súlypontjai keleti irányban, míg odavándorlási súlypontjai nyugati irányban feküdtek a népességi súlyponthoz viszonyítva (lásd a 9. táblát).

9. Régiók közötti vándorlások országosan összesített súlypontjainak a népességi súlyponthoz mért légvonalbeli távolsága (méter) és irányai

Év	Állandó					
	elvándorlási			odavándorlási		
	súlypont					
1984–1988	12 900	K-ÉK		10 600	NY	
1989–1993	11 800	K-ÉK		7 800	NY-ÉNY	
1994–1997	6 700	ÉK		6 600	NY-ÉNY	
Év	Ideiglenes					
	elvándorlási			odavándorlási		
	súlypont					
1984–1988	13 500	ÉK		10 100	ÉK	
1989–1993	10 700	ÉK		7 200	É	
1994–1997	6 300	ÉNY		9 100	NY-ÉNY	

¹⁸ Magától értetődő, hogy országos viszonylatban is kiszámítottuk az egyes megyéken, illetve régión belül költözők súlypontjait is, de mint utaltunk rá, ezen súlypontok analitikai értéke és jelentősége meglehetősen csekély.

Az *ideiglenes* vándorlásokban megnyilvánuló területi szelektivitás hasonló mértékű, a vizsgált időszak egészében, amennyiben az állandó vándorlások megfelelő értékeivel vetjük egybe.

Az állandó vándorlások oda- és elvándorlási súlypontjai lényegében közeledtek egymáshoz, hiszen szinte ellentétes irányokban „mozogtak” (lásd a *Függelék 1. és 2. térképét*). A legszembeszökőbb változás az elvándorlási és odavándorlási súlypontok fokozatosan nyugat felé áthelyeződése volt az ideiglenes vándorlásoknál (lásd a *Függelék 3. 4. térképeit*).

4.5. A régióon belül vándorlók súlypontjai

Az országos súlypontok mintájára számítottuk ki az egyes régiók vándorlási súlypontjait. Ebben a változatban a régióon belüli vándorlásokat vizsgáltuk és eltekintettünk a régióhatárt átlépő mozgásoktól. Az egyes régiókon belül az elvándorlási és odavándorlási súlypontok, az országos súlypontokhoz képest sokkal közelebb helyezkedtek el egymáshoz. Ezáltal az irányok megállapítása gyakran esetlegessé vált.

A regionális népességi súlypontok hiányában, a vándorlóknak az egyes régiók népessége területi elhelyezkedéséhez viszonyított szelektivitásáról nem tehetünk megállapításokat, azonban a meglévő adatok alapján is szembetűnő, hogy Magyarország három Dunán inneni régiójában az állandó vándorlások kibocsátó és fogadó területei sokkal inkább elkülönültek, mint a három dunántúli régióban. Az elhelyezkedések egyedisége miatt, talán nem felesleges bemutatni az egyes régiókon belüli összes vándorlások súlypontjait, a távolságokat és irányokat, melyek már utalnak a régiókon belüli mozgások nagyfokú szórtságára, vagyis arra, hogy az egyedi mozgások nem rendeződnek jellemző áramlásokká (lásd a *Függelék 5–25. térképeit*).

Mivel nem igényelt jelentősebb többletmunkát, és hála a számítástechnikának, többletidőt sem, ezért természetesen a fentebb vázolt rendszerben előforduló összes verzió szerinti megyei súlypontokat is kiszámítottuk. Bemutatásuktól nemcsak a terjedelmük már nehézkesen kezelhető volta miatt tekintettünk el, hanem azért is, mert a kutatás folyamatában tisztázódott, hogy a megyén belüli vándormozgalmak vizsgálatának már közel sem bizonyos, hogy a legmegfelelőbb módszere a súlypontszámítás. A megyén belüli vándorlások akkora fokú egyedi sajátosságokkal bírnak, hogy azok felismeréséhez már nélkülözhetetlen az alapos helyismeret. A súlypontszámítással kiegészíthetők a helyi és kistérségekre vonatkozó ismereteink, de úgy véljük, hogy e módszerrel nagy területeket érdemes vizsgálni (*Faluvégi A.–Komjáthy I.-né 1995; Csatári B. 1996*). Ahhoz, hogy igazán látványos eredmények születhessenek, megfelelően hosszú időtáv is szükséges.

4.6. Távolságok

Közvetett bizonyítékokkal már alátámasztották, hogy a volumencsökkenéssel párhuzamosan a térbeli mozgások távolsága is rövidült. A távolságcsökkenés okai között legelőkelőbb helyen a területi nivellálódási folyamat szerepelt (Szauter E. 1975; Erdősi F. 1985; Kovács T. 1985; L. Rédei M. 1986; 1989). A vándorlások távolságának csökkenését és a csökkenés mértékét közvetlen bizonyítékokkal, a különféle aggregáltsági fokú vándorlási súlypontok kiszámítása után lehet igazolni. [Úgy tűnik, hogy – ha az eddig érvényes szabályszerűségek a jövőben is érvényesülni fognak, akkor – az eltérő fejlődési ütem miatt egyre markánsabbá váló területi különbségek növelni fogják az átlagos mozgási távolságokat (Cséfalvay Z. 1993; Enyedi Gy. 1993, 1994).] Vizsgáljuk meg többek között, hogy verifikálható-e ez a kilencvenes évek elején széles körben elfogadott hipotézis!

Az elvándorlási súlypont az elvándorló alnépesség területi elhelyezkedése középértékének, az odavándorlási súlypont pedig az odavándorlók területi elhelyezkedése középértékének fogható fel. Amennyiben ez a két pont nem esik egybe vagy nincs igen közel (100 méter alatt) van egymáshoz, akkor a két pont távolsága a vizsgált területi egység (ország, régió, megye) viszonylatában történt vándorlások egyfajta átlagos légvonalbeli távolságát is jelenti nem abszolút, hanem relatív értelemben. Abban az esetben, ha ez a két pont közel van egymáshoz, akkor arra kell következtetnünk, hogy a kibocsátó, illetve befogadó térségek egymás szomszédai, és vélhetően kölcsönös ellenirányú áramlások mennek végbe. Az átlagos távolság növekedésével a szomszédok kapcsolatai gyengülnek, a távolabbi területek kapcsolatai erősödnek, és a páronkénti áramlások egyirányúvá kezdenek válni, tehát a kibocsátó és befogadó területrészek elkülönülése fokozódik.

Az állandó jelleggel vándorlók országos súlypontjainak távolságai 7500 m, 5200 m és 3200 m voltak az 1984–1988, 1989–1993 és az 1994–1997 közötti években, melyek nem igazán nagy távolságok. Azonban, még így is többszöröse az állandó vándorlók által átlagosan megtett út hossza az ideiglenes vándorlásokhoz képest (2100 m, 3000 m és 1200 m). A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy az állandó vándorlók hosszabb utat tesznek meg a fizikai térben. Az ideiglenes vándorlásokra jellemző rövidebb távolságot magyarázhatja az a tény, hogy a gyakran munkavállalási céllal ideiglenesen is bejelentkező távolsági ingázók száma radikálisan csökkent. A tanulási és lakáscélokhoz kapcsolatos ideiglenes vándorlások távolsága pedig vélhetően korábban is rövidebb volt (lásd a 10. táblát).

Országos viszonylatban három típust különböztettünk meg, és ezek súlypontjai közötti légvonalbeli távolságokat is megállapítottuk (lásd a 10. táblát). Az első csoportban az összes vándorlást vettük figyelembe. A táblázat alapján látható, hogy – második típusként – a régióhatárokat átszelő vándorlások távolságai a legjelentősebbek. Itt akár többszörös távolságokat is mérhettünk, a régiókon belüli mozgások átlagos távolságához képest. A megyéjüket elhagyó, de a saját régiójukban maradó vándorlók a legrövidebb utat tették meg.

10. Az elvándorlási és odavándorlási súlypontok közötti páronkénti légvonalbeli távolság országos viszonylatban (méter)

Típus	Állandó vándorlás			Ideiglenes vándorlás				
		1984–88	1989–93	1994–97		1984–88	1989–93	1994–97
Összes vándorlás	$E_a^O - O_a^O$	7 500	5 200	3 200	$E_i^O - O_i^O$	2 100	3 000	1 200
Régiók közötti vándorlás	$E_a^{ORK} - O_a^{ORK}$	23 200	18 500	11 300	$E_i^{ORK} - O_i^{ORK}$	3 500	5 800	3 200
Régióon belüli megyék közötti vándorlás*	$E^{RBMK} - O^{RBMK}$	4 800	3 000	3 000	$\overline{E}_i^{RBMK} - \overline{O}_i^{RBMK}$	1 500	2 600	1 400

*Az egyes régióon belüli megyék között mért vándorlási távolságok számtani átlaga kerekítve.

Az egyes régiókon belüli megyehatárt, megyehatárokat szelő mozgások viszonylatában kalkulált súlypontok közötti távolságokra jellemző, hogy nagy részükben az állandó vándorlók tesznek meg hosszabb utat (lásd a Függelék 1. tábláját). Különösen igaz ez a megállapítás Észak-Magyarországra, Észak-Alföldre és Dél-Alföldre. Egyetlen jelentős kivételt találtunk. Dél-Dunántúlon az ideiglenes vándorlások esetében nagyobb a két súlypont közötti távolság, vagyis a küldő és fogadó területek elkülönülése. Ez a régió alakjával szoros összefüggésben elsősorban a régióközpont (Pécs) „periférikus” helyzetével és oktatási centrum szerepkörével függhet össze. (A későbbi oldalakon látni fogjuk, hogy a déli irányultságú ideiglenes jellegű vándorlások dominálnak a régióon belül.)

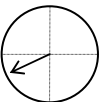
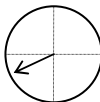
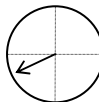
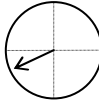
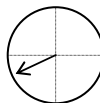
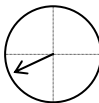
A régióon belüli összes vándorlásba, a megyék közötti vándorlásokon kívül beleértjük a megyén belüli migrációt is (lásd a Függelék 2. tábláját). Így nem lehet meglepő, hogy a távolságok többségében kisebbek a tisztán megyék közötti mozgásoknál. Igen fontos a kifejezés, hogy „többségében kisebbek”, hiszen nem feltétlenül kell alacsonyabb értékeket kapnunk a mérések eredményeül. Amennyiben a megyehatárok menti vándorlások élénkek, úgy a megyén belüli vándorlások hosszabbak is lehetnek a megyehatárt átszelőknél.

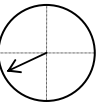
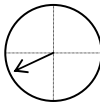
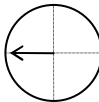
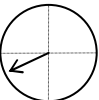
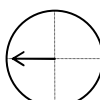
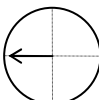
Nyitó hipotézisünk országos szinten nem igazolható, az állandó vándorlások viszonylatában. Az állandó jelleggel vándorlók egyre rövidebb távolságokat tettek meg. A régiók tanulmányozása annyiban árnyalja ezen általános képet, hogy mindössze Közép-Magyarország és Nyugat-Dunántúl esetében figyelhető meg némi távolságnövekedés 1994–97 között. Az ideiglenes vándorlások viszonylatában 1988–93 között országos szinten igazolható a távolságnövekedés, azonban 1994–97 között a távolságok már az 1984–88 közötti értékeknél kisebbek. Regionális viszonylatban újra Nyugat-Dunántúl „lóg ki” a sorból, hiszen 1988 és 1994 után is nőtt az ideiglenes vándorlók által megtett út a régióon belül.

4.7. Irányok

A távolság után a másik rendezettségi térparaméter, az irány szemrevétele nélkülözhetetlen a migráció vizsgálata során (Nemes Nagy J. 1998a). Az odavándorlások súlypontjai országos viszonylatban nyugatra helyezkednek el az elvándorlások súlypontjaitól, tehát a vizsgált időszakban az állandó és ideiglenes vándorlások domináns iránya nyugatra tartó. Kiegészítésként hozzá lehet tenni, hogy egy halovány déli komponens is kimutatható a jellemző nyugati irány mellett. Az 1994–1997 közötti időszakra az ideiglenes vándorlások legjellemzőbb iránya tisztán nyugatra mutató lett. Az állandó vándorlásoknál igen stabilnak mondható nyugat-délnyugati irányultságot fedezhettünk fel, mely „jellegéhez méltóan” nem változott meg az átmenet éveiben (lásd a 11. táblát).

11. Az elvándorlási súlypontokból a páronkénti odavándorlási súlypontok felé mutató irány

	Állandó vándorlás		
	1984–1988	1989–1993	1994–1997
Összes vándorlás	NY-DNY 	NY-DNY 	NY-DNY
Régiók közötti vándorlás	NY-DNY 	NY-DNY 	NY-DNY

	Ideiglenes vándorlás		
	1984–1988	1989–1993	1994–1997
Összes vándorlás	NY-DNY 	NY-DNY 	NY
Régiók közötti vándorlás	NY-DNY 	NY 	NY

A régióon belüli vándorlásoktól eltekintve, kizárólag a régiók között vándorlókat figyelembe véve, továbbra is a nyugatra áramlás domináns. A régióhatárokat átszelő ideiglenes jellegű vándorlásoknál 1994–1997 között a nyugati vektor erőteljesebbé vált. E módosulás talán tendenciaváltozás kezdetét jelzi, de jómagam azon feltételezést tartom reálisabbnak, hogy ez esetben átmeneti ingadozást tapasztalhatunk csupán, és vissza fog állni a nyugat-délnyugati irányultság. A 11. tábla alapján megállapítható az is, hogy az ország egészét tekintve az állandó és ideiglenes vándorlások alapvető irányaiban nincs jelentős eltérés. (Közel sem biztos, hogy vizsgálódásunk előtti időszakokban ez mindig így volt.)

Az ország egésze után a következő elemzési szintünk az egyes régiók vándorlási súlypontjaiból kibontakozó irányok lehetnek. A távolságok elemzésénél használt területi bontáshoz hasonlóan, ez esetben is elkülönítjük a megyék közötti mozgásokat, az összes régióon belüli mozgástól. Először a megyék közötti vándorlások irányait vegyük szemügyre az egyes régió-

ókon belül (lásd a Függelék 3. tábláját). A regionális súlypontok kalkulálása során a régióhatárokat átjárhatatlannak tekintettük. Csakis a régióon belüli megyehatárokat átlépő mozgásokat vettük figyelembe és így a páronkénti súlypontokból kibontakozó irányok a régióon belüli hosszabb távolságú mozgások legjellemzőbbjének tekinthetők. Ezek az irányok kevésbé függenek a régió országon belüli és Budapesthez viszonyított elhelyezkedésétől és többé-kevésbé a régióon belüli relatíve hosszú távú mozgásokat tükrözik vissza. Meg kell jegyezni azonban, hogy a régió alakjától és a regionális központok, nagyvárosok helyétől nem függetlenek ezek az irányok. Megállapítható, hogy az ideiglenes vándorlások súlypontjai egy esetben (Közép-Magyarország) olyan közel kerültek egymáshoz, hogy jellemző irányultságot már nem szabad megállapítani, sőt egy másik esetben (Dél-Alföld) az elvándorlási és odavándorlási súlypont egybeesik. Példa gyanánt Közép-Magyarországról elmondható, hogy elvándorlási súlypontjai, a vizsgált időszak vége felé haladva, nyugatabbra található az odavándorlási súlypontoknál, így a keletre tartó, elsősorban az agglomerációs gyűrűbe és keleti határterületekre áramlás a jellemző. A Függelék 3. táblázata illusztrálja, hogy Közép-Magyarországon, 1989-től az állandó vándorlások keleti iránya válik jellemzővé, ami azért nem elképzelhetetlen, mert ez esetben Budapest és az agglomerációs gyűrű Pest megyében található része közötti kapcsolatról van elsősorban szó, nevezetesen a szuburbanizációs folyamat tömegesség szemszögéből domináns volta tükröződik, ebben az első pillantásra meglepőnek látszó irányultságban. Az irány kialakulása nyilván összefügg a régió alakjával is, nevezetesen Pest megye Cegléden túli délkeleti irányú kiszögellésével, valamint a fő kibocsátó Budapestnek a régió középpontjától való nyugatabbra elhelyezkedésével. Általános összefüggés az, hogy a Dunán inneni régiókon belüli *állandó* vándorlások irányaiban is masszívan felismerhető a nyugati komponens, az ideiglenes vándorlásoknál kibontakozó még ennél is jellemzőbb déli vektor mellett. Az állandó vándorlások délnyugati iránya az egész időszak alatt stabil volt a három Dunától keletre fekvő régióban. A dunántúli régiókban stabil irányultsága a dél-dunántúli állandó jellegű vándorlásoknak volt: nevezetesen a nyugati. Nyugat-Dunántúlon északira, Közép-Magyarországon pedig keleti irányúra módosultak a jellemző áramlások. Közép-Dunántúlon az irányok szórtsága jellemző. A kezdeti délkeleti irányt fokozatosan déli, majd nyugati váltotta fel, ami talán arra utal, hogy a Budapesthez való közelséghez képest Győr-Moson-Sopron és Vas megyék centrumainak közelsége jelentősebb szerepet játszhatott a régióon belüli megyék között vándorlók döntéseiben, amennyiben eltekintünk a régióon belül ható motívumoktól. Az *ideiglenes* vándorlások irányultsága a Dunán innen dominánsan délies. Dél-Dunántúlon és Közép-Dunántúlon megmaradt az ideiglenes vándorlások délies iránya, bár Dél-Dunántúlon az irányultság fokozatos nyugatra tartását sem nehéz észrevenni. Nyugat-Dunántúlon viszont a korábban jellemző déli helyett az áramlás északi irányúvá vált. Közép-Magyarországot nyugatias irányultság jellemezte 1993-ig. Az 1994-1997 közötti időszakban az elvándorlási és odavándorlási súlypontok „sajnos” olyannyira közel estek egymáshoz, hogy a korábbiakhoz képest ellentétesre fordult irányt nem tekinthetjük jellemzőnek.

Az állandó és az ideiglenes vándorlási irányokat a stabilitásuk szempontjából összehasonlítva arra a következtetésre jutottunk, hogy a Dunától keletre fekvő régiókban az irányok alig változtak a vizsgált időszak folyamán. Közép-Magyarország köztes helyzetben van. A gyakori iránymódosulásokkal jellemezhető póluson a dunántúli régiók helyezhetők el. A Nyugat-Dunántúlon tapasztalható permanens iránymódosulások igen jelentős régióon belüli fluktuációra utalnak, melyet talán a pezsgő gazdasági élet válthatott ki (Csapó T. 1994, 1998).

Az egyes régiókon belüli összes vándorlás (megyék közötti és megyén belüli együtt) irányait mutatja be a Függelék 4. táblája. A megyék közötti és a megyén belüli vándorlások „összemosása” természetesen módosította a Függelék 3. táblájában bemutatott irányokat, melyek egyértelműen szórtabbá váltak. Amennyiben a Függelék 4. tábláját összevetjük a Függelék 3. táblájával, akkor a Dunán inneni régiókban továbbra is a délnyugati irányú állandó jellegű áramlás a jellemző, azonban Észak-Magyarországon a vélhetően dominánsan délkeleti irányú megyén belüli mozgások miatt, az összes vándorlás iránya 1989-től tisztán déli lett. Közép-Magyarországon, Közép-Dunántúlon és Nyugat-Dunántúlon a megyék közötti és a megyén belüli vándorlások irányai alapvetően ugyanazok. E megállapítás nem érvényes Dél-Dunántúlra, hiszen a megyék közötti mozgások nyugati iránya teljesen eltér a vélhetően keleti irányultságú megyén belüli mozgásoktól, így az összes vándorlások irányának végső eredője az 1994–1997-es időszakra délivé vált. A három vizsgált időszak folyamán, az irányultságok gyakori módosulása Közép-Magyarországra és Közép-Dunántúlra volt jellemző. Az ideiglenes vándorlások irányának nagyfokú szórtsága és gyakori időbeli változása tűnik ki, a Függelék 4. táblázatából. A Nyugat-Dunántúlon például közel 180 fok a kezdeti és a végső időszak irányai közötti eltérés.

4.8. Szóródás

Általános értelemben a súlypontokkal szemben többféle kifogás (bírálat) merülhet fel. Az első ilyen lehet, hogy a súlypontok önmagukban annyira tömör középértékek, hogy a vizsgált jelenség területi eloszlásáról semmit sem mutatnak. Az így vélekedőknek annyiban igazuk van, hogy egy súlyponttal önmagában valóban nem lehet sokat kezdeni. Leírhatjuk, hogy hol van, esetleg térképre visszük, de ennél messzebb nemigen juthatunk. A probléma feloldásához nyilvánvalóan viszonyítási pontokat kell keresnünk. Természetes lehetőségként adódik a nevezetes székhelyekkel való egybevetés. Ezen túlmenően kitüntetett pontokkal (például az ország közepe Pusztavacs) is egybevetethetjük, az esetünkben egyetlen pár mondhatni árva vándorlási súlypontot. További összevetési lehetőség a népességi súlypont, vagy az ország településeinek geometriai középpontja. Amennyiben kihasználjuk ezeket a viszonyítási lehetőségeket, akkor már találtunk kapaszkodókat, de a vizsgált jelenséghez magához a súlypont módszerrel még mindig nem jutottunk elég közel. A leírás túl az elemzéshez – megítélésünk szerint – kétféle út kínálkozik. Az első a dinamizálás. Az egyetlen időpontra, időszakra vonat-

kozó súlypontpárt, más időpontra, időszakra is kiszámítjuk, vagyis időben terjesztjük ki a vizsgálódásunkat. Ezáltal a jellemző irányok módosulásaira, átlagos vándorlási távolságok változásaira következtethetünk. (A vándorlási súlypontok esetén, azok „mozgásának” mértékéből és irányából újabb összefüggések birtokába juthatunk.) Az elemzéshez vezető második út az analízis, mely esetünkben egyben a területi részletezettség kiterjesztését jelenti, vagyis hogy kiszámoljuk a regionális súlypontokat, megyei súlypontokat és akár az ennél kisebb területegységeket is.¹⁹ A kétféle elemzési út bejárása után a térképi ábrázolás révén mód van látványos összekapcsolásukra, és ezáltal egyfajta szintetizálásra is.

A súlypontokkal kapcsolatos *második* kifogás az, hogy mivel a súlypontok tulajdonképpen súlyozott számtani átlagok, ezért a statisztikai átlagokhoz hasonlóan, önmagukban nem nyújtanak képet a vizsgált jelenség súlypont körüli elhelyezkedéséről. Esetünkben ez a vándorló alnépesség vándorlási súlypontok körüli szóródását jelenti. Többféle módszer ismert a súlypont körüli elhelyezkedés jellemzésére (*Tekse K. 1962*). Ezek közül a gyakorlatban végül is a Bachi-féle „d” standard távolságot számították ki (*Bene L.–Tekse K. 1966*) a népességi súlypontok vizsgálata során, így azért, hogy viszonyítási lehetőségek legyenek, jómagam is ezt a módszert alkalmaztam a szóródás megállapítására.

$$d = \left\{ \frac{\sum_{i=1}^n m_i [(x_i - \bar{x}_i)^2 + (y_i - \bar{y}_i)^2]}{\sum_{i=1}^n m_i} \right\}^{\frac{1}{2}} \quad (4)$$

A „d” távolság a vándorlási súlypont és az egyes települések négyzetes távolságai – a népességszámokkal súlyozott – átlagának négyzetgyöke. A „d” távolsággal jelzett népességi súlypont körüli szóródás 1900-ban 132,8 km, 1930-ban 129,1 km, 1949-ben 128,3 km és 1960-ban 126,6 km volt Magyarországon. A csökkenő tendenciát *Bene Lajos és Tekse Kálmán (1966)* a különböző típusú súlypontok egymáshoz közeledésével, és a városok gyorsabb ütemű népesség növekedésével hozták kapcsolatba. Sajnos az 1990. évi népszámlálási adatok alapján végzett súlypont számítás során a szóródás kiszámítása nem történt meg. A városodási folyamat folytán, 1960 után is növekedett a városok száma és népessége, így vélhetően a „d” távolság csökkenési tendenciája is folytatódott. Amennyiben ezt a feltételezést elfogadjuk, akkor a szóródás is tovább kellett hogy csökkenjen. Becslésünk szerint, az 1990. évi népességi súlypont szóródása hozzávetőlegesen a 120 és 125 km közötti tartományban helyezkedhetett el valahol.

A vándorlóknak az össznépesség területi elhelyezkedéséhez viszonyított területi selektivitása folytán, az országos odavándorlási és elvándorlási súlypontok szóródásának magasabbnak kell lenniük a népességi súlypont körüli szóródásnál. (A 12. tábla első sorában nem is találunk 120 km-nél kisebb értékeket.)

¹⁹ Meg kell jegyezni, hogy a megfelelő területegység kiválasztásához céljaink letisztult meghatározása elengedhetetlenül szükséges.

Korábban a vándorlási súlypontok és a népességi súlypontok közötti távolság összevetése során feltételeztük, hogy országos méretekben az állandó vándorlás területi szelektivitása, csak 1994-től nagyobb az ideiglenes vándorlásnál. Nagyobb szelektivitás esetén várhatóan az állandó vándorlások súlypontjai körüli szóródásnak is magasabbnak kell lenniük, mint az ideiglenes vándorlásokénak. Az országos súlypontok szóródásainak kiszámításával igazoltuk, hogy nem csak 1994 után, hanem a vizsgált időszak egészében *magasabb volt az állandó vándorlások szóródása*, tehát magasabb volt az állandó vándorlók területi elhelyezkedésének szelektivitása is (lásd a 12. táblát).

Minden vizsgált időszakra, az állandó és ideiglenes vándorlások vonatkozásában is érvényes – az összes vándorlást figyelembe véve –, hogy *az elvándorlási súlypontok körüli szóródás magasabb, mint az odavándorlási súlypontok körüli szóródás*, bár az idő előrehaladtával a különbség egyre csökken. Az elvándorlási súlypontok körüli magasabb szóródás arra utal, hogy a kibocsátó települések egyenetlenebbül helyezkednek el az ország területén. Az érem másik oldalaként, a befogadó települések és az általuk reprezentált területek elhelyezkedése koncentráltabb.

A régiók közötti vándorlások országosan összesített súlypontjait tanulmányozva továbbra is érvényes, hogy az elvándorlási súlypontok körüli szóródás a magasabb, és időben a különbség csökken. Meg kell jegyezni, hogy az elvándorlási és odavándorlási súlypontok páronkénti különbségei jóval magasabbak a regionális mértékű vándorlásokénál, amennyiben az összes vándorlásokkal vetjük egybe azokat. (Érdekes azonban az, hogy 1993-ig magasabb az ideiglenes vándorlási súlypontok szórása.)

Mivel jóval kisebb területegységekre vonatkoznak, ezért érthetően jóval kisebbek, a 12. tábla harmadik típusának feltüntetett, az egyes régiókon belüli megyék közötti vándorlási súlypontok körüli szóródások. 1994-ig az odavándorlási súlypontok körüli szóródás magasabb volt, mint az elvándorlási súlypontok körüli szóródás. 1994-től az elvándorlási súlypont körüli szóródás nagyobb lett, mint az odavándorlási súlypont körüli szóródás, ami indokolja az 1994–1997 közötti időszak kivételessége miatti elkülönítését. A régióon belüli megyék közötti vándorlások oda- és elvándorlási súlypontjainak esetén, egyaránt megfigyelhető, hogy az ideiglenes vándorlások szóródása volt magasabb.

12. Országos belföldi vándorlási súlypontok szóródása 1984–1997 (méter)

Típus	Odavándorlási súlypont					
	állandó			ideiglenes		
	1984–1988	1989–1993	1994–1997	1984–1988	1989–1993	1994–1997
Összes vándorlás	126 941	126 746	125 575	123 467	123 250	123 973
Régiók közötti vándorlás	109 317	112 016	112 727	117 973	113 631	112 700
Régióon belüli megyék közötti vándorlás*	39 862	40 136	40 323	42 632	40 513	41 021

Típus	Elvándorlási súlypont					
	állandó			ideiglenes		
	1984–1988	1989–1993	1994–1997	1984–1988	1989–1993	1994–1997
Összes vándorlás	132 900	129 958	127 140	126 315	126 362	124 810

Régiók közötti vándorlás	127 921	122 674	118 209	122 792	120 111	114 921
Régióon belüli megyék közötti vándorlás*	41 903	41 451	40 089	43 856	43 163	40 965

*Az egyes régióon belüli megyék közötti vándorlási súlypontok szóródásának számtani átlaga.

A Függelék 5. táblázata az egyes régiókban regisztrált vándorlások súlypontjai körüli szóródás mértékét mutatja be. A területek méretéből adódóan magától értetődő, hogy az egyes régiók vonatkozásában a szórások kisebbek kell hogy legyenek az országos vonatkozásban számított értékeknél. A regionális súlypontok szóródásait tanulmányozva generális összefüggésnek tekintendő, hogy a megyék között vándorlók súlypontjainak kisebb a szórása, mint a régióon belüli összes vándorló figyelembevételével kiszámított súlypontok esetén. A régiók sokszínűsége miatt eltűnnek az általános, minden régióra érvényes összefüggések. Az elvándorlási súlypontok körüli szóródás néhol nagyobb, néhol kisebb, mint az odavándorlási súlypontok körüli szóródás. Az állandó vándorlási súlypontok szóródásai hol nagyobbak, hol kisebbek az ideiglenes párjuknál.

A vándorlók területi elhelyezkedését egy pontpárba sűrítő súlypontok legnagyobb szórását az Észak-Alföldön, Dél-Alföldön és Nyugat-Dunántúlon találjuk. Észak-Magyarországnak, Dél-Dunántúlnak, Közép-Dunántúlnak hasonló nagyságú értékeit a nagyságrendekkel kisebb, és egyben Magyarországon a legkisebb szórást felmutató Közép-Magyarország követi. A régióknak a szórások nagyságrendje szerinti sorrendjében nagyvonalakban visszatükröződik a régiók területi nagyságának, és a kiterjedésük mértékének a sorrendje is, ami nem véletlen, hiszen az északi-déli, és kelet-nyugati kiterjedés együttesen is befolyással bír a szórás nagyságrendjére. Abból a célból, hogy a területnagyság hatását negligáljuk, a legnagyobb északi-déli, illetve keleti-nyugati koordináták közötti távolság felével elosztottuk a Bachi-féle „d” standard távolságokat, így tisztább, a területi kiterjedés hatásától független szóródási mutatókhoz jutottunk (lásd a Függelék 6. tábláját). A viszonyítással vélhetően homogénebb, tehát összehasonlíthatóbb területi sorokkal találjuk szembe magunkat. A generális összefüggés nem változott meg. A megyék között vándorlók súlypontjainak szóródása továbbra is kisebb, mint a régióon belüli összes vándorlók súlypontjainak szóródása. A régiók fentebb vázolt sorrendisége azonban majdnem teljesen megváltozott. Közép-Magyarországon továbbra is a legcsekélyebb szóródást találjuk, de a korábban közepes szóródást mutató Észak-Magyarország egyértelműen a kis szóródást mutató régiók közé került ugyanúgy, mint a korábban „átlagos” Dél-Dunántúl. A szórás nagyságrendje szerint rendezett sor középső szegmensében a két alföldi régió, Dél-Alföld és Észak-Alföld helyezhető el. A legnagyobb szóródást Nyugat-Dunántúlon és Közép-Dunántúlon tapasztalhatjuk.

A Függelék 6. táblázatából leolvasható, hogy az azonos jellegű (állandó vagy ideiglenes) odavándorlási és elvándorlási súlypontok körül szinte azonos szórásokat találunk. Egyetlen kivétel fedezhető fel e szabályszerűség alól. Közép-Magyarországon a Budapest és Pest

megye közötti vándorlásoknál 1989-től tűnik fel, hogy az állandó jellegű elvándorlási súlypontok szóródása jóval kisebb, mint az állandó jellegű odavándorlási súlypontoké. Ez azt jelenti, hogy az indulók területileg koncentráltabban helyezkednek el, mint az érkezők. Vélhetően nem tévedünk nagyot, ha e jelenség okát a szuburbanizációs folyamatban találjuk meg.

V. FŐBB KÖVETKEZTETÉSEK

A vándorlást sokan és sokféleképpen határozták meg. Ahány szerző és megközelítés, annyi definíció-kísérlet olvasható a témával foglalkozó szakirodalomban. Nem kívántunk e dolgozatban egy teljesen új fogalmat megalkotni, mindössze arra tettünk kísérletet, hogy megadjuk az általunk ismert meghatározások lényegét.

A vándorlás fogalmának alapvető vonása a *mozgás*, mely az élő és élettelen világra egyaránt jellemző. A mozgás után a mobilitást tekintjük a legáltalánosabb fogalomnak, amely viszont már csak az élő természetre vonatkozik. A *mobilitás* mozgékonyt jelöl. Két fajtáját különböztethetjük meg: térbeli és társadalmi mobilitást. Az élővilág minden fajára jellemző a mozgékonyt és/vagy térbeli mozgás, azonban a társadalmi mobilitás kizárólag a társadalmakba szerveződő emberiség specifikumának látszik. *Térbeli mobilitáson* a népesség helyváltoztató mozgását értjük. A *vándorlás (migráció)* a térbeli mobilitás egyik formája, a településen belüli költözés, az ingázás, a turizmus és egyéb mellett. Végeredményben *vándorláson a népesség adminisztratív határt átlépő lakóhely-változtatását értjük.*

A vándorlások elmaradhatatlan, vándorlókon kívüli elemei a következők (*Nemes Nagy J. 1998a*): 1. *elvándorlás helye* (területe), 2. *odavándorlás helye* (területe), 3. a fenti két elemet elválasztó *határ(ok)*, 4. a küldő és fogadó területek közötti földrajzi *távolság(ok)*, 5. *irány.*

Ez az öt elem egyértelműen meghatározza az önmagában vett vándorlást. A vándorlást vándorlók végzik, akik sok szállal kapcsolódnak természeti és társadalmi környezetükhöz.

A vándorlások, a településen belüli költözések és az ingázások azonos tőről fakadó, egymással konkuráló jelenségek. Emiatt a mennyiségek vizsgálatánál és megítélésénél torz képet kaphatnánk, ha csak a vándorlások áramának változását jellemeznénk, és eltekintenénk a településeken belüli költözések, valamint az ingázások hatásától.

A településeken belüli költözések volumene az 1960-as évek közepéig körülbelül fele volt a vándorlások együttes számának, az 1980-as évtized első felében ugyanannyi lett, majd később meg is haladta azt. A településen belül költözők növekedésével párhuzamosan emelkedett a napi ingázók száma is. Tehát kijelenthető, hogy amíg az 1950–1960-as éveket a vándorlások dominanciája jellemezte, addig a következő két évtizedben a településeken belüli költözések és a napi ingázások együttes mennyisége nagyobb lett, ezáltal az utóbbi két mozgásforma vált jellemzőbbé. A vázolt folyamatokat regisztrálták, ugyanakkor a térbeli mobilitás tanulmányozása súlypontjaiban nem következett be fordulat. Továbbra is az egyre kisebb jelentőségű települések közötti vándorlások megfigyelése és elemzése maradt a statisztika és a kutatások centrumában. A fentiek ismeretében megállapíthatjuk, hogy *a településen belüli költözéseket* – mint kuta-

tási témát – *nem a jelentőségének megfelelő mértékben kezelték Magyarországon, az utóbbi két évtizedben.* (Az ingázásokról ugyanez nem mondható el.)

A vándorlások indokait nyomozva egyaránt jogosultsága van a makro- és a mikroszintű megfigyelésnek és elemzésnek (Daróczy E. 1985; L. Rédei M. 1985b). Az összmennyiségek változásainak okait nyomozva, azonban a makroszint a megfelelő vonatkoztatási keret.

Az 50-es évek vége, 60-as évek eleje nagyarányú vándormozgalmának *makroszintű okai* között találjuk az iparosítást, a tömeges munkaalkalmakat teremtő beruházásokat, a mezőgazdaság kollektivizálását, melyek nagyarányú városba áramlást indukáltak. E mozgásokat erősítette a városokat a falvak ellenében preferáló politikai hatás is. Ebben az időszakban külön-külön és együtt is, a vándorlás volt az urbanizáció és a társadalmi mobilitás legjelentősebb közvetítő mechanizmusa (*Sárfalvi Béla 1965*). A vándorlások volumenének folyamatos csökkenésében szerepe volt a decentralizált ipartelepítésnek, az életkörülmények lassú területi nivellálódásának, a településegysítéseknek. A vándorlások volumenének csökkenésében szerepet játszhatott az is, hogy a modern urbanizáció modelljének második szakaszához ért Magyarország, mely az első szakasszal ellentétben, nem jár viharos faluból városba özönléssel (*Enyedi Gy. 1988; 1996b*). A 80-as évekre is jellemző a vándorlások volumenének lassú csökkenése. Ez 1988 után felgyorsul, elsősorban az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások nagyságának erőteljes esése miatt. Az erőteljes csökkenés valószínűleg összefüggésbe hozható azzal a megfigyeléssel, hogy a beruházások és az építőipar látványos visszaesése miatt feleslegessé váltak a távolsági ingázók, akiknek ideiglenes lakóhelye a munkahelyük közelében volt (*Dövényi Z. 1993; Enyedi Gy. 1994*). A zuhanás további indoka lehet, hogy a hatvanas-hetvenes évekhez képest a nyolcvanas évek végére a statisztikailag megragadható társadalmi mozgások lelassultak, sőt az első gazdaságra épülő társadalomszerkezet szinte megmerevedett (*Harcza I. 1994*). A főmunka és a túlmunka együttese, térbeli mobilitást gátló tényező lehetett. (A zuhanásban bizonyosan szerepe volt az egyébként kötelező lakcímbejelentés terén is tapasztalható állampolgári fegyelem lazulásának.)

Hatalmas politikai, gazdasági, társadalmi átalakulás történt Magyarországon, azonban a térbeli mobilitás összömege – mintha mi sem történt volna – tovább csökkent, sőt a csökkenés zuhanásba csapott át. Vajon miért nem növekedett a térbeli mobilitás összömege? Az elmúlt évtizedekben az tapasztalhattuk Magyarországon – és nem csak itt (*HAMPL, M.– KÜHNL, K. 1993*) –, hogy „nagy változásokra” a népesség szinte mechanikusan növekvő térbeli aktivitással reagált, tehát a térbeli mobilitás mennyiségének növekedése, a változásoknak egyfajta indikátora volt. A nyolcvanas évek végén kezdődő átalakulásra azonban nem volt válasz. Pontosabban fogalmazva volt, csak éppen ellenkezője az addig tapasztaltaknak. Az állandó vándorlásokon kívül az összes többi térbeli mobilitási forma mennyisége zuhanni kezdett. *A térbeli mobilitás indikátor funkciója tehát működött, csak éppen a várttal ellentétes irányban.*

Lényeges magyarázó faktorok rejlenek a lakásrendszer és a munkaerőpiac vonatkozó időszakban történt változásaiban. Az 1989 óta zuhanó térbeli mobilitás *lakáshellyel* kapcsola-

tos magyarázatai, az alábbiakban foglalhatók össze (Farkas E. J. 1997; Hegedős J.–Tosics I. 1998):

1. Az új lakások építése drasztikusan visszaesett.
2. Az átalakulás során a depressziós térségekben épült ingatlanok, a piaci viszonyok között egyértelműen leértékelődtek. Az ingatlanárak a piaci viszonyoknak megfelelően esni kezdtek, ezáltal is gátolva az elköltözési szándékok megvalósulását (Bajka G.–Kormos I.–Kutas J. 1997; E. Zamárdi I. 1998).
3. Az önkormányzati törvény után, az állami tulajdonú lakásállomány döntő része az önkormányzatok tulajdonába került. E lakásokat az önkormányzatok többségében a bennlakó bérlőknek adták el.

A munkaerőpiaci változások közül a gazdasági visszaeséssel együttjáró legfontosabb tényező a munkanélküliség felszínre kerülése, szétterülése és tömegessé válása volt (Fóti J. –Illés S. 1992; Dövényi Z. 1993). A magyar munkanélküliség nagyrészt az egész országra szétterülő strukturális munkanélküliség, amely önmagában jelentős gátja az elvándorlásoknak (Demers, F. –Demers, M. 1994). A munkaerőpiaci változások *nem gyakoroltak közvetlenül kimutatható hatást az állandó vándorlások volumenére. Az ideiglenes vándorlásokra és ingázásokra viszont igen.* A távolsági ingázók számának csökkenése, az ideiglenes vándorlások volumencsökkenésében jelentkezett, a munkanélkülivé vált napi ingázók miatt pedig az ingázások száma mérséklődött.

Az urbanizáció mennyiségi oldala a városodás folyamata töretlenül folytatódott, ami azonban nem a vándorlások, hanem a várossá nyilvánítások folyamánya volt a transzformációs időszak előtt és után is (Tóth J. 1987; Szigeti E. 1997), ugyanúgy, mint ahogy a társadalmi mobilitás mélyben zajló folyamatai sem változtak meg drámai módon, sőt az átalakulás a feltételezettnél kevésbé érintette a társadalmi átrétegződést (Andorka R. 1995). Így a migráció, az urbanizációt és a társadalmi mobilitást közvetítő jellege is háttérbe szorult, hiszen sarkosan fogalmazva alig volt amit közvetíteni lehetett volna.

A területi mobilitás elemei, főleg az ideiglenes vándorlás és a településen belüli költözés, növekedésnek indultak. A 90-es évek második felében sem szakadt meg ez a folyamat, így kijelenthetjük, hogy tartós tendenciamódosulásnak vagyunk szemtanúi. Megállapíthatjuk, hogy az átmenet kiváltotta hatás (a területi mobilitás egyes elemeinek zuhanása) 1988-tól 1994-ig tartott és a 90-es évek közepétől egy minőségileg új szakasz kezdődött, mely vélhetően az Európai Unióhoz való csatlakozásunkig, illetve a személyek szabad áramlását gátló derogációs időszak végéig tarthat.

A dekomponálás (kettős standardizálás) során, nem a belső vándorlások mennyiségének változásait tárgyaltuk, hanem az abszolút számok és az arányszámok különbségeinek összetevőkre bontása volt a vizsgálódásunk tárgya. Nem oksági magyarázattal szolgáltunk, hiszen a különbségek változását egy zárt rendszeren belül mindössze két tényezőre vezettük vissza. Az analízis alapján megállapítottuk, hogy a vándorlási gyakoriságok változásából eredő kompo-

nensnek, jóval nagyobb szerepe volt a vándorlások mennyiségi különbségeinek és az arányszámok különbségeinek magyarázatában, mint a népességszám és korösszetétel együttesének módosulásából eredő komponensnek.

Az állandó vándorlások nemek szerinti összetételét enyhe nőtöbblet jellemzi. Az ideiglenes vándorlások masszív férfitöbblete viszont eltűnt a 80-as évek végére, sőt 1990-től az ideiglenes vándorlásoknál is a nők túlsúlya tapasztalható.

Az 1960. évi állapotok szerint, 100 férfi 964-szer vándorolt volna élete folyamán, míg 100 nő csak 641-szer. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy ez idő tájt a férfiak voltak mobilabbak. A férfiak mozgékonyasága csökkenésének intenzitása azonban jelentősebb volt, és harminc év után a két nem között már nem találunk különbséget, sőt az 1999-ben megfigyelt adatokból számított értékek szerint, már a nők vándorolnak többe életük folyamán (100 nő 360-szor, 100 férfi csak 321 alkalommal). Az állandó vándorlók között kiegyensúlyozott képet találtunk a két nem vonatkozásában. Ugyanez a viszonylagos stabilitás nincs meg az ideiglenes vándorlóknál. 1960-ban az ideiglenes vándorlás még közel kétszer jellemzőbb a férfiakra, mint a nőkre. Igaz csökkenő különbséggel az 1970. és az 1980. évekre is érvényes a fenti állítás, azonban az 1980-as évtized végén 1990-es évtized elején gyökeresen megváltozott a helyzet. A lakcímbejelentési rendszerre épülő belföldi vándorlási statisztika alapján számított mutatók szerint, már az ideiglenes vándorlások típusában is *mozgékonyabbak a nők*. A vándormozgalmakon belüli dominanciájukhoz ma már nem férhet kétség.

A vándorlási egységek, vagyis az együtt vándorló személyek számbavétele, a magyarországi teljeskörű adatgyűjtések megoldásra váró adóssága, vagy – ha más oldalról nézzük – továbbfejlesztési lehetősége.

A kutatás fő célja az volt, hogy az individuális adatgyűjtési és tárolási szintre építve, eredeti eljárásokat alkalmazó összesítésekkel, csoportszintű adatokat képezzünk és elemezzük azokat. A nagysággal kapcsolatos fő összefüggés az, hogy a tagszám növekedésével párhuzamosan egyre csökken a települések között együtt költözők aránya, tehát *minél több ember vándorol együtt, annál kisebb lesz előfordulási gyakoriságuk*. Kijelenthető, hogy a legjellemzőbb forma az egyedül vándorlás volt Magyarországon 1996-ban. A vándorlási egységek 77%-a egyedüli, 23%-a csoportos költözés. A nagyságrendek kissé félrevezetőek lehetnek, amennyiben azt a kérdést vizsgáljuk, hogy mekkora az egyedül, vagy együtt költözés nagyságrendje az egyes vándorlók körében. Az 1996-ban 141 ezer egyedül lakóhelyet változtató személy már nem 77%-át, hanem csak 67%-át alkotja az összes lakóhelyet változtatónak (közel 209 ezer fő). Így a csoportos mozgás az egyes vándorlók 33%-ára jellemző. Tehát *az állandó vándorlók kétharmadára az egyéni, egyharmadára a csoportos mozgás a jellemző*.

1996-ban, a vándorlási egységek mindössze 5%-át nem lehetett besorolni az integrált család- és háztartástípusok valamelyikébe („Egyéb összetételűek”), tehát nagy valószínűséggel állítható, hogy a már megalkotott és a statisztikai gyakorlatban alkalmazott család- és háztartástípusok alkalmas keret a vándorlási egységek vizsgálatához is. A „Több családból álló” vándor-

lási egységekre vannak egyedi esetek, de a nagyságrendjük elenyésző (0,02%). Úgy tűnik, *ha együtt vándorolnak az emberek, akkor ezt egy családból álló közösségekben teszik*, és ez az egy család a szűk családmaggal egyezik meg. Országos méretekben 9%-os részesedéssel bír az „Egy szülő gyermekkel” típus a közösen vándorlók között. Ez nem különbözik az összes háztartásban 1996-ban mért arányuktól (10,4%).

A súlypontszámítás olyan *területi elemzési módszer*, melyhez tömegek kellene. Ez a tömeg lehet emberek sokasága, de bármi másféle abszolút mennyiség is. A vándorlási súlypontok a népességi súlypontok egyik változataként foghatók fel. Alkalmazkodva a vándoráramlások természetéhez, a migrációt magát nem egy, hanem két súlyponttal tudjuk csak megragadni: az elvándorlási, illetve az odavándorlási súlyponttal. Végeredményben a vándorlási súlypontok nem mások, mint az elvándorlók és odavándorlók területi megoszlásának középértékei. A súlypontszámítással kiegészíthetők a helyi és kistérségekre vonatkozó ismereteink, de úgy vélem, hogy e módszerrel nagy területeket érdemes vizsgálni. Ahhoz, hogy igazán látványos eredmények születhessenek, megfelelően hosszú időtáv is szükséges.

Az állandó és az ideiglenes *országos vándorlási súlypontok* elkülönülnek egymástól, továbbá igen közel helyezkednek el a Pest megyei Csévharaszt község területén található 1990. évi népességi súlyponthoz. Azonban mégsem pontosan ugyanott vannak. Ebből arra lehet következtetni, hogy *létezik területi szelektivitás egyrészt a küldő és fogadó települések között, másrészt a vándorló alnépesség területi elhelyezkedése sem egyszerűen az egész népesség területi elhelyezkedésének reprezentatív mintája*. A fentebb jelzett kétfajta szelektivitás azonban igen kicsi és mértéke az idő folyamán egyenletesen csökkent.

A *régiók között vándorlók súlypontjainak* népességi súlyponthoz mért távolságai reprezentálta területi szelektivitás jóval nagyobb volt, mint a megfelelő országos érték. Amennyiben a súlypontok dinamikáját vesszük szemügyre, vagyis az időbeli alakulásukat tanulmányozzuk, akkor a szelektivitás csökkenése és a megtett távolságok folyamatos rövidülése figyelhető meg.

Az egyes *régiókon belül az elvándorlási és odavándorlási súlypontok*, az országos súlypontokhoz képest sokkal közelebb helyezkedtek el egymáshoz. Ennek következtében az irányok megállapítása gyakran esetlegessé vált. A régióon belüli vándorlások nem rendeződtek jellemző áramlásokká.

Az állandó jelleggel vándorlók országos súlypontjainak *páronkénti távolságai* 7500 m, 5200 m és 3200 m voltak az 1984–1988, 1989–1993 és az 1994–1997 közötti években, melyek nem igazán nagy távolságok. Azonban, még így is többszöröse az állandó vándorlók által átlagosan megtett út hossza az ideiglenes vándorlókéhoz képest (2100 m, 3000 m és 1200 m). A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy *az állandó vándorlók hosszabb utat tesznek meg a fizikai térben*. Az ideiglenes vándorlásokra jellemző rövidebb távolságot magyarázhatja az a tény, hogy a munkavállalási céllal ideiglenesen is bejelentkező, otthonuktól messze élő távolsági ingázók száma radikálisan csökkent. A tanulási és lakáscélokhoz kapcsolatos ideiglenes vándorlások távolsága pedig vélhetően korábban is rövidebb volt. Nyitó hipotézisünk (az egyre markánsabbá váló terü-

leti különbségek növelni fogják a mozgási távolságokat) országos szinten nem igazolható az állandó vándorlások viszonylatában. Az állandó jelleggel vándorlók egyre rövidebb távolságokat tettek meg. A régiók tanulmányozása annyiban árnyalja ezen általános képet, hogy mindössze Közép-Magyarország és Nyugat-Dunántúl esetében figyelhető meg némi távolságnövekedés 1994–97 között. Az ideiglenes vándorlások viszonylatában 1989–93 között, az egész országban igazolható a távolságnövekedés, azonban 1994–97 között a távolságok már az 1984–88 közötti értékeknél is kisebbek. Regionális viszonylatban újra Nyugat-Dunántúl „lóg ki” a sorból, hiszen 1988 és 1994 után is nőtt az ideiglenes vándorlók által megtett út a régió belül.

A távolság után a másik rendezettségi térparaméter, az *irány* szemrevétele nélkülözhetetlen a migráció vizsgálata során. Az odavándorlások súlypontjai *országos* viszonylatban nyugatra helyezkednek el az elvándorlások súlypontjaitól, tehát *a vizsgált időszakban az állandó és ideiglenes vándorlások domináns iránya nyugatra tartó*. Kiegészítésként hozzá lehet tenni e megállapításhoz, hogy egy halovány déli komponens is kimutatható a jellemző nyugati irány mellett. Az 1994–1997 közötti időszakra az ideiglenes vándorlások legjellemzőbb iránya tisztán nyugatra mutató lett. Az állandó vándorlásoknál igen stabilnak mondható nyugat-délnyugati irányultságot fedezhettünk fel, mely „jellegéhez méltóan” nem változott meg az átmenet éveiben. A régió belüli vándorlásoktól eltekintve, kizárólag a *régiók között* vándorlókat figyelembe véve, továbbra is a nyugatra áramlás domináns.

A súlypontokkal kapcsolatos kifogás az, hogy mivel a súlypontok tulajdonképpen súlyozott számtani átlagok, ezért a statisztikai átlagokhoz hasonlóan, önmagukban nem nyújtanak képet a vizsgált jelenség súlypont körüli elhelyezkedéséről. Esetünkben e hiányosságot a vándorló alnépesség vándorlási súlypontok körüli *szóródásának* kiszámításával orvosolhatjuk. Az országos súlypontok szóródásainak kiszámításával igazoltuk, hogy a vizsgált időszak egészében *magasabb volt az állandó vándorlások szóródása*, tehát nagyobb volt az állandó vándorlók területi elhelyezkedésének szelektivitása, mint az ideiglenes vándorlóké.

Minden vizsgált időszakra, az állandó és ideiglenes vándorlások vonatkozásában is érvényes – az összes vándorlást figyelembe véve –, hogy *az elvándorlási súlypontok körüli szóródás magasabb, mint az odavándorlási súlypontok körüli szóródás*, bár az idő előrehaladtával a különbség egyre csökken. Az elvándorlási súlypontok körüli magasabb szóródás arra utal, hogy a kibocsátó települések egyenetlenebbül helyezkednek el az ország területén. Az érem másik oldalaként, a befogadó települések és az általuk reprezentált területek elhelyezkedése koncentráltabb.

BEFEJEZÉS

A kerek egész dolgozat érdekében, befejezésül a jövőbeli *tervezett kutatási irányokat* szeretném felvázolni, tudván azt, hogy a tervek közül nagyon sok tényező összjátéka eredményeként valósulnak meg egyesek, és szorulnak háttérbe más témák. Az alább felsorolandó pontok számozása nem fejez ki fontossági sorrendet.

1. Számszerűsítésre vár a nemzetközi vándorlások belöldi vándorlások mennyiségére gyakorolt, ez idáig még csak igen nagy valószínűséggel feltételezett hatása. Jelentős nagyságrend kimutatása esetén, érdemes lenne részleteiben (*Frey, W. H. 1995*) is megvizsgálni e témát.
2. A múltból előreszámítás módszere (*Illés S.–Hablicsek L. 1996*) alkalmazható a belső vándorlások tanulmányozása során is. A módszer felhasználásával egy kezdő időponttól kiindulva, bizonyos feltételek érvényesülése esetén, összegzett formában lenne kimutatható a belső vándorlásoknak, a népesség területi elhelyezkedésére és összetételére gyakorolt multiplikátor hatása.
3. A vándorlástörténeti kutatás nem lenne előzmények nélküli Magyarországon. Az első, és tudomásom szerint egyetlen, országos felmérés viszonylagosan kis elemszámú volt (*L. Rédei M. 1994c*), és a két vizsgált születési évjárat vonatkozásában regionális reprezentativitást biztosított. A helyi felvételek, vagy a más célból készült felvételek kiegészítő pontjaiként szereplő vándorlástörténeti kérdésekből származó eredmények érvényességi tartománya korlátozott. A kutatási irány megjelenése és az eseménytörténeti elemzés módszereinek ugrásszerű fejlődése adná a keretet ahhoz, hogy a 2001. évi népszámlálást követő reprezentatív adatfelvételek sorába önállóan, esetleg az aktivitástörténethez kapcsolódva, vándorlástörténeti kutatás is megvalósulhasson.
4. A kiscsoportos vándorlás és költözés problematikája igen régóta érdekel. Némi előrelépés már történt ebben a kutatási témában, és nem lenne haszontalan továbbhaladni (*Illés S. 1993, 1998*). A vándorlási egységek évenkénti előállításának már nincs elméleti akadálya, szerencsés esetben két-három év múlva, egy újabb táblasorozattal gazdagodhat a Demográfiai évkönyv. A csoportos vándorlások feltárásával nem lenne célszerű befejezni e témakör művelését, hiszen a csoportos településeken belüli költözések településtípusonkénti megismerése is hasonlóan izgalmas kutatási feladat.
5. A településen belüli költözés, a térbeli mobilitás össz mennyiségének egyre növekvő szeletét foglalja el. A belső vándorlások volumenének csökkenésével párhuzamosan, a településen belüli költözések száma folyamatosan növekedett Magyarországon, és az 1990-es évtizedben már jelentősebb tömegeket érint, mint az állandó és ideiglenes

vándorlások külön-külön. Ugyanakkor a téma kutatása még mindig a belső vándorlások mögött kullog. [Ez nem csak nálunk van így (Pooley, C. G.–Turnbull, J. 1996).] A mennyiségeken túl a költözők összetétele is érdekes lehet. Tapasztalható-e körükben feminizálódási tendencia? A korszerkezetük, családi állapot szerinti megoszlásuk hasonlít-e a belső, vagy akár a külső vándorlókéhoz? Vajon milyen összefüggések érvényesülnek megyék szerint, régiók szerint, a települési lejtő mentén? Léteznek-e távolságokkal és/vagy irányokkal kapcsolatos sajátosságok? Ezek mind megválaszolásra váró kérdések lehetnek.

6. Közel sem biztos, hogy a térbeli mobilitás és azon belül különösen a vándorlás jelenlegi mértéke (lásd a harmadik fejezet 7. tábláját) üdvözlendő lenne Magyarországon. Sőt, egyes esetekben – gondoljunk csak a munkanélküliek területi elhelyezkedésére – az elmozdulás hiánya kifejezetten konzerválja a helyi feszültségeket. Az alacsony szintű vándorlások leglényegesebb okai feltárásán már túljutott a kutatás (E. Zamárdi I. 1998; Nemes Nagy J. 1998b), azonban a gyakorlati problémák megoldásához szükséges lehetőségek feltárása, és a potenciális intézkedések hatásait felmérő tanulmányok – tudomásom szerint – még nem készültek. Márpedig az Európai Unió csatlakozásunk folyamata után nem látszik előnyösnek az, hogy egy vándorlási tapasztalatok nélküli ország polgárai – bizonyos átmeneti időszak után – az európai munkaerőpiac szereplői lesznek. Vajon tudnak (tudunk) élni a felmerülő lehetőségekkel?

IRODALOMJEGYZÉK

- Acsádi György (1956)* A népesség belső vándorlása. Statisztikai Szemle, 1956. május. 451–462. p.
- Acsádi György–Varga István (1964)* Vándorlás. In Szabady Egon (szerk.): Bevezetés a demográfiába. Budapest, 1964, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 393–460. p.
- Akerman, Sune (1976)* Theories and methods of migration research. In Runblom, Harald–Norman, Hans (eds.): From Sweden to America. A history of emigration. Minneapolis-Uppsala, 1976, 19–75. p.
- Andorka Rudolf (1970)* A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Magyarországon. II. kötet Budapest, 1970, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 107–127. p. /Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei 30. kötet./
- Andorka Rudolf (1995)* A társadalmi mobilitás változásai 1973-tól 1992-ig. Statisztikai Szemle, 1995, 2. szám, 101–120. p.
- Árvay János–Vértes András (1994)* A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya Magyarországon. Statisztikai Szemle, 1994. 7. szám 517–529. p.
- Babbie, Earl (1995)* A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest, 1995. 89–107. p.
- Bajka Gábor–Kormos Imre–Kutas János (1997)* Ózd és környéke foglalkoztatási gondjainak enyhítési lehetőségei. In Munkácsy Ferencné (szerk.) Foglalkoztatás, szociális gondok. Munkatudományi tanulmányok, h. n. 1997, 89–202. p.
- Bakó Ferenc (1988)* Kanadai magyarok. Budapest, 1988, Gondolat Kiadó, 319 p.
- Balogh Sándor (1988)* Magyarország külpolitikája 1945–1950. 2. kiad. Budapest, 1988, 77–131. p.
- Baranyai István (1993)* A háztartás- és családtípusok integrálása. Statisztikai Szemle 1993. 12. sz. 965–976. p.
- Bastide, Henri–Girard, Alain (1974)* Mobilité de la population et motivation des personnes: un enquête auprès du public. I.-II.-III. Population 1974, No. 3. 589–607. p. ; No. 4–5. 743–769. p. ; No. 6. 1071–1096. p.
- Belinszki Eszter (1997)* A munka nemesít? Elméleti magyarázatok a nők munkaerőpiaci helyzetéről. Szociológiai Szemle, 1997. 1. szám 133–153. p.
- Bene Lajos (1961)* Magyarország népességi súlypontja. Demográfia 1961. 1. sz. 91–102. p.
- Bene Lajos–Tekse Kálmán (1966)* Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon 1900–1960. Budapest, 1966, 65. p. /KSH Népeségtudományi Kutató Csoport Közleményei, 9. köt./
- Bene Lajos (1975)* A belső vándorlások három évtizede. Demográfia, 1975. 2–3. szám 253–269. p.
- Berényi István (1992)* Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 164 p. /Földrajzi tanulmányok 22. kötet./
- Berényi István (1997)* A szociálgeográfia értelmezése. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1997, Egyetemi jegyzet 135 p.
- Bertalan László (szerk.) (1987)* Magyarázat, megértés és előrejelzés. Tömegkommunikációs Kutató Központ, Budapest, 1987. 213–268. p.
- Bies Klára–Tekse Kálmán (1980)* Migration and settlement: 7. Hungary. Laxenburg, 1980, International Institute for Applied Systems Analysis, 99 p.
- Birindelli, A. M.–Bonifazi, C. (eds) (1993)* Impact of migration in the receiving countries. Italy. Geneva, 1993, CICRED Committee for International Cooperation in National Research in Demography – IOM International Organization for Migration, 109 p.
- Blum, Alain–Gorce, Gilles–Thélot, Claude (1985)* Mobilité sociale et migration géographique. Population, 1985, 397–434. p.
- Bogue, D.–Arriaga, E.–Anderton, D.–Rumsey, G. (eds) (1993)* Readings in Population Research Methodology vol. 4. Nuptiality, Migration, Household, and Family. Research Social Development Center Chicago, 1993. 681 p.
- Bóhm Antal–Pál László (1979)* Bejáró munkások. Budapest, 1979, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 325 p.
- Bóhm Antal–Pál László (1985)* Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma. Budapest, 1985, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Kossuth Könyvkiadó, 169 p.
- Bóhm Antal (1997)* Ingázás tegnap és ma. Budapest, 1997, MTA Politikai Tudományok Intézete, 90 p. /Politikatudományi Műhelytanulmányok, 8. köt./
- von Breska, Eric–Brusis, Martin–Giering, Claus–Inotai, András–Wohlfeld, Monika (1998)* Costs, benefits and chances of Eastern enlargement for the European Union. Gütersloh, 1998, Bertelsmann Foundation Publishers, 75 p.
- Brym, Robert (1993)* Csehszlovákia, Magyarország, Litvánia, Lengyelország és Oroszország emigrációs potenciálja. In Sik Endre (szerk.) Útkeresők. Budapest, MTA PTI, 1993, 9–17. p. /MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutató Csoport Évkönyve, 1992/

- Compton, Paul Alwyn (1971)* Some aspects of the internal migration of population in Hungary since 1957. Budapest, 1977/1. 293 p. /Publications of the Demographic Research Institute No. 33./
- Courgeau, Daniel (1980)* Analyse quantitative des migrations humaines. Paris, 1980, Masson, 1–27. p. /Collection d'anthropologie physique. num. 2./
- Courgeau, Daniel (1984)* Relation entre cycle de vie et migrations. *Population*, 1984. No. 3. 483–512. p.
- Courgeau, Daniel (1988)* Méthodes de mesure de la mobilité spatiale. Migration internes, mobilité temporaire, navettes. Paris, 1988, INED, 301 p.
- Csapó Tamás (1994)* Az urbanizációs folyamat és sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon. Szombathely, 1994, Uniprint KFT, 180 p.
- Csapó Tamás (szerk.) (1996)* Átalakulás Vas megyében. Tények – esélyek. Szombathely, 1996, MTA Regionális Kutatások Központja – Vas Megyei Önkormányzat, 424 p.
- Csatári Bálint (1996)* A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége. (Kistérségi folyamatok és a területfejlesztési politika lehetséges beavatkozási térségtípusai Magyarországon.) Kecskemét, 1996, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, 32 p.
- Cséfalvai Zoltán (1993)* Felharmadolt ország. *Valóság*, 1993. 7. szám 1–17. p.
- Cséfalvai Zoltán (1994)*: A modern társadalomföldrajz kézikönyve. Budapest, 1994, IKVA Könyvkiadó, 366 p.
- Cseh–Szombathy László (1979)* Családszociológiai problémák és módszerek. Gondolat, Budapest, 1979, 403 p.
- Csepeli György – Örkény Antal (1998)* Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról. *Szociológiai Szemle*, 1998. 3. sz. 3–35. p.
- Csernák Józsefné (1976)* A nőtlen és a hajdon népesség házasságkötési életkorának vizsgálata házassági táblák alapján. *Demográfia* 1976. 2–3. sz. 131–183. p.
- Dányi Dezső (1962)* A beruházások hatása a belső vándorlásra. *Demográfia*, 1962. 4. szám 554–558. p.
- Daróczi Eta (1981)* A belföldi vándorlás intenzitásának és térbeli szerkezetének változásai Magyarországon 1960–1978 között. *Demográfia*, 1981. 1. szám 37–72. p.
- Daróczi Eta (1985)* Népeségvándorlás az európai országokban. In Káposztás Ferenc (szerk.) A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Budapest, 1985, 65–80. p. /KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási jelentései 25. kötet/
- Daróczi Etelka (1998)* Pest megye növekvő vándorlási forgalma. In Illés Sándor–Tóth Pál (szerk.) *Migráció*. (Tanulmánygyűjtemény) I. kötet, Budapest, 1998, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 245–256. p.
- Demers, Fanny–Demers, Michel (1994)* Barriers to labour mobility on structural unemployment. *Konjunkturpolitik*, 1994, No. 3–4. 279–303. p.
- Detrekői Ákos–Szabó György (1995)* Bevezetés a térinformatikába. Budapest, 1995, Nemzeti Tankönyvkiadó, 250. p.
- Domanski, Henrik (1995)* Social mobility barriers in six East European countries: Basic continuity. *Polish Sociological Review*, 1995, No. 4. 303–324. p.
- Dövényi, Zoltán (1993)* Unemployment as a new phenomenon of the transition. In Zoltán Hajdú (ed.) *Hungary: society, state, economy and regional structure*. Pécs, 1993, Centre for Regional Studies, 185–208. p.
- Dövényi Zoltán (1997)* Adalékok a Magyarországon élő „idegenek” területi megoszlásához. In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.) *Migráció és politika*. Budapest, 1997, Politikai Tudományok Intézete, 97–105. p. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutató Csoport Évkönyve, 1996/
- Dövényi Zoltán–Herman Kok–Kovács Zoltán (1998)* A szuburbanizáció, a lokális társadalom és a helyi önkormányzati politika összefüggései a budapesti agglomerációban. In Illés Sándor–Tóth Pál (szerk.) *Migráció*. (Tanulmánygyűjtemény) I. kötet, Budapest, 1998, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 229–237. p.
- Ehrlich Éva–Révész Gábor (1994)* Várakozások és valóság. *Közgazdasági Szemle*, 1994. 3. sz. 192–213. p.
- Ekéné Zamárdi Ilona (1994)* Népesedési folyamatok. In Perczel György–Tóth József (szerk.): *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. ELTE Budapest, 1994, Egyetemi jegyzet, 83–109. p.
- Ekéné Zamárdi Ilona (1998)* Városba vándorlás az 1990-es évek közepén. In Illés Sándor–Tóth Pál Péter (szerk.) *Migráció*. (Tanulmánygyűjtemény) I. kötet, Budapest, 1998, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 215–227. p.
- Elster, Jon (1995)* A társadalom fogaskerekei. *Osiris-Századvég*, Budapest, 1995. 182 p.
- Enyedi György (1988)* A városnövekedés szakaszai. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó, 115 p.
- Enyedi György (1993)* Társadalmi – területi egyenlőtlenségek és területi politika Magyarországon. In Enyedi György (szerk.): *Társadalmi – területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest, 1993, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 9–21. p.
- Enyedi György (1994)* Területfejlesztés, regionális átalakulás. *Társadalmi Szemle*, 1994. 8–9. szám 133–139. p.
- Enyedi György (1996a)* Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Budapest, 1996, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 138 p. /Ember – Település – Régió/
- Enyedi, György (1996b)* Urbanization under socialism. In Andrusz, Gregory–Harloe, Michael–Szelényi, Iván (eds.) *Cities after socialism. Urban and regional change and conflict in-post socialist societies*. Oxford, 1996, Blackwell Publishers 100–118. p.

- Erdősi Ferenc (1985)* Az ingázás területi-vonzáskörzeti szerkezete Magyarországon. *Demográfia*, 1985. 4. szám 489–498. p.
- Erdősi Ferenc (1992)* A telekommunikáció mint a tér legyőzésének különleges eszköze. Relativizálódhat-e a földrajzi távolság és helyzet a telematika által? *Földrajzi Közlemények*, 1992. 3–4. sz. 163–179. p.
- Faluvégi Albert–Komjáthy Józsefné (1995)* Kistérségi vonzáskörzetek. (A regionális térszerkezet jellemzői az átmenet éveiben.) Budapest, 1995, Központi Statisztikai Hivatal, 118 p.
- Faluvégi Albert (1996)* A térinformatika alkalmazása a statisztikai munkában. *Statisztikai Szemle*, 1996. február. 135–142. p.
- Farkas E. János–Szabó Márta (1994a)* Az önkormányzati bérlakásban élők lakásviszonyai (I). *Statisztikai Szemle*, 1994. 3. szám 197–213. p.
- Farkas E. János–Szabó Márta (1994b)* Az önkormányzati bérlakásban élők lakásviszonyai (II). *Statisztikai Szemle*, 1994. 4–5. szám 285–297. p.
- Farkas E. János–Szabó Márta (szerk.) (1994c)* Lakásminőség, lakáshoz jutás. Budapest, 1994. 55 p. /KSH Társadalomstatisztikai Füzetek 2. szám/
- Farkas E. János (1997)* Az önkormányzati lakások privatizációja, 1996. *Statisztikai Szemle*. 1997. 12. szám 1062–1064. p.
- Fazekas Károly (1997)* Válság és prosperitás a munkaerőpiacon. (A munkanélküliség regionális sajátosságai Magyarországon 1990–1996 között.) *Tér és Társadalom* 1997. 4. szám 9–24. p.
- Fehér István (1988)* A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó, 231 p.
- Fokkema, C. M.–de Jong Gierveld, J.–Nijkamp, Peter (1993)* Internal elderly migration: An exploration of the literature. Mimeo, Paper presented at the Seventh Annual Conference of the European Society for Population Economics, Budapest, June 3–5, 1993, 37 p.
- Fóti János (1985)* Az ingázás prognosztizálásának feladatai és lehetőségei. In Káposztás Ferenc (szerk.): A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Budapest, 1985, 207–217. p. /KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási jelentései 25. kötet/
- Fóti János–Illés Sándor (1992)* A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai. Budapest, 1992. 89 p. /KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási jelentései 43. kötet/
- Frey, W. H. (1995)* Immigration impacts on internal migration of the poor: 1990 census evidence for US States. *International Journal of Population Geography*, 1995. No. 1. 51–67. p.
- Gábor R. István (1991)* Második gazdaság – modernitás – dualitás. Tegnap jövöképeink mai szemmel. *Közgazdasági Szemle*, 1991. 11. szám 1041–1057. p.
- Galasi Péter (1994)* A munkaerőpiac gazdaságtana. Budapest, 1994, Aula Kiadó 153 p.
- Gellén József (1978)* Migrációs modellek. In Orosz István–Tokody Gyula (szerk.): Egyetemes történeti tanulmányok. 12. kötet Debrecen, (KLTE), 1978, 157–184. p.
- Gidai Erzsébet (1994)* Magyarország a XXI. század küszöbén. *Magyar Tudomány*, 1994. 2. sz. 431–442. p.
- Giza, Anna (1998)* The intention to migrate in the migrant households. In Frejka, Tomas – Okólski, Marek – Sword, Keith (eds.) *In-depth studies on migration in Central and Eastern Europe: the case of Poland*. United Nations, New York and Geneva, 1998, 135–143. P. /United Nations Economic Commission for Europe – United Nations Population Fund, Economic Studies No. 11./
- Gosling, P. L. A. (1979)* Population redistribution: patterns, policies and prospects. In Hauser, P. M. (ed.): *World population and development. Challenges and prospects*. Syracuse University Press, 1979, 403–439. p.
- Gyurgyák János (1997)* Szerkesztők és szerzők kézikönyve. Budapest, 1997, Osiris Kiadó, 540 p. /Osiris kézikönyvek/
- Haaga, John–Keely, Charles–Reed, Holly (1998)* (eds.) *The demography of forced migration. Summary of a workshop*. Washington DC, 1998, National Academy Press, 29 p.
- Hablicsek László–Tóth Pál Péter (1995)* A nemzetközi vándorlás hatása a magyarországi népesség számának alakulására 1994–2010 között. In Sik Endre és Tóth Judit (szerk.): *Táborlakók diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1995. Budapest, 1996. 161–179. p.
- Hampl, Martin–Kuhnl, Karel (1993)* Migratory trends in former Czechoslovakia. *Geographica*, 1993. vol. 1. 53–71. p. /Acta Universitatis Carolinae./
- Harcza István (1987)* Vándorlás, mobilitás, keresetalakulás. (Az 1983.évi társadalmi mobilitás és jövedelmi vizsgálat alapján.) Budapest, 1987, KSH, 86 p. /Társadalomstatisztikai Közlemények/
- Harcza István (1991)* Családok önvédelmi helyzetben. *Közgazdasági Szemle*, 1991. 3. szám 307–319. p.
- Harcza István (1994)* Társadalmi tagozódás, mobilitás. *Hírlevél*, 1994. 1. szám KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 1–2. p.
- Hegedűs József–Tosics Iván (1994)* Lakáspolitiká a 90-es években. *Társadalmi Szemle*, 1994. 8–9. szám 140–153. p.

- Hegedűs József–Tosics Iván (1998)* A közép-kelet-európai lakásrendszerek átalakulása. Szociológiai Szemle, 1998. 2. szám 5–31. p.
- Hoffmann Istvánné (1981)* Lakáskörülmények. Budapest, 1981, Kossuth Könyvkiadó, 276 p.
- Hovy, Bela–Zlotnik, Hania (1994)* Europe without internal frontiers and international migration. New York, 1994, United Nations, 19–42. p. /Population Bulletin of the United Nations, vol. 36./
- Hunya Gábor (1981)* Napi ingázás Magyarországon. Földrajzi Közlemények 1981. 2. szám 128–139. p.
- Illés Sándor (1993)* Vándorlási egységek a Pásztóra költözők körében. Demográfia 1993. 4. szám 454–463. p.
- Illés Sándor (1994)* Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben? Budapest, 1994, 120 p. /KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 50. kötet/
- Illés Sándor (1995)* A területi mobilitás volumenének változásai. Statisztikai Szemle, 1995. július, 543–645. p.
- Illés Sándor–Hablicsek László (1996)* A külső vándorlások népességi hatásai Magyarországon 1955–1995 között. Budapest, 1996, 93 p. / KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 58. köt./
- Illés Sándor–Nagy Orbán (1998)* A vándorlások vizsgálatának lehetőségei a 2000 körüli népszámlálás és a kapcsolódó adatfelvételek során. In: Kepecs András (szerk.) Népszámlálás az ezredfordulón. Budapest, 1998, KSH, 46–71. p.
- Illés Sándor (1998)* Vándorlási egységek (együtt költöző személyek). In Illés Sándor–Tóth Pál (szerk.) Migráció. (Tanulmánygyűjtemény) I. kötet, Budapest, 1998, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 273–288. p.
- Inotai András (1997)* Útközben. Magyarország és az Európai Unió. Budapest, 1997, Belvárosi Könyvkiadó, 225 p.
- Internal migration of women in developing countries.* UN Publication Sales No. E. 94. XIII. 3. United Nations, New York, 1993, 359 p.
- IUSSP (1958)* Multilingual Demographic Dictionary. English section. Liège, Ordina Editors, 92–101. p.
- Jelentés (1991)* Menekültek. Az üldözések különböző formái. Jelentés a Nemzetközi Humanitárius Kérdések Független Bizottsága részére. Gondolat, Budapest, 1991, 223 p.
- Johnston, R. J. (ed.) (1981)* The dictionary of human geography. Basil Blackwell Publisher Ltd. Oxford, 1981.
- Juhász Judit (1994)* A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás. Demográfia 1994. 1. sz. 32–59. p.
- Kecskés Judit (1998)* A vándorol ige és szócsaládjának eredete, helye a nyelvi rendszerben. In Illés Sándor–Tóth Pál Péter (szerk.) Migráció. Tanulmánygyűjtemény. 1. kötet Budapest, 1998, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 11–14. p.
- Kehrer, Daniel (1992)* Üzlet és kockázat. Történetek azokról, akik mertek. Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó, 277 p.
- Kerteszi Gábor (1997)* A gazdasági ösztönzők hatása a népesség földrajzi mobilitására 1990 és 1994 között. (Település- és körzetszintű elemzés.) Esély, 1997. 2. szám 3–32. p.
- Kiss Éva (1996)* Az egyéni vállalkozások előzményei és területi sajátosságai Magyarországon. Földrajzi Értesítő 1996. 3–4. füzet 253–281. p.
- Kitagawa, Evelyn (1955)* Components of differences between two rates. Journal of the American Statistical Association, 1955, 1168–1194. p.
- Kitagawa, Evelyn (1964)* Standardized comparisons in population research. Demography, 1964. No. 1. 296–315. p.
- Klinger András (1958)* Magyarország népmozgalma a legutolsó években. Demográfia, 1958. 1. sz. 95–108. p.
- Klinger András–Kepecs József (szerk.) (1990; 1992)* A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990. I. kötet KSH Budapest, 1990. 166 p.; II. kötet KSH Budapest, 1992. 248 p.
- Kocsis Károly (1985)* Migrációs folyamatok a Vajdaságban a második világháború után. Földrajzi Értesítő 1985. 4. füzet, 431–454. p.
- Kocsondi András (1995)* Tudományelmélet. 2. füzet Szeged, 1995, JATE Press, 219 p.
- Kok, Herman (1997)* Migration patterns in Hungary: a life course approach. Földrajzi Értesítő, 1997. 1–2. füzet, 47–68. p.
- Korompai Attila (1995)* Regionális stratégiák jövőkutatási megalapozása. Budapest, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 1995, 107 p. /Regionális Tudományi Tanulmányok I. kötet/
- Kovács Jenő (1993)* Magyarország geopolitikai, geostratégiai dilemmái. Társadalmi Szemle, 1993. 1. sz. 80–85. p.
- Kovács Tibor (1985)* A népesség területi mozgásának főbb jellemzői az elmúlt 30 évben és valószínű jövőbeni vonásai. In Káposztás Ferenc (szerk.): A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Budapest, 1985. 19–30. p. /KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási jelentései 25. kötet/
- Kovacsics József (1981)* Történeti demográfiai áttekintés a Kanadába vándorolt magyarokról. Demográfia, 1981. 2–3. sz. 243–269. p.
- Kovacsics József–Kovacsics Józsefné (1996)* Vándorlás. In Kovacsicsné Nagy Katalin–Klinger András (szerk.:) Demográfia Budapest, 1996, KSH – ELTE ÁJTK, 291–307. p.
- Krajkó Gyula–Döbrönte Zoltánné–Mészáros Rezső (1978)* A települések közlekedésföldrajzi helyzete és a népesség mobilitása közötti összefüggés a Dél-Alföldön. Földrajzi Értesítő, 1978. 3–4. szám 415–431. p.
- KSH Jelentés (1957)* Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai. Budapest, 1957. 78 p. /Szociális- és kulturisztikai jelentés 3. kötet/

- Kunz Egon (1997)* Magyarok Ausztráliában. Budapest, 1997, Teleki László Alapítvány. 249 p. /Magyarság-kutatás könyvtára 21. kötet/
- Langerné Rédei Mária (1985a)* A shift-share analízis szakirodalmi áttekintése és alkalmazási lehetőségei a demográfiában. Budapest, 1985, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 67 p. /KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Demográfiai módszertani füzetek 2./
- Langerné Rédei Mária (1985b)* A vándorlások volumenének területek közötti eloszlásáról. Demográfia, 1985. 2–3. szám 308–321. p.
- Langerné Rédei Mária (1986)* A kis térségi népességmozgások. Statisztikai Szemle, 1986. 11. szám 1093–1107. p.
- Langerné Rédei Mária (1988)* A migráció értelmezésének és becslésének lehetőségei. Budapest, 1988, Kandidátusi értekezés, 242 p.
- Langerné Rédei Mária (1989)* Szabályszerűségek és specialitások a magyar kohorszspecifikus vándorlási arányszámok alakulásában. Demográfia, 1989. 1–2. szám 49–77. p.
- Langerné Rédei Mária (1991)* Küldő ország – fogadó ország. Változások a kelet-közép-európai vándorlási folyamatokban. Regio, 1991. 4. sz. 72–90. p.
- Langerné Rédei Mária (1992)* A nemzetközi népességmozgások és hatása a munkaerőpiacra. Munkügyi Szemle, 1992. 6. szám 25–30. p.
- Langerné Rédei Mária (1994a)* Munkanélküliség és migráció. Munkügyi Szemle 1994. 3. szám 26–30. p.
- Langerné Rédei Mária (1994b)* Az 1956–1992 közötti nemzetközi népességmozgások jellemzői Magyarországon. Földrajzi Értesítő, 1994. 1–2. füzet 57–74. p.
- Langerné Rédei Mária (1994c)* Vándorlási életút jellemzők Magyarországon a XX. század második felében. Budapest, 1994. Kézirat, 65 p.
- Langerné Rédei Mária (1999)* A tőke az áru és munkaerő áramlása. In Tóth Pál Péter–Illés Sándor (szerk.) Migráció II. Tanulmánygyűjtemény. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet., Budapest, 1999, 71–82. p.
- Lee, Everett (1966)* A theory of migration. Demography, 1966. No. 3. 47–57. p.
- Leinbach, T. R.–Watkins, J. F.–Bowen, J. (1992)* Employment behavior and the family in Indonesian transmigration. Annals of the Association of American Geographers 1992. No. 1. 23–47. p.
- Lengyel Imre (1993)* A lakossági megtakarítások területi egyenlőtlenségei a közgazdasági elméletek tükrében. In Enyedi György (szerk.): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Budapest, 1993, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 333–358. p.
- Lengyel Márton (1994)* A turizmus általános elmélete. Budapest, 1994, KIT Képzőművészeti Kiadó, 7–38. p. /A turizmus kérdései/
- Lévai Imre (1993)* Nemzetközi migrációs modellek: főbb típusok és trendek. In Tamás Pál–Inotai András (szerk.): Új exodus. A nemzetközi munkaerőáramlás új irányjai. Budapest, 1993, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja – MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 19–39. p.
- Lévai Imre (1999)* A nemzetközi migráció újra-értelmezéséhez. In Tóth Pál Péter–Illés Sándor (szerk.) Migráció II. Tanulmánygyűjtemény. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet., Budapest, 1999, 169–172. P.
- Majone, Giandomenico–Quade, Edward S. (1986)* (szerk.): Az elemzés csapdái. Budapest, 1986, OMFB-SKV 225 p.
- Massey, Douglas (1990)* Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. Population Index, 1990. No. 1. 3–26. p.
- Mérei Ferenc (1996)* Közösségek rejtett hálózata. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, Harmadik kiadás, 351 p.
- Mészáros Árpád (1995)* A népesség területi átrendeződése és települési koncentrációja. Statisztikai Szemle, 1995. július. 533–542. p.
- Mészáros Rezső (1988)* A falusi település térbelisége a lakosság térpályái alapján. Tér és Társadalom, 1988. 1. szám 43–57. p.
- Miltényi Károly (1959)* Népesedéspolitikai jogszabályok. Demográfia, 1959. 2–3. sz. 379–408. p.
- Mozolovszky Sándor (1934)* Nagy-Budapest népességének foglalkozási megoszlása 1930-ban és az ingaszerű vándormozgalom. Budapest, 1934. /Statisztikai Közlemények 72./
- Mulder, H. Clara (1991)* Dynamics in short and long distance migration: age-specific motives. Amsterdam, 1991, Postdoctorale Onderzoekersopleiding Demografie-Paper No. 2. 19 p.
- Mundruczó Györgyné–Graham Stone (1996)* Turizmus. Elmélet és gyakorlat. Budapest, 1996, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 7–37. p.
- Murphy, Michael (1995)* The impact of migration on population composition: The British case. In: Saskia Voets-Jeanette Schoorl–Bart de Bruijn (ed.): Consequences of international migration. NIDI Report no. 44. The Hague, 1995. 207–224. p.
- Nagy Gábor (1996)* A gravitációs modell alkalmazási lehetőségei a településen belüli mozgások tanulmányozására. Tér és Társadalom 1996. 2–3. szám 149–156. p.
- Nemes Nagy József (1987)* A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata. Budapest, 1987. Akadémiai Kiadó, 218 p.

- Nemes Nagy József (1998a) A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba. Budapest, 1998, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 260 p.
- Nemes Nagy József (1998b) Vesztesek – nyertesek – stagnálók. Társadalmi Szemle, 1998. 8–9. szám 5–18. p.
- Nováky Erzsébet–Hideg Éva–Kappéter István (1994) Jövőorientáltság a mai magyar társadalomban. Magyar Tudomány, 1994. 4. sz 431–442. p.
- Nováky Erzsébet (1993) Jövőkutatás és káosz. Magyar Tudomány, 1993. 4. sz. 512–517. p.
- Nultsch, Hans–Gerhard (1968) A népességi súlypontok. Demográfia, 1968. 2. sz. 260–264. p.
- Olson, Mancur (1997) A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet. Budapest, 1997, Osiris Kiadó, 227 p. /Osiris könyvtár, Közgazdaságtan./
- Palló Gábor (1993) Az 1956-os tudosemigraációról. Világosság, 1993. 10. sz. 67–75. p.
- Póczik Szilveszter (1998) Illegális bevándorlás és menekültkérdés a mai Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1998. 4. sz. 34–53. p.
- Pooley, Colin G.–Turnbull, Jean (1996) Migration trends in British rural areas from the 18th to the 20th centuries. International Journal of Population Geography, No. 3. 1996. 215–237. p.
- Popnet (1992) No. 22. International Institute for Applied Systems Analysis.
- Popper, Karl R. (1989) A historicizmus nyomorúsága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 165 p.
- Portes, Alejandro–Böröcz József (1989) Keserű kenyér: A munkaerő nemzetközi migrációjának szociológiai problémái. Szociológia, 1989. 1. szám 11–31. p.
- Pryor, Robin (1971) Internal migration and urbanisation: an introduction and bibliography. Department of Geography, James Cook University of North Queensland, 1971, 177 p. /Monograph Series No. 2./
- Puskás Julianna (1982) Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 638 p.
- Puskás Julianna (1985) Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége. In Tanulmányok a magyar népi demokrácia 40 évéből. Kossuth Kiadó, Budapest, 1985. 236–259. p.
- Puskás Julianna (1991) Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században. Regio, 1991. 4. sz. 22–48. p.
- Ravenstein, E. D. (1885) The laws of migration. Journal of the Royal Statistical Society, June 1885, 167–227. p.
- Ravenstein, E. D. (1889) The laws of migration. Journal of the Royal Statistical Society, June 1889, 241–301. p.
- Rees, Philip–Kupiszewski, Marek (1995) Internal migration and regional population dynamics: A feasibility study for the Council of Europe. School of Geography, University of Leeds, 1995, Leeds, 17 p.
- Rees, Philip–Stillwell, John–Convey, Andrew–Kupiszewski, Marek (1996) Population migration in the European Union. John Wiley and Sons, Chichester, 1996, 390 p.
- Riley, M. W. (1989) Néhány lehetséges tévkövetkeztetés. In Varga István (szerk.): Szöveggyűjtemény az empirikus szociológia módszertanához. MKKE Budapest, 1989, 40–56. p.
- Riley, N. E.–Gardner, R. W. (1993) Migration decisions: the role of gender. In Internal migration of women in developing countries. UN Publication Sales, No. E. 94. XIII. 3 United Nations, New York, 1993, 195–206. p.
- Rogers, Andrei–Castro, Luis J. (1981) Model migration schedules. Laxenburg, 1981, International Institute for Applied Systems Analysis, 1–13. p.
- Root, D. B.–De Jong, G. F. (1991) Family migration in a developing country. Population Studies 1991. No. 2. 221–233. p.
- Sárfalvi Béla (1964) A társadalmi átrétegződésnek és a népesség területi átrendeződésének különféle mechanizmusai. Földrajzi Értesítő, 1964. 4. szám 487–502. p.
- Sárfalvi Béla (1965) A mezőgazdasági népesség csökkenése Magyarországon. Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó, 122 p.
- Sárfalvi Béla (1986) A területi népességmozgás rugói, mennyiségi és minőségi hatásai. Budapest, 1986, Akadémiai doktori értekezés.
- Sárfalvi Béla (1991) Magyarország népességföldrajza. Budapest, 1991, Tankönyvkiadó, 116 p.
- Shryock, Henry S.–Siegel, Jacob S. and Associates (1972): Place of Residence at a Fixed Past Date. In The Methods and Materials of Demography. Washington, DC, U. S. Bureau of the Census, 1972. 646–657. p.
- Sik Endre (1993) Románia emigrációs potenciálja. In Sik Endre (szerk.) Útkeresők. Budapest, MTA PTI, 1993, 19–22. p. /MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutató Csoport Évkönyve, 1992/
- Sik Endre (1998) A migrációs potenciál a mai Magyarországon. Európai Tükör, 1998. 2.sz. 84–106. p..
- Simmons, Alan B. (1995) Consequences of international migration: The Canadian experience. In Saskia Voets–Jeanette Schoorl–Bart de Bruijn (ed.): Consequences of international migration. NIDI Report No. 44. The Hague, 1995. 395–416. p.
- Simon Imre–Tánczos–Szabó László (1976) Az ingavándorforgalom és a migráció néhány területi jellegzetessége Békés megyében. Földrajzi Értesítő, 1976. 2–4. szám 289–299. p.
- Simon László (1962) A belterjes mezőgazdasági termelési ágak hatása a vándorlási mozgalomra Szabolcs-Szatmár megyében. Földrajzi Értesítő, 1962. 1. szám 149–154. p.

- Stark Tamás (1989)* Magyarország második világháborús embervesztesége. Budapest, 1989, MTA Történettudományi Intézet, 89 p. /Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 3. kötet/
- Stark Tamás (1995)* Zsidóság a vészorszakban és a felszabadulás után (1939–1955). Budapest, 1995, MTA Történettudományi Intézete, 90–109. p.
- Sümeghy Zoltán–Kádár Enéh (1998a)* A MAPINFO térinformatikai szoftver alkalmazási lehetőségei az etnikai földrajzi problémák tematikus térképészeti ábrázolásában. In Bottlik Zsolt–Farkas György–Telbisz Tamás (szerk.): A természet- és társadalomföldrajzi szekciókban elhangzott előadások. Geográfus Doktoranduszok II. Országos Konferenciája Budapest 1997. november 21–22. Budapest, ELTE TTK Földrajzi Tan-
székcsoport, 10 p.
- Sümeghy Zoltán (1998b)* A mai Nyugat-Szlovákia területének etnikai térszerkezetében bekövetkezett főbb változások jellemzése az 1910-es és az 1990-es állapot alapján. In Illés Sándor–Tóth Pál Péter (szerk.): Migráció. (Tanulmánygyűjtemény.) Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 147–155. p.
- Szabady Egon (szerk.) (1965)* Magyarország népesedése a két világháború között. Budapest, 1965, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 329 p.
- Szabó A. Ferenc (1991)* A második világháború utáni magyar–szlovák lakosságcsere demográfiai szempontból. Regio, 1991. 4. sz. 49–71. p.
- Szabó A. Ferenc (1992)* Kitántorgott a világba 200 000 emberünk. (Beszélgetés Dr. Juhász Lászlóval az 1956 utáni magyar exodusról.) Hírel, 1992. november 36. p.
- Szászi Ferenc (1993)* Újabb adatok összefüggések a magyarországi lakosság kivándorlásának történetéhez (1945–1989). Nyíregyháza, 1993, 105 p. (MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének Közleményei 3. kötet)
- Szauter Edit (1974)* A belföldi vándormozgalom alakulásának néhány jellegzetessége a felszabadulás után. Területi Statisztika, 1974. 3. szám 295–310. p.
- Szauter Edit (1975)* Új tendenciák a belső vándorlásban. Területi Statisztika, 1975. 5. szám 486–499. p.
- Szigeti Ernő (1997)* Urbanizáció, városhálózat, várossá nyilvánítás. Területi Statisztika 1997. Bemutakozó szám. 66–79. p.
- Szigeti Ernő (1998)* Új községek – új önkormányzatok. Területi Statisztika 1998. 1. szám. 20–33. p.
- Szili Ferenc (1995)* Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába 1860–1914. Kaposvár, 1995, Somogy Megyei Levéltár, 320 p.
- Szónokyné Ancsin Gabriella (1997)* Külföldi bevándorlók és befektetők Szegeden. Tér és Társadalom 1997. 3. szám 143–156. p.
- Szűcs Zoltán (1990)* A népszámlálások család-háztartás fogalmainak változásai. Statisztikai Szemle 1990. 4–5. sz. 325–349. p.
- Tamás Pál–Inotai András (szerk.) (1993)* Új exodus. A nemzetközi munkaerőáramlás új irányai. Budapest, 1993, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja – MTA Világgazdasági Kutató Intézete, 211 p.
- Tardos Róbert (1998)* Szociológiai válaszkísérletek a mikro-makro problémára. Szociológiai Szemle, 1998. 1. szám 3–22. p.
- Tekse Kálmán (1966)* A népesség koncentrációjának jellemzéséről. Demográfia 1966. 4. sz. 564–576. p.
- The feminization of internal migration. Population Newsletter 1991. december, 6–8. p.
- Thirring Lajos (1958)* A magyar népszámlálások családi és háztartási kérdései és adatfeldolgozásai. Demográfia 1958. 2–3. sz. 289–293. p.
- Thirring Lajos (1963)* Magyarország népessége 1869–1949 között. In Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája. Budapest, 1963, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 221–388. p.
- Todaro, Michael (1976)* Internal migration in developing countries. A review of theory, evidence, methodology and research priorities. Geneva, 1976, International Labour Office, 106 p.
- Tóth Ágnes (1993)* Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Kecskemét, 1993, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 221 p.
- Tóth József–Tánczos–Szabó László (1975)* A migráció területi-strukturális analízise (Békéscsaba példáján). Földrajzi Közlemények 1975. 3–4. szám 325–335. p.
- Tóth József (1988)* Urbanizáció az Alföldön. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó, 200 p. /Területi és települési kutatások 3. kötet/
- Tóth József–Trócsányi András (1997)* A magyarság kulturális földrajza. Pécs, 1997, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 224 p. /Pannónia Tankönyvek./
- Tóth Olga (1992)* Erdélyi menekült nők Magyarországon 1989-ben. In Sik Endre (szerk.): Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók. Budapest, 1992, 65–74. p. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1991/
- Tóth Pál Péter (1993)* Nemzetközi vándorlás – Magyarország. Budapest, 1993/3. 89 p. /KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási jelentései 49. kötet/

- Tóth Pál Péter (1997)* Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon, (1988–1994). Budapest, 1997, Püski Kiadó, 238 p.
- Tóth Pál Péter (1998)* Nemzetközi vándorlás és Magyarország. Hírlevél, 1998. 1. sz. 2–4. p. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- UN (1970)* Basic Concepts and Definitions. Census Data on Migration. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Source: Methods of Measuring Internal Migration, Population Studies No. 47. New York, 1970. 1–19. p.
- Vágvölgyi András (1976)* Faluszociológia és a „nem városi” társadalom kutatása a Német Szövetségi Köztársaságban. Szociológia, 1976. 2. szám 304–313. p.
- Vajda Ágnes–Zelenay Anna (1984)* A korral változó lakásmód. In Az ifjúság életkörülményei. Ifjúságstatisztikai Közlemények. KSH Budapest, 1984, 286–306. p.
- Vajda Ágnes–Farkas E. János (1991)* Lakáshelyzet. In Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 1990. Budapest, TÁRKI 131–164. p.
- Valkovics Emil (1979)* A demográfiai elemzés elvei és módszerei I. Budapest, 1979, Kézirat, 645 p.
- Valkovics Emil (1980)* A demográfiai elemzés elvei és módszerei II. Budapest, 1980, Kézirat, 803 p.
- Valkovics Emil (1980)* A disztorzió és a perturbáció nélküli népességstruktúra fogalma és kiszámítási módja kidolgozásának szükségességéről. Demográfia, 1980. 2–3. sz. 267–274. p.
- Valkovics, Emil (1995)* Some considerations on methodological possibilities of quantitative evaluation of the effects of non demographic events on structural transition. Louvain-la-Neuve, Académia/L'Harnattan, 1995. 301–321. p.
- Valkovics Emil (1996)* Hogyan mérhető a különböző halálokok szerepe a halandósági szintkülönbségek kialakulásában? Budapest, 1996. 86 p. /KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Demográfiai Módszertani Füzetek, 7. köt./
- Valkovics Emil (1998)* Kísérlet a belföldi vándorlások x éves korban várható átlagos számának becslésére. In Illés Sándor–Tóth Pál Péter (szerk.): Migráció. (Tanulmánygyűjtemény) I. kötet, Budapest, 1998, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 189–216. p.
- Valkovics Emil–Illés Sándor (1998)* A kettős standardizálás alkalmazásának lehetőségei a belföldi vándorlások elemzésében. Demográfia, 1998. 2–3. sz. 269–284. p.
- Vigh Károly (1998)* A szlovákiai magyarság kálváriája 1945–1948. Budapest, 1998, Püski Kiadó, 159 p.
- Vofkori László (1994)* A társadalmi-területi mobilitás vetületei Székelyudvarhely térségében. Földrajzi Közlemények, 1994. 3–4. szám 211–221. p.
- Vörösmartiné Tajti Erzsébet (1972)* A népességfejlődés dinamikusa. Földrajzi Értesítő 1972. 1. füzet 55–67 p.
- Vukovich György (1986)* Az öregedés társadalmi vonatkozásai Magyarországon. Demográfia, 1986. 2–3. szám 145–168. p.
- Wallace, Claire (1999)* The migration potential of young women from Bulgaria, the Czech Republic and Hungary. (Background study) The Technical Cooperation Centre of IOM, Institute for Advanced Studies, Vienna, 1999, 45 p.
- Winch, Peter (1988)* A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 129 p.
- Wunsch, G. J.–Termote, M. G. (1978)* Introduction to demographic analysis. Principles and methods. New York and London, 1978, Plenum Press, 274 p.
- Zala György (1958)* Ipari dolgozóink ingavándorlása. Demográfia, 1958. 1. szám 108–117. p.
- Zelinsky, Wilbur (1971)* The hypothesis of the mobility transition. Geographical Review, 219–249. p.
- Zielbauer György (1994)* A legújabb kori népvándorlás Magyarországon 1940–1950). Szombathely, 1994, Savaria University Press, 39 p. /Dissertationes Savarienses, 3./

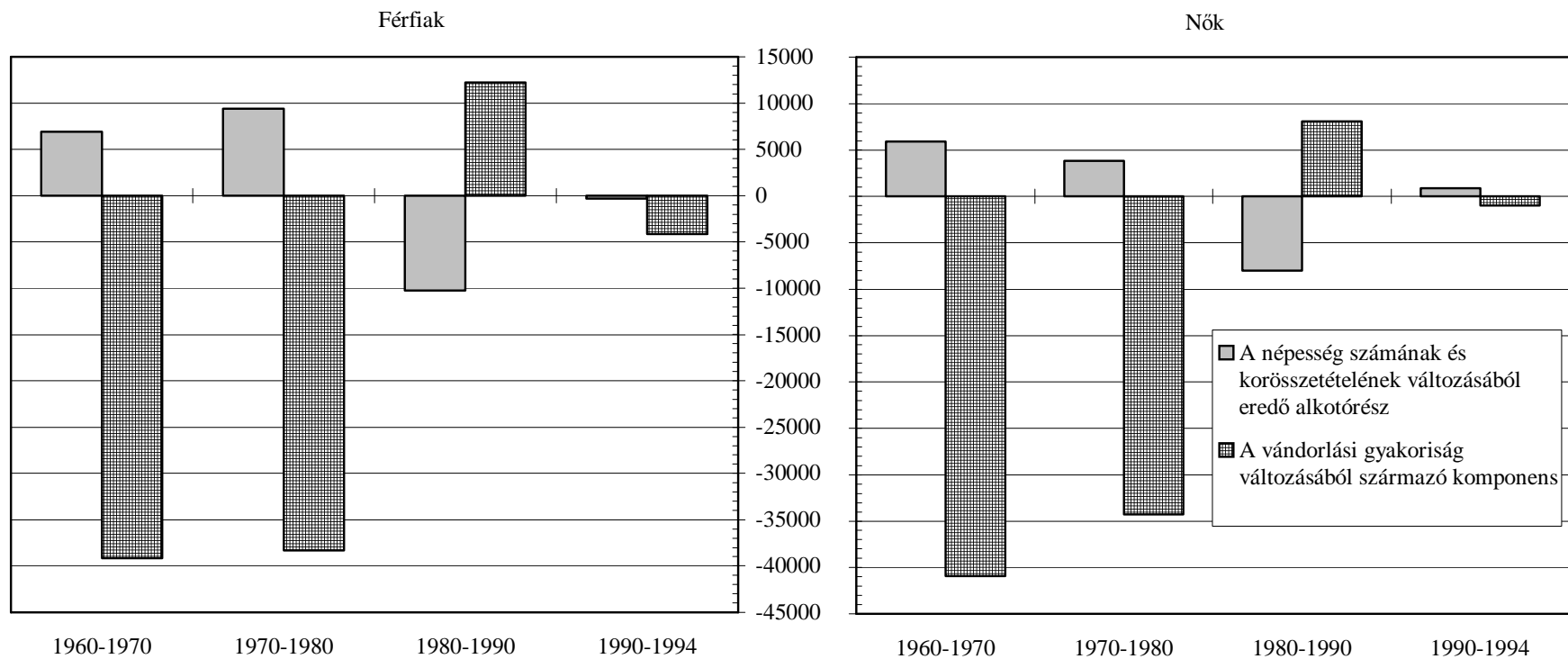
ABSTRACT

In the course of studying human movements in space the volume, balance, structure, intensity, direction, distance, causes and consequences of the movement and the characteristics of migrants are the themes examined most frequently. From among the areas listed above the dissertation is dealing first of all with the changes in the volume, and their presumable reasons.

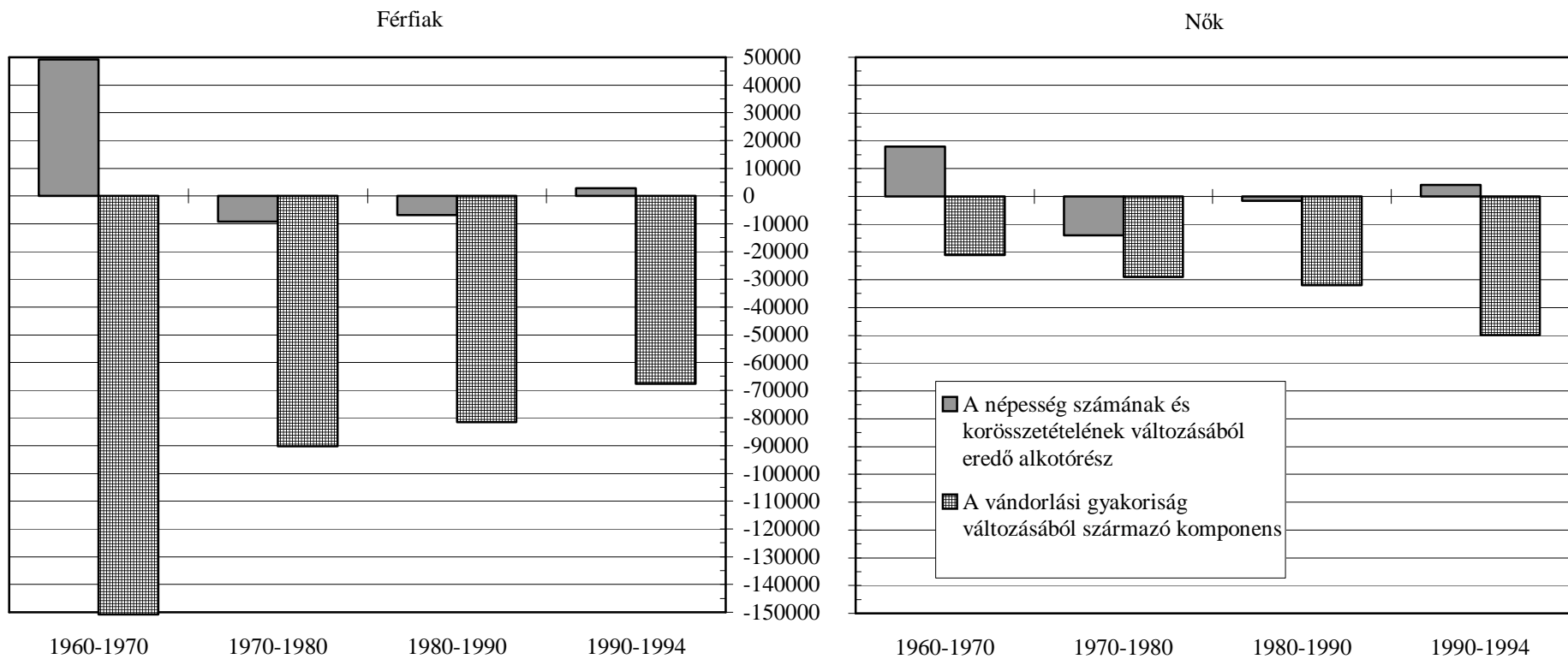
The volume of migrations (both permanent and temporary) have been gradually declining since the late 1950s disregarding smaller fluctuations. It is a well-known trend. There was an enormous political, economic and social metamorphosis in Hungary but the volume of spatial mobility was declining consistently and the decrease even accelerated. Why was it not growing up? The answer to „big changes” was generally increasing migratory movements so far – but Hungarians responded to the transformation with declining spatial mobility. There are three main explanatory factors: work, accommodation, family. In general, the urbanization involves less people (suburbanization is characteristic) and the degree of social mobility decreases (neither mobility routes were got opened nor mobility impediments became more rigid). Thus, an ever smaller number of spatial and social processes are to be intermediated by migration. Generally, the main feature of these – otherwise significant – changes did not generate migratory movements.

The study of migration units is a new statistical and demographic topic. Despite the enormous amount of internal migration data in Hungary there is no direct information on persons moving together. The author tries to examine the validity of Hungarian data of 1996 making use of partial results of a local survey and estimations based on official statistics. The term of migration units stands for those persons who move together in time and their place (address) of origin and destination are the same, too. Integrated family-household types give a reliable frame to classify migration units. In 1996 migrating alone (67%) is more frequent than migrating together (33%). The more persons moving together in a unit the less their share will be. Migration units are essentially composed by nuclear families (married couples, cohabitants with or without children; lone-parent families with child or children).

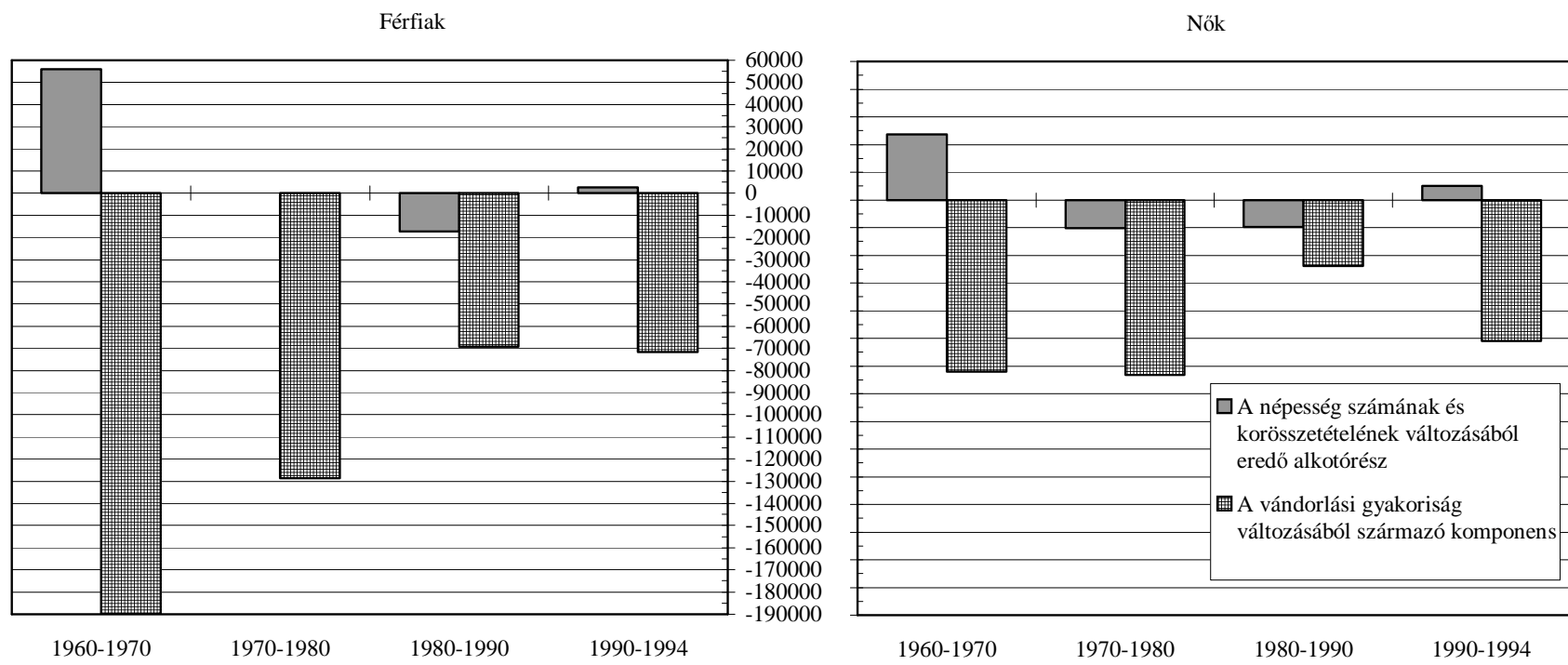
The method of gravity points helps to examine the direction and distance of internal migration. During the transformation period the „average” distance of migration decreased. The slightly diminishing tendency took place parallel with changes in the directions of permanent and temporary migration. The directions became totally westward.

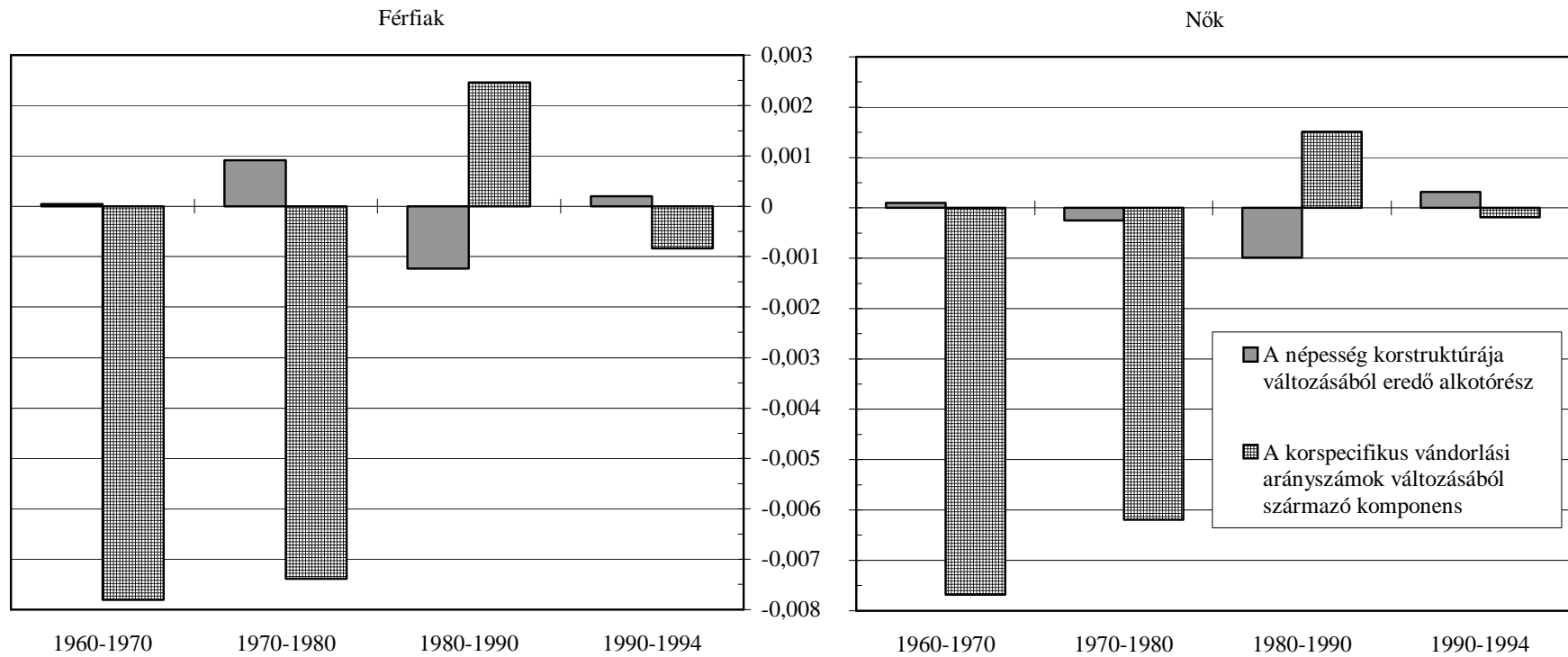
F.I. A népesség számának, korösszetételének és az állandó vándorlások korspecifikus arányszámai változásának szerepe az **állandó vándorlások** számai közötti különbség kialakulásában 1960–1994

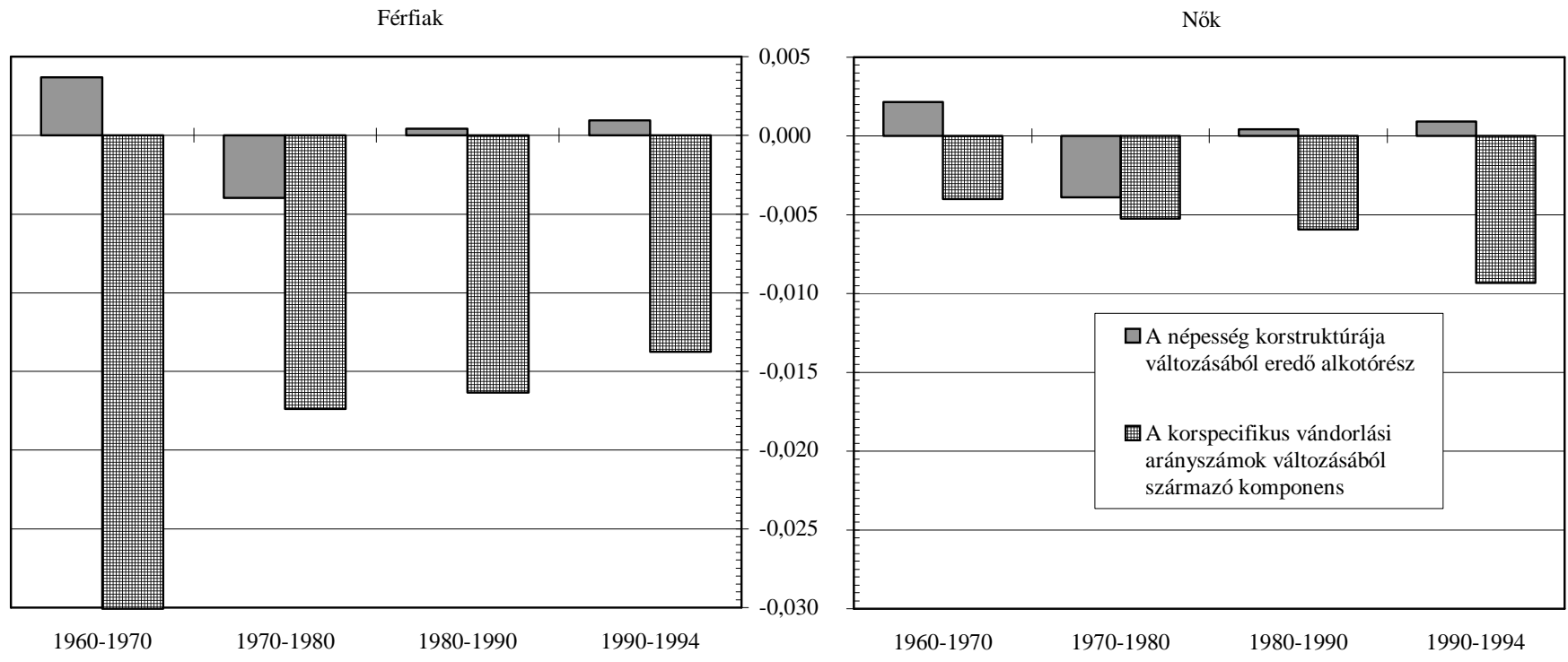
F.II. A népesség számának, korösszetételének és az ideiglenes vándorlások korszpecifikus arányszámai változásának szerepe az **ideiglenes vándorlások** számai közötti különbség kialakulásában 1960–1994

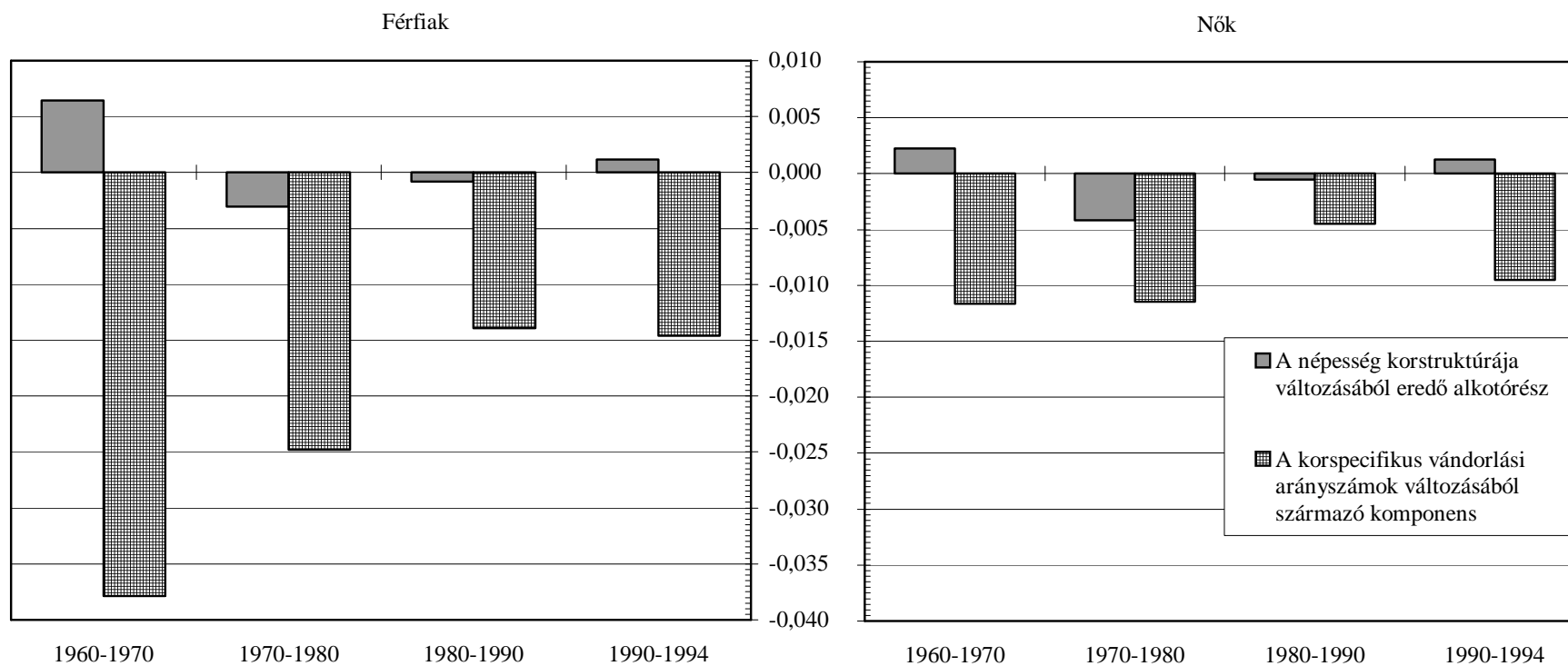
F.III. A népesség számának, korösszetételének és az összes vándorlások kor-specifikus arányszámiai változásának szerepe az **összes vándorlások** számai közötti különbség kialakulásában 1960–1994

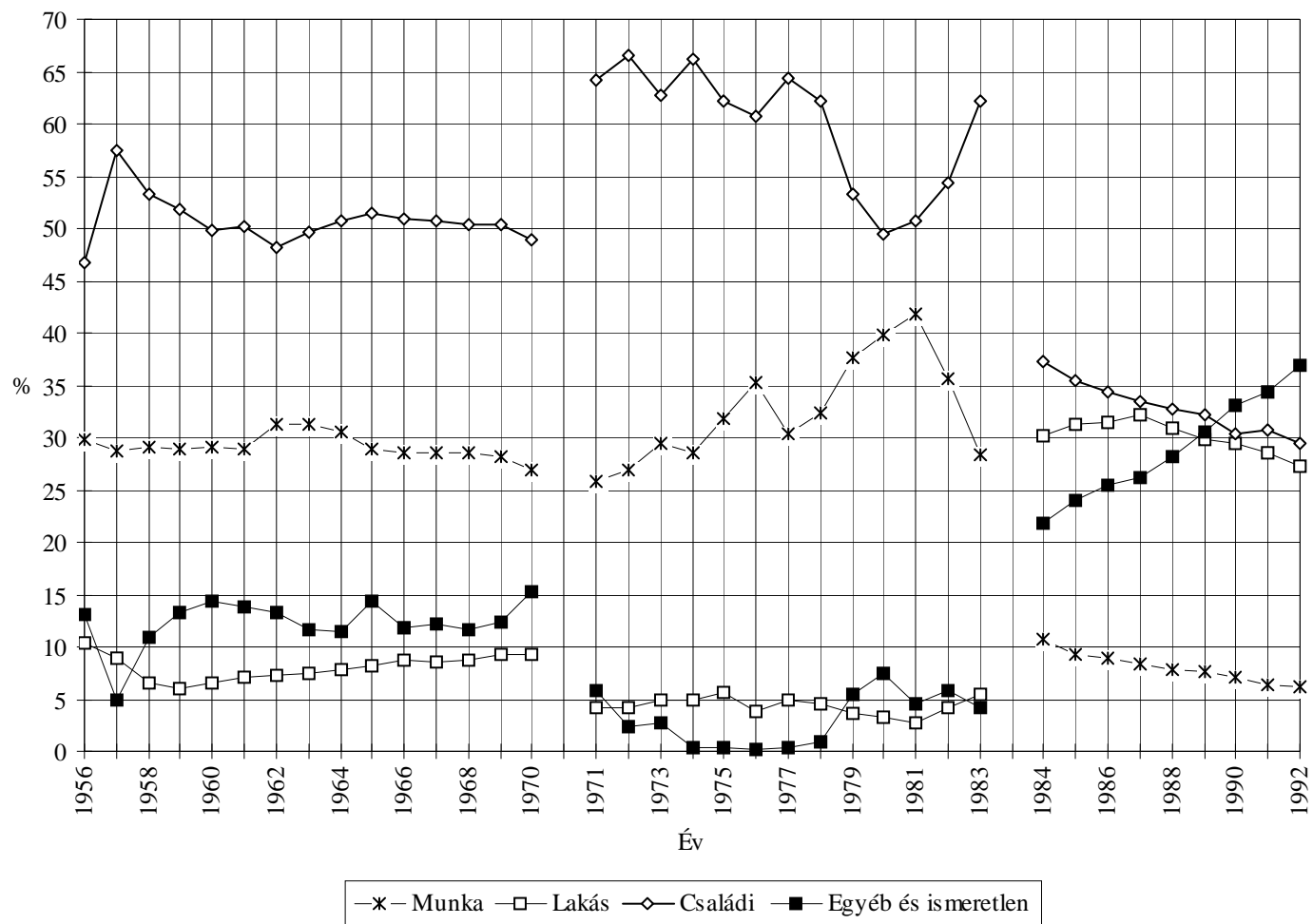
F.IV. A népesség korösszetételének és az állandó vándorlások korszpecifikus arányszámai változásának szerepe az **állandó vándorlások** nyers arányszámai közötti különbség kialakulásában 1960–1994

F.V. A népesség korösszetételének és az ideiglenes vándorlások korszpecifikus arányszámai változásának szerepe az ideiglenes vándorlások nyers arányszámai közötti különbség kialakulásában 1960–1994

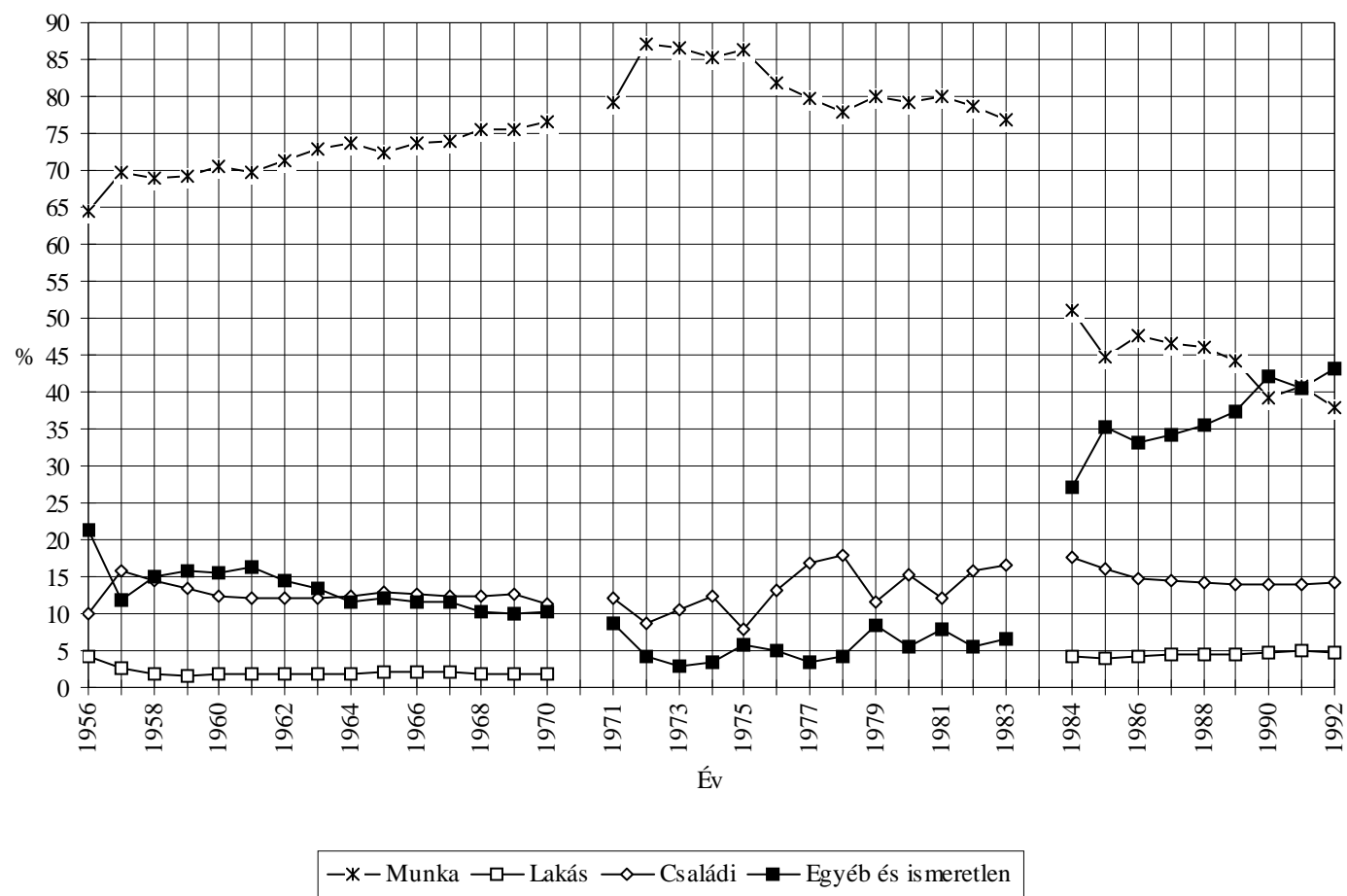

F.VI. A népesség korösszetételének és az összes vándorlások korszpecifikus arányszámai változásának szerepe az **összes vándorlások** nyers arányszámai közötti különbség kialakulásában 1960–1994

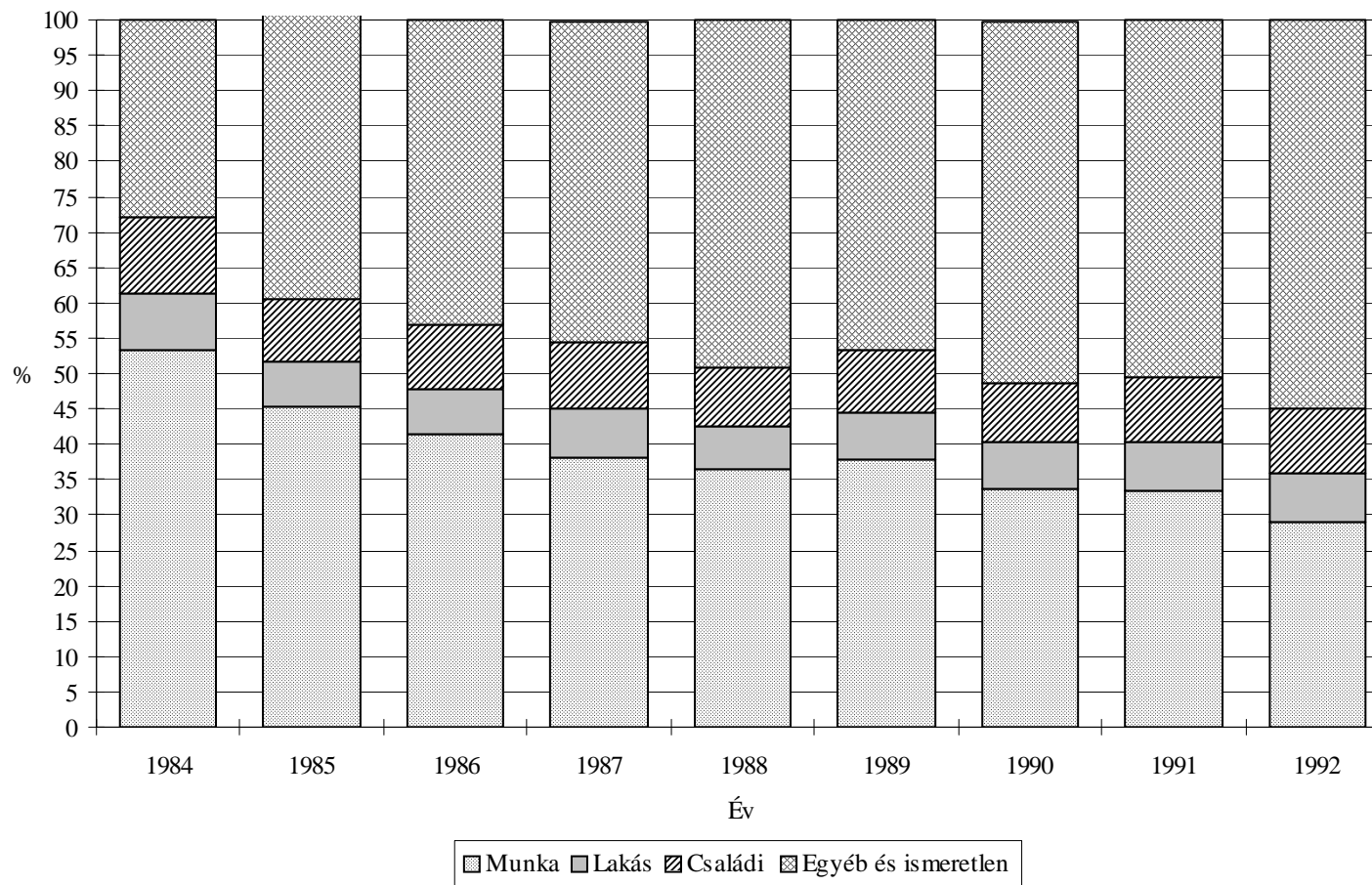
Forrás: Demográfiai évkönyvek 1975–92. KSH Bp.

F.VII. Az állandó vándorlások a beköltözés célja szerint Magyarországon
1956–1992 között (%)

Forrás: Demográfiai évkönyvek 1975–92. KSH Bp.

F.VIII. Az ideiglenes vándorlások a beköltözés célja szerint Magyarországon 1956–1992 között (%)

Forrás: Demográfiai évkönyvek 1984–92. KSH Bp.

F.IX. Az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások célok szerint Magyarországon
1984–1992 között (%)

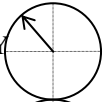
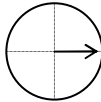
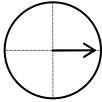
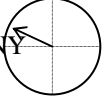
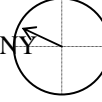
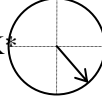
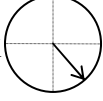
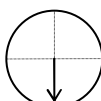
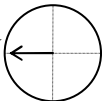
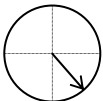
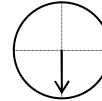
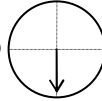
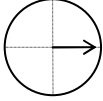
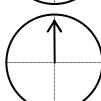
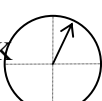
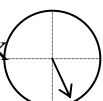
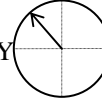
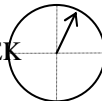
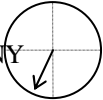
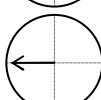
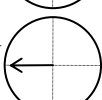
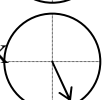
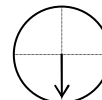
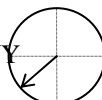
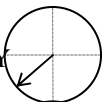
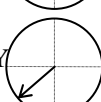
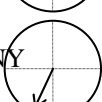
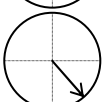
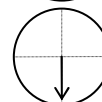
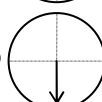
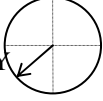
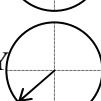
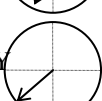
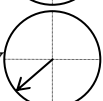
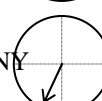

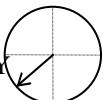
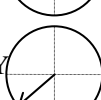
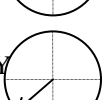
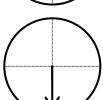
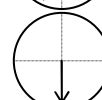
F.1. A régióon belüli megyék közötti elvándorlási és odavándorlási súlypontok közötti páronkénti légvonalbeli távolság régióként (méter)

Régiók	Állandó vándorlás			Ideiglenes vándorlás				
		1984–88	1989–93	1994–97		1984–88	1989–93	1994–97
1. Közép-Magyarország	$KM E_{\dot{a}}^{RBMK} - KM O_{\dot{a}}^{RBMK}$	2 100	400	1 900	$KM E_i^{RBMK} - KM O_i^{RBMK}$	800	900	300
2. Közép-Dunántúl	$KD E_{\dot{a}}^{RBMK} - KD O_{\dot{a}}^{RBMK}$	900	1 000	1 000	$KD E_i^{RBMK} - KD O_i^{RBMK}$	1 000	600	600
3. Nyugat-Dunántúl	$NYD E_{\dot{a}}^{RBMK} - NYD O_{\dot{a}}^{RBMK}$	1 900	1 700	3 900	$NYD E_i^{RBMK} - NYD O_i^{RBMK}$	1 000	1 700	5 400
4. Dél-Dunántúl	$DD E_{\dot{a}}^{RBMK} - DD O_{\dot{a}}^{RBMK}$	400	700	900	$DD E_i^{RBMK} - DD O_i^{RBMK}$	1 400	3 500	1 000
5. Észak-Magyarország	$ÉM E_{\dot{a}}^{RBMK} - ÉM O_{\dot{a}}^{RBMK}$	8 600	6 700	3 900	$ÉM E_i^{RBMK} - ÉM O_i^{RBMK}$	1 500	1 800	900
6. Észak-Alföld	$ÉA E_{\dot{a}}^{RBMK} - ÉA O_{\dot{a}}^{RBMK}$	13 700	5 700	5 400	$ÉA E_i^{RBMK} - ÉA O_i^{RBMK}$	2 500	5 100	1 600
7. Dél-Alföld	$DA E_{\dot{a}}^{RBMK} - DA O_{\dot{a}}^{RBMK}$	6 300	5 100	4 200	$DA E_i^{RBMK} - DA O_i^{RBMK}$	2 100	4 600	~50

F.2. A régióon belüli összes vándorlások elvándorlási és odavándorlási súlypontjai közötti páronkénti légvonalbeli távolság régióként (méter)

Régiók	Állandó vándorlás			Ideiglenes vándorlás				
		1984–88	1989–93	1994–97		1984–88	1989–93	1994–97
1. Közép-Magyarország	${}^{KM}E_{\acute{a}} - {}^{KM}O_{\acute{a}}$	900	600	1700	${}^{KM}E_i - {}^{KM}O_i$	900	1000	300
2. Közép-Dunántúl	${}^{KD}E_{\acute{a}} - {}^{KD}O_{\acute{a}}$	300	300	400	${}^{KD}E_i - {}^{KD}O_i$	900	100	400
3. Nyugat-Dunántúl	${}^{NYD}E_{\acute{a}} - {}^{NYD}O_{\acute{a}}$	1000	400	300	${}^{NYD}E_i - {}^{NYD}O_i$	500	1300	1200
4. Dél-Dunántúl	${}^{DD}E_{\acute{a}} - {}^{DD}O_{\acute{a}}$	400	400	200	${}^{DD}E_i - {}^{DD}O_i$	400	1200	400
5. Észak-Magyarország	${}^{EM}E_{\acute{a}} - {}^{EM}O_{\acute{a}}$	1800	1000	900	${}^{EM}E_i - {}^{EM}O_i$	100	~50	300
6. Észak-Alföld	${}^{EA}E_{\acute{a}} - {}^{EA}O_{\acute{a}}$	2600	1100	1100	${}^{EA}E_i - {}^{EA}O_i$	600	1000	400
7. Dél-Alföld	${}^{DA}E_{\acute{a}} - {}^{DA}O_{\acute{a}}$	900	1000	900	${}^{DA}E_i - {}^{DA}O_i$	500	1100	400

F.3. Régió belüli megyék közötti vándorlások irányai régióként

Régiók	Állandó vándorlás			Ideiglenes vándorlás		
	1984–1988	1989–1993	1994–1997	1984–1988	1989–1993	1994–1997
Közép-Magyarország	ÉNY 	K 	K 	NY-ÉNY 	NY-ÉNY 	DK*
Közép-Dunántúl	DK 	D 	NY 	DK 	D 	D
Nyugat-Dunántúl	K 	É 	É-ÉK 	D-DK 	ÉNY 	É-ÉK
Dél-Dunántúl	D-DNY 	NY 	NY 	D-DK 	D 	DNY
Észak-Magyarország	DNY 	DNY 	D-DNY 	DK 	D 	D
Észak-Alföld	DNY 	DNY 	DNY 	DNY 	D-DNY 	D-DNY
Dél-Alföld	DNY 	DNY 	DNY 	D 	D 	**

*A két súlypont közelsége miatt az irány nem tekinthető jellemzőnek.

**A két súlypont egybeesése miatt nem értelmezhető.

F.4. Régióon belüli összes vándorlások irányai régiónként

Régiók	Állandó vándorlás			Ideiglenes vándorlás		
	1984–1988	1989–1993	1994–1997	1984–1988	1989–1993	1994–1997
Közép-Magyarország						
Közép-Dunántúl						
Nyugat-Dunántúl						
Dél-Dunántúl						
Észak-Magyarország				**	**	
Észak-Alföld						
Dél-Alföld						

*A két súlypont közelsége miatt az irány nem tekinthető jellemzőnek.

**A két súlypont egybeesése miatt nem értelmezhető.

F.5. Regionális vándorlási súlypontok szóródása 1984–1997 (méter)

Típus	Odavándorlási súlypont						Elvándorlási súlypont					
	állandó			ideiglenes			állandó			ideiglenes		
	1984–88	1989–93	1994–97	1984–88	1989–93	1994–97	1984–88	1989–93	1994–97	1984–88	1989–93	1994–97
Közép-Magyarország												
Régió belüli összes vándorlás	25 698	26 234	26 182	25 431	25 659	25 473	26 642	24 734	22 550	26 373	26 586	25 037
Régió belüli megyék közötti vándorlás	18 363	20 643	22 089	22 118	21 554	21 424	20 476	18 332	15 958	23 408	22 926	20 850
Közép-Dunántúl												
Régió belüli összes vándorlás	44 860	45 028	44 429	43 994	44 207	43 685	45 213	44 857	44 436	43 836	44 380	43 678
Régió belüli megyék közötti vándorlás	35 110	35 702	34 219	39 498	36 920	37 041	36 376	36 154	35 135	39 992	37 771	36 450
Nyugat-Dunántúl												
Régió belüli összes vándorlás	55 819	55 453	55 860	54 401	53 331	53 605	55 630	55 539	55 812	54 381	53 589	53 340
Régió belüli megyék közötti vándorlás	47 847	46 516	48 315	49 416	48 282	50 386	45 953	46 498	46 108	49 220	49 501	47 839
Dél-Dunántúl												
Régió belüli összes vándorlás	43 447	43 502	43 195	42 307	42 554	43 233	43 466	43 265	42 961	42 478	43 628	43 635
Régió belüli megyék közötti vándorlás	39 251	39 954	39 190	40 125	38 889	40 146	39 534	39 736	38 540	41 078	42 088	40 048
Észak-Magyarország												
Régió belüli összes vándorlás	48 596	48 500	47 798	46 951	47 930	47 913	49 611	48 423	47 852	46 959	48 692	48 089
Régió belüli megyék közötti vándorlás	38 022	38 311	38 911	39 541	37 115	37 679	42 164	41 516	40 557	42 022	40 351	38 667
Észak-Alföld												
Régió belüli összes vándorlás	67 757	67 139	66 271	64 604	64 620	63 820	68 854	67 903	66 569	64 436	65 792	64 500
Régió belüli megyék közötti vándorlás	52 899	51 531	50 904	55 388	51 532	50 580	55 699	55 404	52 375	56 535	54 871	52 654
Dél-Alföld												
Régió belüli összes vándorlás	61 871	61 820	61 562	59 546	60 100	61 239	62 946	62 634	62 109	60 090	61 246	61 555
Régió belüli megyék közötti vándorlás	47 540	48 295	48 634	52 341	49 299	49 892	53 121	52 519	51 948	54 735	54 630	50 247

F.6. Regionális vándorlási súlypontok területi kiterjedés hatásától független szóródása 1984–1997 (méter)

Típus	Odavándorlási súlypont						Elvándorlási súlypont					
	állandó			ideiglenes			állandó			ideiglenes		
	1984–88	1989–93	1994–97	1984–88	1989–93	1994–97	1984–88	1989–93	1994–97	1984–88	1989–93	1994–97
Közép-Magyarország												
Régió belüli összes vándorlás	0,24	0,25	0,25	0,24	0,24	0,24	0,25	0,23	0,21	0,25	0,25	0,24
Régió belüli megyék közötti vándorlás	0,17	0,20	0,21	0,21	0,20	0,20	0,19	0,17	0,15	0,22	0,22	0,20
Közép-Dunántúl												
Régió belüli összes vándorlás	0,37	0,37	0,37	0,37	0,37	0,36	0,38	0,37	0,37	0,36	0,37	0,36
Régió belüli megyék közötti vándorlás	0,29	0,30	0,28	0,33	0,31	0,31	0,30	0,30	0,29	0,33	0,31	0,30
Nyugat-Dunántúl												
Régió belüli összes vándorlás	0,38	0,38	0,38	0,37	0,37	0,37	0,38	0,38	0,38	0,37	0,37	0,37
Régió belüli megyék közötti vándorlás	0,33	0,32	0,33	0,34	0,33	0,35	0,32	0,32	0,32	0,34	0,34	0,33
Dél-Dunántúl												
Régió belüli összes vándorlás	0,31	0,31	0,31	0,30	0,30	0,31	0,31	0,31	0,31	0,30	0,31	0,31
Régió belüli megyék közötti vándorlás	0,28	0,29	0,28	0,29	0,28	0,29	0,28	0,28	0,28	0,29	0,30	0,29
Észak-Magyarország												
Régió belüli összes vándorlás	0,28	0,28	0,27	0,27	0,27	0,27	0,28	0,28	0,27	0,27	0,28	0,27
Régió belüli megyék közötti vándorlás	0,22	0,22	0,22	0,23	0,21	0,21	0,24	0,24	0,23	0,24	0,23	0,22
Észak-Alföld												
Régió belüli összes vándorlás	0,33	0,32	0,32	0,31	0,31	0,31	0,33	0,33	0,32	0,31	0,32	0,31
Régió belüli megyék közötti vándorlás	0,26	0,25	0,25	0,27	0,25	0,24	0,27	0,27	0,25	0,27	0,27	0,25
Dél-Alföld												
Régió belüli összes vándorlás	0,36	0,36	0,35	0,34	0,35	0,35	0,36	0,36	0,36	0,35	0,35	0,35
Régió belüli megyék közötti vándorlás	0,27	0,28	0,28	0,30	0,28	0,29	0,31	0,30	0,30	0,32	0,31	0,29